

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav germánských studií – Katedra nederlandistiky

Diplomová práce

Tereza Vymazalová

Aspectualiteit in het Tsjechisch en in het Nederlands

Aspektualita v češtině a v nizozemštině

Aspectuality in Czech and Dutch

Praha, 2014

Vedoucí práce: PhDr. Zdenka Hrnčířová

Za vedení diplomové práce, za přínosné rady a připomínky, vstřícnost a ochotu bych velmi ráda poděkovala PhDr. Zdence Hrnčířové.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25.7.2014

.....

Tereza Vymazalová

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá tématem aspektuality v českém a nizozemském jazyce. Teoretická část se věnuje nejvýznamnějším obecně uznávaným a rozšířeným teoretickým přístupům k dané problematice. Srovnává též, ke kterému proudu mají tendenci směřovat čeští a nizozemští lingvisté a jakým způsobem je o jevu pojednáno v gramatikách. Hlavními pojmy, se kterými se pracuje, jsou vid a Aktionsart. Oba vykazují podobné sémantické rysy, které jsou hlavním kritériem pro srovnání těchto dvou typologicky odlišných jazyků. V češtině i nizozemštině se vnímání vidu a způsob jeho vyjadřování liší. Cílem práce je proto přiblížit českému uživateli nizozemštiny možnosti, jakými lze české vidové významy v nizozemštině vyjádřit. Praktická část obsahuje kromě přehledu těchto jazykových prostředků také praktickou analýzu dvou beletristických textů, která má pomoci odpovědět na dvě otázky. Za prvé zda nizozemský překlad zachovává koncept českých vidových protikladů a pokud ano, jakými způsoby tak činí. Za druhé zda má český překladatel tendence nizozemský text vidově obohatit či nikoliv.

klíčová slova: vid, Aktionsart, dokonavost, nedokonavost, nizozemština

Abstract

The thesis deals with aspectuality in Czech and Dutch. The theoretical part covers the most important widely recognized and widespread theoretical approaches to the issue. It also compares to which stream Czech and Dutch linguists tend to and how the phenomenon is discussed in grammar. The main points of the work are aspect and Aktionsart. Both of them have similar semantic features, which are the main criteria for comparison of these two typologically different languages. Both in Czech and Dutch, the perception of aspect and manner of its expression varies. The aim of this work is to bring the Czech user of Dutch options for how Czech aspectual meanings may be expressed in Dutch. The practical part contains, besides an overview of the language means, also the practical analysis of two fictional texts, which supports answering two questions. First, whether the Dutch translation preserves the concept of Czech aspectual opposites and if so, in what ways. Second, whether the Czech interpreter has tendency to enrich Dutch text with aspects or not.

key words: aspect, Aktionsart, perfectivity, imperfectivity, Dutch

INHOUDSOPGAVE

I. Theoretische deel

1. Inleiding.....	6
2. De conceptie van Aspect en Aktionsart	
2.1. Geschiedenis van het aspectologisch onderzoek.....	9
2.2. Terminologische verwarring. Enkele theoretische benaderingen.....	13
2.2.1. Aspectualiteit – concepten en definities.....	14
2.2.2. Aspect. Zijn karakteristiek en indeling. Perfectiviteit en imperfectiviteit.....	17
2.2.3. Aktionsart.....	23
2.2.4. Conclusie.....	31
3. Aspectualiteit in het Tsjechisch	
3.1. Aspect	
3.1.1. Definities en karakter in het kader van Bohemistiek.....	33
3.1.2. Aspectuele paren en hun morfologie.....	36
3.2. Aktionsart.....	38
3.3. Teliciteit.....	38
3.4. Conclusie.....	44
4. Aspectualiteit in het Nederlands.....	45
5. Aspectualiteit en tijd	53
5.1. Het temporele systeem van het Tsjechisch.....	54
5.2. Het temporele systeem van het Nederlands.....	57

II. Praktische deel

1. Inleiding.....	61
2. (Im)perfectiviteit: De mogelijkheden van het Nederlands om een (im)perfectieve betekenis uit te drukken.	
2.1. Imperfectieve betekenis.....	65
2.2. Perfectieve betekenis.....	72
3. Analyse.....	77
4. Conclusie.....	89

III. Sluiting.....	90
---------------------------	-----------

IV. Bibliografie.....	92
------------------------------	-----------

1. INLEIDING

„De aspecten, altans in de zin die dit woord in de Slaviese grammatika heeft, spelen geen rol van enige betekenis in onze Nederlandse taal.“¹ Met deze woorden begint een artikel van de Nederlandse linguïst Van Wijk, waarin hij het fenomeen van aspect probeert te bespreken. Uit zijn woorden volgt heel duidelijk dat aspect geen sleutelpositie in het Nederlands heeft en dat het ook voor de Nederlandse taalkunde een randverschijnsel schijnt te zijn. Voor moedertaalsprekers Tsjechisch speelt daarentegen deze categorie een heel belangrijke rol. Iedereen voelt en waarneemt het verschil tussen werkwoorden *koupit, dokoupit, nakupovat, nakoupit, otevírat, otvírat, otevřít*, of *psát, napsat, psávat, rozepsat* enz. Hoe komen deze verschillen in het Nederlands tot uitdrukking en spelen ze echt geen rol voor Nederlanders zoals Wijk beweert? Een van impulsen om dit te proberen onder zoeken was het feit dat de problematiek van aspect in de loop van mijn studies nooit bediscussieerd werd. Dit vind ik eigenlijk een beetje verrasend als ik me realiseer hoe diep en vast aspect in ons taalgevoel verankerd zit.

Van Wijk zegt ook: ²

„intussen gaat elke taal hier zijn eigen wegen: een nuance, die in taal A geen eigen uitdrukkingmiddel heeft, kan het in taal B wel hebben en omgekeerd. En gelijksoortige categorieën in verschillende talen behoeven niet overal dezelfde omvang van gebruikwijze te hebben.“

Ik neem dus aan dat de Nederlandstaligen ook zekere taalmiddelen ter beschikking moeten hebben om bijvoorbeeld de oppositie perfectief – imperfectief te kunnen uitdrukken, ook al wordt de categorie van aspect in deze taal niet grammaticaliseerd. Dit is mijn eerste uitgangspunt. Ik veronderstel ook dat deze middelen gewoon in praktijk gebruikt worden. Op basis van een analyse van literaire teksten wil ik ook laten zien of er enkele verschillen zijn tussen vertalingen van Tsjechische teksten naar het Nederlands en omgekeerd.

In deze scriptie stel ik me meerdere taken ten doel. Ten eerste wil ik proberen om de omvattende problematiek van aspectualiteit toe te lichten, vooral de terminologische verwarring en daaruitopvolgende consequenties voor de discipline. De aspectuele theorie in het algemeen te presenteren vind ik heel belangrijk om de problematiek in zijn complexiteit te

¹ N. van Wijk: “‘Aspect’ en ‘Aktionsart’.” In: *De Nieuwe Taalgids* 22 (1928), p. 225-239. [online, 15.3.2013] beschikbaar op: <http://www.dbnl.org/tekst/wijk002aspe01_01/wijk002aspe01_01_0001.php>

² ibidem

begrijpen. Daarom wil ik een kleine historische excurs maken, introduceer enkele theoretische benaderingen van aspectologie en verklaar de terminologie. Verder wil ik de visie van Nederlandse en Tsjechische linguïsten en grammaticus's beschrijven en de karakteristiek van basistermen proberen vergelijken. Met deze thema's houd ik me in het theoretische deel bezig. Het is niet de hoofdbedoeling van deze scriptie om een uitgebreid overzicht te maken van alle invalshoeken die binnen deze discipline van belang zijn. Deze paper is meer een poging om een klein steentje bij te dragen tot de praktische problematiek van aspectualiteit. Om deze redenen probeer ik concreet te bespreken hoe de verschillende aspectuele betekenissen uitgedrukt kunnen worden in de taal waarin ze niet gegrammaticaliseerd worden. In het praktische deel wil ik ten eerste verschillende middelen presenteren die Tsjechischtaligen kunnen aanwenden om diverse aspectuele betekenissen in het Nederlands uit te drukken. Een belangrijke vraag is dan ook of deze aspectuele distincties zoals we ze in het Tsjechisch waarnemen, eigenlijk van belang zijn voor de Nederlanders. Dit probeer ik te onderzoeken op basis van analyse van beletrievertalingen. Ik ga vergelijken op welke manier verschillende aspectuele constructies naar het Nederlands vertaald worden, of er een zekere tendentie te merken is en of de vertaling consequent is, dwz. of aspecten met elkaar corresponderen (zowel in de brontaal als in de doeltaal).

Deze paper wordt vanuit het perspectief van modertaalspreker Tsjechisch geschreven en hij is ook bedoeld als een kleine hulp voor studenten Nederlands als vreemde taal.

De eerste hoofdstukken vormen een basis voor het begrip van de complexe problematiek van aspect en daarom bespreek ik hierin ook enkele termen en benaderingen die ik later in het praktische deel niet expliciet zal gebruiken. Ik vind het toch belangrijk om aspect vanuit verschillende theoretische invalshoeken te presenteren ook al gaat de scriptie meer in de praktische richting. Gezien de breedte van het onderwerp zal ik me tot algemene definities van de basisverschijnselen beperken. In publicaties over aspect wordt vaak over het grammaticale karakter ervan gesproken. Het is niet de doelstelling van mijn eindscriptie om dit te omvatten en verschillen of overeenkomsten ervan proberen te vinden, noch in morfologie noch in syntaxis van het Tsjechisch en het Nederlands. Want het hier om een contrastieve analyse van een slavische en een germaanse taal (met daaruitopvolgende specifieke) gaat, vind ik de functioneel-semantic benadering van de problematiek als de meest geschikte en ga vanuit dit perspectief. R. Kraf heeft het met deze woorden treffend samengevat:³

³ Rogier Kraf: „Verbal Aspect.“ [online,15.3.2013]

Beschikbaar op <<http://anaproy.homeip.net/rogier/bestanden/VerbalAspect.pdf>>.

Aspect komt in verschillende talen op verschillende manieren tot uitdrukking. Zo bestaat in sommige talen aspect ook echt als een aparte grammaticale categorie en komt het in andere juist weer in wat meer verdekte vorm voor.

Juist deze meer of minder verdekte vormen wil ik in een van volgende hoofdstukken bespreken. De manieren, hoe verschillende aspectuele distincties uit te drukken, worden gepresenteerd samen met een onderzoek in hoeverre ze in praktijk gebruikt worden. Is het meer of minder vaak dan een Tsjechisch taalgebruiker Nederlands zou verwachten? Met andere woorden – is de categorie van aspect in het Nederlands eigenlijk van belang of heeft Van Wijk gelijk?

2. DE CONCEPTIE VAN ASPECT EN AKTIONSART

Over de problematiek van het verbale aspect werden talloze artikelen en publicaties geschreven, vooral in de 20ste eeuw wordt dit onderwerp heel vaak bediscussieerd in de linguïstische kringen. Taalkundigen houden zich met het verschijnsel van aspectuele fenomenen bezig zowel in het kader van de algemene linguïstiek, dus op in zekere zin abstract en theoretisch niveau, als op het gebied van één of méér concrete talen. De terminologie en definities van de meeste begrippen variëren sterk en het is daarom heel problematisch, misschien zelfs onmogelijk om een gelijkvormig terminologisch kader vast te stellen. In dit hoofdstuk zal ik een historisch overzicht van het aspectologisch onderzoek en de ontwikkeling ervan presenteren. Op basis hiervan probeer ik enkele sleuteltermen en benaderingen van aspectologie te definiëren die al als een algemeen geldend concept beschouwd en begrepen kunnen worden in linguïstiek.

2.1. Geschiedenis van het aspectologisch onderzoek⁴

De aspectologie heeft door de jaren een enorme ontwikkeling ondergaan. De aspectuele distincties van werkwoorden zijn al in de klassieke oudheid bekend, de Griekse en Romeinse filosofen meldten verschillen tussen een complete en oncomplete handeling. De term „aspect“ verschijnt in de 17de eeuw en het is eigenlijk een leenvertaling van het russische woord „vid“. Destijds wordt deze term echter als een onderdeel van de categorie van grammaticale tijd en niet als de oppositie perfectief–imperfectief begrepen. Hij ontstaat in de 19de eeuw wanneer N. Greč een onderdeling maakt tussen tijd en aspect categorie. Zijn conceptie oefent invloed uit niet allen op de ontwikkeling van aspectonderzoek in de Slavische talen maar ook in de Germaanse talen waar de term Aktionsart, de manier van handeling, in het jaar 1904 voorgesteld werd door Brugman. In zijn opvatting gaat het om „(im Gegensatz zu Zeitstufe), die Art und Weise, wie die Handlung des Verbums vor sich

⁴ voor meer informatie over dit onderwerp zie Anna Mlynarczyk: *Aspectual Pairing in Polish*. Proefschrift Universiteit Utrecht 2004, p.33 ff. [online,15.3.2013] Beschikbaar op: <<http://igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2004-0309-140804/c2.pdf>>.

geht“⁵. Hij onderscheidt de term aspect van Aktionsart (in die zin zoals het in de moderne aspectologie meestal aangegeven wordt) nog niet, maar introduceert vijf categorieën van Aktionsarten (punctueel, cursief, perfect, iteratief en terminatief) en zijn theorie is steeds van belang gevonden. In de 19de eeuw verstaat men onder Aktionsart geen lexicale natuur ervan. Hij wordt meer als een Germaans equivalent van de slavische „vid“ (aspect) gezien die door Greč beschreven werd en wiens conceptie eigenlijk heel breed is. De nieuwe categorie-indeling tijd, aspect en Aktionsart is eerst geïntroduceerd door Sigurd Agrell in 1908:

„Unter *Aktionsart* verstehe ich [...] nicht die beiden Hauptkategorien des slavischen Zeitwortes, die unvollendete und die vollendete Handlungsform (das Imperfektivum und das Perfektivum) — diese nenne ich *Aspekte*. Mit dem Ausdrucke Aktionsart bezeichne ich bisher fast gar nicht beachtete — geschweige denn klassifizierte — *Bedeutungsfunktionen* der Verbalkomposita [...], die *genauer ausdrücken wie die Handlung vollbracht wird, die Art und Weise* ihrer Ausführung markieren.“⁶

Deze nieuwe classificatie van de Zweedse slavist begon eerst in de jaren 1930 etabलेerd worden, vooral in de slavische aspectologie. Het werk van Agrell vormt een mijlpaal op het veld van aspectologie die een systematische taalkundige discipline begint te vormen. Het aspectologisch onderzoek treft echter vooral terminologische onenigheid aan. De oppositie aspect en Aktionsart werd niet voldoende gedefinieerd en de criteria om de termen te vestigen ontbreken. Slavische of de Oosterse school staat in oppositie tot de Germaanse aspectologische traditie (soms wel Westerse genoemd). Deze splitsing gaat door de hele 20ste eeuw door. Beide richtingen begrijpen dezelfde termen op hun eigen manier en ook binnen elke van deze school ontstaan vele theorieën met hun eigen begrippenapparaat.

Slavische aspectologie houdt zich vooral bezig met de binaire oppositie perfectief-imperfectief en vindt de morfologische procédés van het vormen van aspectuele paren via prefixatie of suffixatie van belang.⁷ Een aspectueel paar heeft dezelfde lexicale betekenis, het gaat om twee vormen van hetzelfde werkwoord met een (inherent) semantisch verschil van complete en oncomplete handeling.

De Germaanse school probeert andere manieren te vinden hoe aspect uitgedrukt kan worden, concentreert zich vooral aan de stylistische en syntactische middelen en neemt aan

⁵ geciteerd volgens C. Bache. *Verbal Aspect. A General Theory and its Application to Present-Day English*. Odense University press 1985, p. 9.

⁶ Agrell, Sigurd: *Aspectänderung und Actionsbildung beim polnischen Zeitworte*. Acta Universitatis Lundensis, Nova Ser. IV, 1908. p. 78.

⁷ meer over dit onderwerp in hoofdstuk 3.1.2.

dat er in elke natuurlijke taal een mechanisme aanwezig is om een structuur te kunnen aanmaken in verband met hoe een handeling of een evenement bekeken kunnen worden. In tegenstelling tot de slavische aspectologie werd de Westerse sterk beïnvloed door „*Syntactic Structures*“ van Chomsky en later ook door de werken van Montague. Ook daarom kan deze stroming als meer formalistisch gezien worden. Aspect vormt hier een meer abstracte categorie die gekarakteriseerd wordt door opposities als (im)perfectiviteit, (a)terminativiteit, (a)teliciteit, (on)begrensdheid. De Germaanse traditie bouwt meer op de theorie van verbale klassen en syntaxis, vindt de triade van Aristoteles en zijn State, Proces, Event van belang. De classificatie van verba hangt vaak juist met deze semantische verschillen samen en wordt op basis van deze situatie–typen (non–dynamische, dynamische enz.) verdeeld. We hebben iets te maken met het karakter van handeling en de manier hoe we hem bekijken. Er is dus eigenlijk sprake van de semantische kern van aspect, wanneer in de slavische aspectologie morfologie de belangrijkste positie heeft.

De moderne ontwikkeling van aspectologie wordt gekenmerkt door een verschuiving in de visie op aspect. Het wordt niet meer verbonden met alleen maar het werkwoord en de morfologie ervan, maar wordt steeds meer in context van de hele zin begrepen.⁸ In het artikel *Introducing perspectives on aspect*⁹ wordt daartoe gezegd:

This change of scope also involves a change of perspective: the transition from morphology to the sentential domain made it possible to study more properly the division of labor between tense and aspect in different languages.

Aspect, Aktionsart en tijd zijn nauw verbonden met elkaar.¹⁰ De grens tussen de categorie van tijd aan de ene kant en aspect en Aktionsart aan de andere kant schijnt klaar te zijn terwijl de indeling tussen deze twee sleuteltermen blijft problematisch.

We kunnen zeggen dat er een algemene tendentie is om aspect en Aktionsart als twee autonome categorieën te onderscheiden. Niet alle aspectologen zijn het echter ermee eens. De Noorse linguïst Tonne neemt tegen deze splitsing een kritische houding. Volgens haar gaat

⁸ Deze tendentie is ook te zien in de Slavische grammatica, laten we bijv. Hana Filip noemen.

⁹ H. Verkuyl, N. de Swart, A. van Hout: „*Perspectives on Aspect*.“ Kluwer Academic Publishers 2004, p. 1. [online, 15.3.2013] Beschikbaar op <http://igitur-archive.library.uu.nl/let/2007-1211-203250/swart_05_perspectivesonaspect_introduction.pdf>

¹⁰ In een van de volgende hoofdstukken laat ik ook zien dat de relatie tijd-aspect in de verhouding tussen Tsjechisch en Nederlands een grote rol speelt.

het alleen maar om twee benamingen van hetzelfde fenomeen dat op basis van de taaltypologie op verschillende manier tot uitdrukking komt:¹¹

”Aspect is aspectuality carried by grammatical forms of the verb, whereas Aktionsart is aspectuality carried by the lexical parts of the sentence”

Ook andere grammatici werken met dit tweeledige model niet. Ze bevatten Aktionsart onder de term aspect en met deze samenvoeging van twee zelfstandige categorieën (soms toch niet zonder invloed op elkaar) vormen ze een heel brede conceptie van aspect, waaronder ze dan meerdere concrete aspecten onderscheiden. Deze benadering is bijv. te zien bij Lyons en Comrie.

In deze paper houden we deze twee categorieën ook apart. Er zijn er meerdere redenen voor. Ten eerste is aspect in sommige talen gegrammaticaliseerd. Dit betekent niet dat de categorie van Aktionsart in deze talen niet bestaat. Elk werkwoord is of perfectief of imperfectief, maar tegelijkertijd is het inherent duratief of kursief enz., dus bevat ook een karakteristiek van Aktionsart. Omgekeerd geldt het niet – waar Aktionsart present is, kan het grammaticale aspect wel missen. Ten laatste kunnen we subjectiviteit van aspect en objectiviteit van Aktionsart noemen. Een situatie kan soms met zowel een perfectief als een imperfectief werkwoord beschreven worden. Het gaat om een persoonlijk standpunt, een subjectieve visie van de situatie. Gebruiken we een perfectief of een imperfectief werkwoord, is het werkelijke tijdsverloop van het evenement in beide gevallen hetzelfde en daarom ook objectief.¹²

Concluderend kunnen we het volgende zeggen: In het algemeen wordt met aspect meestal de oppositie perfectiviteit – imperfectiviteit bedoeld, met een morfologische realisatie in „aspectuele talen“, bijv. Slavische talen, en andere soorten van realisaties in andere talen – bijv. het progressief in het Engels. Aktionsart staat voor verschillende types van temporele betekenissen (begin, durativiteit enz.) in Slavische talen ook wel uitgedrukt door enkele derivatieve prefixen.¹³

¹¹ I. Tonne. *Progressives in Norwegian and the theory of aspectuality*. University of Oslo 2001, p. 17.

¹² zie ook p. 25

¹³ O. Borik. *Aspect and Reference time*. Oxford University press 2006, p. 21.

2.2. Terminologische verwarring - enkele theoretische benaderingen

Ik bijna elke publicatie over aspect wordt vermeld dat er op het veld van aspectologie een sterke terminologische onenigheid te merken is. De meeste linguïsten hebben hun eigen systeem met hun eigen terminologie gecreëerd. Ook het bovenstaande overzicht liet voorlopig te zien dat de problematiek van aspectuele verschijnselen vanuit vele perspectieven bekeken kan worden en dat de criteria voor bepaling van de categorie van aspect en Aktionsart heel gediversifieerd zijn, vooral vanwege de splitsing tussen tendenties en tradities in Slavische en Germaanse linguïstiek. Aspectuele fenomenen zijn echter ook in andere taalfamilies aanwezig en door de meeste linguïsten worden als een universele categorie van natuurlijke talen bekeken. Bache zegt daartoe:¹⁴

„Languages differ considerably in the way they encode aspectual differences, but aspect finds a way into the grammatical system of almost every language.“

Misschien is juist de complexiteit en uitgebreidheid van aspectuele verschijnselen de oorzaak daarvan dat de aspectologische terminologie deze problemen treft. De pogingen om hetzelfde (linguïstisch universele) fenomeen dat essentieel aanwezig in typologisch verschillende talen is, bovendien met andere mate en wijze van realisatie, gelijkvormig te beschrijven en definiëren moet natuurlijk tot zeer abstracte en brede definities leiden die veel mogelijkheden voor interpretatie bieden. Een meer precieze definiëring van termen op basis van concrete talen (respecterend de taaltypologie en bijzonderheden) komt aan de andere kant tot diverse systemen van theoretische benaderingen. Volgens Verkuyl moet de inspanning verschuiven van theoretische beschrijvingen, pogingen om terminologische vereniging en nauwkeurige definities van termen en processen naar een andere en heel nieuwe taak. Aspectologen zouden namelijk de wegen moeten zoeken hoe de gelijkheden en relaties tussen verschillende talen te bemiddelen in verband met aspect.

¹⁴ C. Bache. *Verbal Aspect. A General Theory and its Application to Present-Day English*. Odense University press 1985, p. 2.

2.2.1. Aspectualiteit – concepten en definities

Omdat er in deze paper een verhouding tussen talen uit twee typologisch verschillende taalfamilies behandeld wordt (met daaruit volgende neiging tot één van bovengenoemde tradities), gebruik ik voor aspectueel fenomenen, dus voor zowel het grammaticale als de lexicale aspect (Aktionsart), de overkoppelende algemene term *aspectualiteit*. A.V Bondarko karakteriseert aspectualiteit als een functioneel–semantische categorie wiens inhoud gekenmerkt is door manier hoe een handeling verloopt. Formeel komt aspectualiteit dan tot uiting met behulp van concrete morfologische, woordvormende, lexicale en contextuele middelen. Aspect vormt de morfologische kern (die eigenlijk de semantiek grammaticaal uitdrukt) ervan en Aktionsarten worden als lexicaal–semantische en woordvormende bestanddeel gezien. Aspect en Aktionsarten worden begeleid met andere elementen – syntactisch context, tekslinguïstische middelen, niet–verbale lexicale middelen spelen een belangrijke rol.¹⁵ Over soortgelijk breed concept van aspectualiteit spreekt ook Maslov.¹⁶ Hij gebruikt de verbinding *aspectuele betekenissen* die op verschillende manieren ugedrukt kunnen worden, vooral verbaal, niet–verbaal, lexicaal en contextueel–syntactisch, vaak in combinaties van twee of meerdere ervan.

Dergelijk brede definitie van de term aspectualiteit die niet alleen de morfologische categorie van het woord maar ook andere niveaus als syntaxis, niet–verbale constituenten of context van de zin omvat, vind ik van belang voor het doel van deze paper. Ik vind deze houding vooral heel handig en belangrijk omdat er o.a. om een vergelijking van een Slavische en een Germaanse taal gaat. In beide talen is er een verschillende manier van realisatie van aspectuele distincties en voor mijn analyse ga ik ook van dit feit uit. Ik zal daarom niet de grammatische verschillen en gelijkheden proberen te vinden, maar ga vanuit gebruikersperspectief van moedertaalspreker Tsjechisch die weten wil hoe iets functioneel te uiten en welke middelen daartoe te kunnen gebruiken. Tevens moeten we beoordelen of dit taalverschijnsel in dezelfde mate gewaardeerd wordt ook in de doeltaal.

¹⁵ vgl. U. Schwall. *Aspektualität: Eine semantisch-funktionelle Kategorie*. Tübingen 1991, p. 3. [online, 26.5.

2013] Beschikbaar op

<http://books.google.cz/books?id=UDhI52fNw7wC&printsec=frontcover&dq=schwall&hl=cs&sa=X&ei=ZjqqUYzXO8_otQbc_YHIBQ&ved=0CDkQ6AEwAQ#v=onepage&q=schwall&f=false>

¹⁶ zijn systeem ziet echter verschillend eruit. Hij onderscheidt kwalitatieve en kwantitatieve aspectualiteit met meerdere opposities in elke groep. Bij kwantitatieve gaat het bijv. om statische en dynamische (hier nog een onderdeling telisch en atelisch). Bij kwantitatieve noemt hij frequentie of (dis)continuïteit, duur of intensiteit van een actie.

De definiëring van aspectualiteit zelf is niet eenduidig om te schrijven. Behalve de bovengenoemde definities zijn er nog andere concepties te vinden. Onder aspectualiteit verstaan sommige linguïsten een abstracte inhoud van het verschijnsel aspect (dus een „metacategorie“, met alle middelen die aspectuele betekenis kunnen dragen en/of beïnvloeden) die in tegenstelling staat tot aspecten als concrete categorieën.¹⁷ Het kan ook als een inherente temporele eigenschap van het verbale aspect gekarakteriseerd worden. In Germanistiek wordt aspectualiteit vaak als begrip voor het grammaticale aspect gebruikt terwijl het lexicale aspect met de term aktionaliteit aangeduid wordt (Aktionsart).¹⁸ Vaak staat aspectualiteit voor abstracte categorie met concrete categorie aspect (grammaticale kern) en Aktionsart (lexicale/semantische kern).¹⁹ Kijken we wat er in ANS staat, lezen we:²⁰

De aspectualiteit van een zin geeft weer hoe we ons de interne temporele structuur van de situatie voorstellen waarop de zin betrekking heeft. Dat wil zeggen: aspectualiteit zegt iets over de manier waarop de situatie in de tijd begrensd is en de manier waarop het verloop, de interne temporele geleiding ervan, begrepen moet worden.

De aspectualiteit van een zin geeft dus aan hoe het concept dat wij van een bepaalde situatie hebben, gestructureerd is.

Uit deze twee definities volgt dat deze term begrepen moet worden als een abstract en subjectief verschijnsel dat met interne temporele structuur van een situatie verbonden wordt. Dit is volgens mij een beetje problematisch, omdat juist „interne structuur van een situatie“ meer aan de categorie van Aktionsart doet denken.²¹ Op de eerste blik zou het kunnen lijken alsof het standpunt van ANS tot de aspectuele problematiek relatief onduidelijk is. ANS gaat namelijk vanuit theoretische benaderingen van Henk Verkuyl, Z. Vendler, A. Mourelatos enz., wier werk in aspectologische kringen wel heel bekend en gerespecteerd is, maar niet zo verspreid is onder (geïnformeerde) leken. Als een algemene taalgebruiker Nederlands iets

¹⁷ de meeste grammatici onderscheiden het perfectieve en imperfectieve aspect, bijv. Borik onderscheidt drie categorieën van aspecten - teliciteit aspect, lexicaal aspect en viewpoint aspect als ze rekening houdt met indeling aspect en Aktionsart als twee autonome categorieën.

¹⁸ vgl. Ö. Dahl. *Tense and aspect systems*. Blackwell 1985, p. 190 en T. Czarnecki: „Zur Verwendung des Terminus „Aspektualität“ in der sprachwissenschaftlichen Forschung.“ in: *Aspektualität in germanischen und slawischen Sprachen*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2001.

¹⁹ De verhouding werd dus analogisch begrepen als bij de concept temporaliteit – tempus, modaliteit-modus en ook aktionaliteit-aktionsart.

²⁰ <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/>

²¹ meer over deze indeling in het volgende hoofdstuk

over aspect en Aktionsart in verschillende beschikbare encyclopedieën (ook in bijv. heel verspreide Wikipedia) of zelfs sommige grammatica's zoekt, kan hij verwonderd zijn dat de theorie sterk afwijkt.²² In ANS wordt aspectualiteit in de context van de hele zin begrepen, deze progressieve houding is zeker heel positief te waarderen. Wat het meest verschilt, is het gebruik van terminologie en definities van enkele termen. Hier komt volgens mij de meest „problematische“ passage:

Afhankelijk van de vraag of we alleen op de begrenzing van de situatie in de tijd letten, of ook nog op het verloop van de situatie, kunnen we verschillende aspectuele indelingen maken.

De informatie dat er meerdere wijzen zijn hoe aspect bekeken kan worden, is zeker belangrijk, maar de twee woorden „aspect“ en „Aktionsart“ zouden op deze plaats volgens mij niet moeten ontbreken. Er wordt in feite over deze fenomenen gesproken maar zonder de behoorlijke termen te noemen, wat behulpzaam voor gebruikers zou zijn om over de problematiek ook in andere bronnen meer informatie te kunnen opzoeken. Eerst aan het einde van het hoofdstuk wordt Aktionsart vermeld:

Resumerend kunnen we zeggen dat de aspectualiteit van een zin zowel het aspect omvat dat de werkwoordstijden en de hulpwerkwoorden aan een zin toevoegen, als het aspect dat onafhankelijk daarvan voortkomt uit de samenstellende delen van de zin, zoals hierboven geïllustreerd is. Dat laatste duidt men ook wel aan met de term Aktionsart.

De traditionele Aktionsart wordt echter een beetje anders gekarakteriseerd, namelijk als een „manier van handeling“ en heeft te maken met semantiek van het werkwoord. De werkwoorden worden m.b.t. hun interne temporele structuur bekeken, terwijl ANS de Aktionsart met niet werkwoordelijke constituenten van de zin verbindt. De „echte“ Aktionsart wordt in ANS ook besproken, maar wordt aspect benoemd:

Gaat onze aandacht alleen uit naar de manier waarop de situatie in de tijd begrensd is, dan kunnen we volstaan met het onderscheid tussen TERMINATIEF en DURATIEF aspect, ook wel perfectief en imperfectief aspect genoemd.

²² Dit is helemaal niet kritisch bedoeld, ik wil het alleen opmerken gebaseerd op mijn eigen gebruikerservaring.

Durativiteit en terminativiteit worden traditioneel met Aktionsart geassocieerd.²³ Bovendien geeft ANS aan dat de begrippen „terminatief“ en „perfectief“ en „duratief“ en „imperfectief“ synoniemen zijn, wat verwarrend kan zijn in de context van het uitgebreide concept van aspectologie. Ook al wijkt de benadering van ANS van de algemene terminologische tendenties af, is het heel goed aan te passen aan concrete realisaties van aspect en Aktionsart in de Nederlandse taal en is daarmee een heel goed voorbeeld van hoe abstracte taalkunde kan bijdragen tot concrete taalkunde. In een van het volgende hoofdstuk wordt ANS nog nauwkeuriger besproken.

2.2.2. Aspect - zijn karakteristiek, definities en indeling, perfectiviteit en imperfectiviteit

Het woord „aspect“ is een vertaling van het Russisch termijn „vid“ wiens etymologische kern ligt in het latijnse werkwoord „*videre*“. Het woord „aspectus“ komt van het voltooid deelwoord van „*aspicere*“ (ad- + *specere*). De terminologische onenigheden treffen wij ook bij deze sleutelterm aan en verschillende benaderingen en concepties van aspect zijn heel vaak verwarrend. Bovendien is het bijna onmogelijk om een algemeen geldende definitie aan te geven want aspect betreft niet alleen het veld van beschrijvende taalkunde, dus grammatica van een concrete taal, maar ook generële linguïstiek.

Zoals al gezegd wordt aspect vaak en typisch met Slavische talen verbonden en als een grammaticale categorie van het werkwoord beschouwd. We kunnen wel zeggen dat er talen zijn waar aspect als een grammatische categorie bekeken wordt, maar deze puur grammaticale opvatting vind ik niet juist omdat het te vereenvoudigd is. Ik geef voorkeur aan wat bredere visie die bijv. ook semantiek en context van de zin in overweging nemen. Ook al ben ik het niet eens met Comrie die aspect en Aktionsart niet als twee categorieën onderscheidt, ik ben het helemaal eens met zijn opinies betreffend linguïstische eigenschappen van aspect. Hij vermeldt dat er bij aspect zowel de semantische als de grammaticale kant gecombineerd wordt en dat het niet mogelijk is om in het algemeen te bepalen welke van deze twee kanten de primaire rol speelt. Dit verschilt namelijk van taal tot taal. Ook daarom omvat Comrie in de

²³ Henk Verkuyl gebruikt „duratief“ en „terminatief“ ook juist voor aspect-categorieën, maar hij gebruikt deze termen voor die verschijnselen die gewoonlijk met (a)teliciteit benoemd worden, wat een beetje andere concept is dan de gewoone (im)perfectiviteit. Meer over dit onderwerp in volgend hoofdstuk.

conceptie van aspect ook perifrastische vormen (Engelse progressief) en op deze manier geeft hij een brede definitie van aspect aan.²⁴

Als we Nederlands en Tsjechisch vergelijken, zijn de basisverschillen in realisatie van aspectuele distincties heel duidelijk. In het Tsjechisch is aspect een inherent gedeelte van elk werkwoord en wordt vooral grammaticaal (morfologisch) gerealiseerd.²⁵ Aktionsart, integendeel, wordt als een relatief onbelangrijke categorie beschouwd, ook al is hij ook aanwezig in het Tsjechisch en met aspect in elkaar doorgaat.²⁶ Tot aspectualiteit in het Nederlands zegt Verkuyl: „*Dutch does not grammaticalize aspectual differences, at least not systematically in the way Slavic languages do*“²⁷. De Nederlandse taal kent dus dit type Slavische aspect niet. In het Nederlands worden bijna geen puur morfologische middelen gebruikt om aspectuele distincties uit te drukken. Dit verloopt op een heel andere manier. Aktionsart speelt ook een grote rol bij. De verhouding tussen grammaticale en semantische categorieën is heel complex, beide niveaus worden bovendien met temporele categorieën gecombineerd. Daarom zal ik me op semantische aspectuele distincties tussen perfectieve en imperfectieve betekenissen concentreren ongezien daarvan of en op welke manier deze gegrammaticaliseerd of gelexicaliseerd in de taal worden. Voor deze paper gebruik ik de terminologie als volgt. Voor aspectuele verschijnselen in het Nederlands gebruik ik geen woord aspect, maar aspectuele betekenis. Met aspect bedoel ik alleen aspect zoals hij in Slavische talen te vinden is. De term Aktionsart heeft in beide talen dezelfde inhoud, kan daarom in zijn gewone betekenis aangewend worden.

Grammaticalisatie van aspectuele distincties kan gerealiseerd worden met behulp van analytische of syntetische middelen of combinatie van beiden (bijv. in het Spaans). Progressief in het Engels of gebruik van bepaalde hulpwerkwoorden zijn eigenlijk verschillende soorten omschrijving. Voorbeelden van syntetische middelen zijn goed te zien aan Slavische werkwoorden waar aspect met behulp van flectieve morfologie (affixen) gevormd wordt.²⁸

²⁴ niet alle linguïsten zijn het echter ermee eens, bijv. O. Borik, zie vorig hoofdstuk, of Ö. Dahl, zie verder

²⁵ Aspect en definities ervan worden vooral in de enge zin van het woord weergegeven, dus meestal grammatisch (wel met semantische kenmerken). De brede concepties van aspect worden niet geaccepteerd en dit verschijnsel wordt meestal als exclusieve eigenschap van Slavische werkwoorden beschouwd.

²⁶ Zowel perfectieve als imperfectieve werkwoorden geven automatisch ook een karakteristiek van Aktionsart aan.

²⁷ H. Verkuyl. *Theory of Aspectuality*. Cambridge University press 1993, p. 12.

²⁸ In het Tsjechisch bijv. prefix *po-/pů-* waarmee futurele vormen van imperfectieve werkwoorden gevormd worden: *jet – pojedu, jít – půjdu*.

Het is interessant dat de meeste niet-slavische publicaties over aspect juist het grammaticale karakter ervan als de meest significante eigenschap vermelden. In de meeste Tsjechische bronnen is dit kenmerk echter als één van vele beschreven. Aspect wordt meestal als een heel complex verschijnsel weergegeven. In *Mluvnice češtiny 2* kunnen we lezen dat aspect een lexicaal–grammatische of grammatisch–lexicale categorie is.²⁹ „Grammatische“ heeft betrekking tot de realisatie van perfectiviteit of imperfectiviteit door affixen. Beide hebben ook een woordvormende functie, er ontstaat altijd een nieuwe lexicale eenheid met een nieuwe betekenis.³⁰ Daarom is de karakteristiek „lexicale“ ook van belang. Kopečný³¹ noemt ook zowel grammaticale als lexicale eigenschappen van aspect en hij citeert ook Poldauf en Dostál die van dezelfde mening zijn. De meeste werken concentreren zich toch meer aan de morfologische en lexicale kant van aspect die als een exclusieve eigenschap van het werkwoord wordt begrepen.³² Er zijn heel weinig linguïsten die zich met aspect in zijn complexiteit bezighouden en die rekening houden met context van de zin of syntactische omgeving van het werkwoord.³³

Laten we nu kijken op enkele concrete definities van aspect. Comrie geeft een heel algemene definitie aan, waarin hij rekening daarmee houdt dat het over een zeer ruim begrip gaat. Aangezien van taalspecifieken zegt hij³⁴

Aspect are different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation.

ANS werd al in het vorige hoofdstuk besproken, daarom gaat mijn aandacht nu op Tsjechische bronnen vestigen. Ze zijn wat meer concreet dan algemene theoretische vakliteratuur. Encyklopedický slovník češtiny (ESČ) geeft aan³⁵

²⁹ *Mluvnice češtiny 2*. Academia, Praha 1986, p. 179.

³⁰ In die zin dat het nieuwe werkwoord een meer specifieke betekenis krijgt in verband met het bepaalde aspect. Het gaat meer om verfijning van aspectuele distincties, de Slavische werkwoorden zijn juist daarom specifiek omdat ze vele aspectuele nuances kunnen uitdrukken. De basisbetekenis van elk aspectuele paar is min of meer dezelfde.

³¹ F. Kopečný. *Slovesný vid v češtině*. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha 1962.

³² er zijn twee of soms wel drie vormen van een werkwoord die maar in de aspectuele betekenis verschillen. Aspect is dus, in tegenstelling tot bijv. Nederlands, eigenschap die juist met het werkwoord meest verbonden is.

³³ al bovengenoemde H. Filip houdt zich met (a)teliciteit bezig, andere namen zijn bijv. M. Dočekal, E. Lehečková.

³⁴ B. Comrie. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press 1976, p. 3.

³⁵ *Encyklopedický slovník češtiny*. Lidové noviny, Praha 2002.

„(vid je) více či méně silně gramatikalizovanou kategorií slovesa, která vyjadřuje netemporální časovou dimenzi děje/stavu vyjádřeného slovesným lexémem“³⁶

Mluvnice češtiny 2 karakteriseert aspect als volgt ³⁷

„modifikuje sloveso gramaticky, ale vedle toho je určuje i sémanticky jako vyjádření děje v jeho výsledku nebo naopak děje probíhajícího bez zřetele k jeho možnému dokončení, jako vyjádření děje pojatého uzavřeně, celostně, nebo naopak děje pojímaného mluvčím neohrazeně, neuzavřeně, jako proces v jeho průběhu“³⁸

Deze twee definitities laten heel duidelijk zien dat het grammaticale karakter van aspect ten eerste wel van belang is en ten tweede dat het nooit apart van andere elementen zoals semantiek en context staat. Toch is het vooral juist het grammatische kenmerk dat het het meest van Aktionsart onderscheidt.

Ook al zijn er verschillende visies op aspect aan te treffen met een aantal soorten en manieren van indelen in groepen, de privatieve oppositie perfectief – imperfectief³⁹ wordt meestal als basis waargenomen. Er zijn vele mogelijkheden hoe perfectiviteit en imperfectiviteit te kunnen definiëren, noch grammatisch noch semantisch invalshoek is echter perfect en eenduidig en kunnen nooit als absoluut geldend beschouwd worden.

In het Tsjechisch is er meestal sprake van een grammaticale oppositie – verschillen tussen perfectieve en imperfectieve werkwoorden worden met behulp van pre- en suffixen aangemaakt. Werkwoorden met verschillend aspect maar dezelfde lexicale betekenis vormen zogenaamde aspectuele paren. Aspect is een verplichte categorie in die zin dat elk werkwoord of is of niet is perfectief en het wordt daarom bij elke taalhandeling aanwezig.⁴⁰ In het Nederlands, integendeel, gaat het meer over perifrasis, respecterend de taaltypologie,

³⁶ „aspect is meer of minder sterk gegrammaticaliseerde categorie van een werkwoord, die de atemporele tijdelijke dimensie van een handeling/evenement uitgedrukt door een werkwoordelijke lexeem, uitdrukt“

³⁷ Mluvnice češtiny. 2 Tvarosloví. Academia Praha 1986, p. 180.

³⁸ „modificeert het werkwoord grammaticaal, maar bepaalt hem ook semantisch als een uitdrukking van een handeling en het resultaat ervan of aan de andere kant als een handeling zelf ongeacht de mogelijke afsluiting, als een uitdrukking van een handeling begrepen als een geheel, of integendeel door de spreker als onbegrensd, niet afgesloten, eigenlijk als een process en de loop ervan begrepen.

³⁹ Om terminologische onnauwkeurigheid te vermijden gebruik ik de verbinding *perfectieve en imperfectieve betekenis* wanneer er sprake is over het Nederlands.

⁴⁰ Er zijn enkele „testen“ om (im)perfectiviteit te bepalen, een van deze is bijv. met behulp van auxiliair „budu“, meer over deze testen in volgend hoofdstuk.

(im)perfectiviteit is dus geen inherent gedeelte van het werkwoord en de keuze ervan is daarom meer optioneel. In het algemeen worden imperfectieve werkwoorden als ongemarkeerd en meer neutraal beschouwd.

Van wat semantiek betreft, schijnt aspect iets minder verplichte categorie te zijn in die zin dat de taalgebruiker zelf kan bestemmen of hij een perfectieve of imperfectieve vorm kan gebruiken – vaak zijn er beide mogelijkheden toegelaten met een minimaal betekenisverschil.⁴¹ Onder meer kan een imperfectief (aspectueel ongemarkeerd) werkwoord in bepaalde contexten voor uitdrukking perfectieve handelingen gebruikt worden, bijv. *To představení jsem viděla už včera.* (De voorstelling heb ik al gisteren gezien.) Dit is vooral belangrijk in verband met werkwoorden in verleden tijd, wanneer de handeling wel beëindigd is en toch met een imperfectief aspect uitgedrukt kan worden, bijv. *Včera jsme platili nájem.* (Gisteren hebben we huur betaald.). De zin kan echter ook *Včera jsme zaplatili nájem.* (Gisteren hebben we huur betaald. – zonder context onmogelijk om te vertalen) luiden, dus met het perfectieve werkwoord. De handeling van beide zinnen duidt voltooidheid aan. Net als in deze zinnen *Najednou slyšel, že na něj někdo volá – Najednou uslyšel, že na něj někdo volá.* (Plotseling hoorde hij dat iemand roept.) , de ene met een imperfectief, de tweede met een perfectief werkwoord.

Indien we alle bovengenoemde opmerkingen in overweging nemen, kunnen we de volgende karakteristieken als relevant en acceptabel presenteren. Perfectief aspect kunnen we in het algemeen als voltooid, begrensd, complex, beëindigd definiëren en imperfectief als lopend, voortdurend, onvoltooid of kursief. Een heel passend en bruikbaar aanschouwelijke verklaring van (im)perfectiviteit geeft M. Sokolová aan.⁴² Ze illustreert het verschil in semantiek van een aspectuele paar, dwz. een perfectieve en imperfectieve versie van een werkwoord, op basis van deze twee zinnen „*Ako som si kúpil auto*“ (let. Hoe ik een auto kocht.) en „*Ako som si kupoval auto*“. (let. Hoe ik een auto aan het kopen was.) Handeling van de eerste zin kunnen we als een fotografie bekijken, inclusief informatie om een succesvolle realisatie van de handeling. De tweede kan als een film gezien worden, waar de informatie over realisatie van de handeling ontbreekt. Er wordt niet verteld over het resultaat, in dit geval of de wagen eindelijk gekocht werd of niet, aandacht ligt op verloop van de situatie zelf. Het gaat dus altijd om het perspectief hoe iets bekeken moet worden.

⁴¹ Daarom wordt er soms over subjectiviteit van aspect gesproken.

⁴² M. Sokolová. „Sémantika slovesa a aspektové formy.“ p. 5. [online, 29.5. 2013] Beschikbaar op <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Ivanova1/subor/2.pdf>>

Ook Comrie⁴³ spreekt over perspectieven, wanneer hij zegt:

Perfectivity indicates the view of a situation as a single whole, without distinction of the various separate phases that make up that situation, while the imperfective pays essential attention to the internal of the situation.

Ö. Dahl⁴⁴ karakteriseert perfectiviteit in een heel gelijke wijze:

A PFV verb will typically denote a single event, seen as an unanalysed whole, with a well-defined result or end-state, located in the past. More often than not, the event will be punctual, or at least, it will be seen as a single transition from one state to its opposite, the duration of which can be disregarded.

Er werd al in de vorige hoofdstukken gezegd dat taalkundigen verschillende groeperingen aspecten onderscheiden. Ö. Dahl categoriseert aspecten als volgt:⁴⁵ ten eerste perfectief en imperfectief aspect, ten tweede progressief aspect (PROG) en ten derde habitueel aspect.⁴⁶ Oppositie perfectief – imperfectief is volgens hem niet te vinden in de groep Germaanse talen. Hij zegt ook:

In languages with a perfective-imperfective distinction, the prototypical PROG contexts would be imperfective. In fact, in some treatments, PROG and imperfective aspect are partially or wholly identified: thus, Friedrich 1974 lumps them together under the heading 'durative', and also Comrie 1976 speaks of progressivity as a special case of imperfectivity.

In mijn opvatting zijn progressief en perfectief niet één categorie, Nederlands progressief reken ik tot *imperfectieve betekenis*. Volgens Dahl⁴⁷ speelt perifrasis een belangrijke rol bij het progressieve aspect, hij wordt vooral gevormd met behulp van hulpwerkwoorden. Dit aspect gebruikt men als het om „an ongoing activity” gaat, dus het is een verhouding tussen dynamisch evenement en tijdstip en geen toestand.

⁴³ B. Comrie. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press 1976, p.3.

⁴⁴ vgl. Ö. Dahl. *Tense and aspect systems*. Blackwell 1985, p. 78.

⁴⁵ Ö. Dahl. *Tense and aspect systems*. Blackwell 1985, p. 92

⁴⁶ Hij omvat imperfectiviteit en progressiviteit als twee categorieën, maar toch vermeldt hij dat er soms geen duidelijke grens gemaakt moet worden tussen deze twee groepen.

⁴⁷ vgl. Ö. Dahl. *Tense and aspect systems*. Blackwell 1985, p. 91.

Bij aspect spreekt men er vaak over hoe een handeling gezien wordt. Ten eerste is er sprake over een „innerlijke visie“ wanneer we de handeling als een doorlopende activiteit presenteren, het gaat dus om een imperfectief aspect. Ten tweede kunnen we de handeling van buiten bekijken. In dit geval staat het resultaat centraal, de handeling is afgesloten en we kunnen over perfectief aspect spreken:⁴⁸

Von ASPEKT spricht man, wenn wie z.B. im Russischen systematisch sprachliche Mittel (z.B. Präfixe) zur alternativen Perspektivierung von Ereignissen als ‚perfektiv,‘ (Außenperspektive) bzw. als ‚imperfektiv,‘ (Binnenperspektive) bereitgestellt sind.

Het is interessant dat Slavische talen het imperfectieve aspect gebruiken om de situaties die doorlopen te beschrijven. Ze vertellen er echter niets van of een verandering plaatsgevonden heeft en of de handeling tot een nieuw resultaat is toegekomen. Het gebruik van of perfectief of imperfectief aspect kan ook met andere elementen van de zin nauw verbonden zijn, bijv. met adverbia of verschillende bepalingen. Het gaat meestal om bepalingen van duur (nog steeds, twee dagen, hele week) en herhaling (elke dag, altijd, gewoon). Aan de andere kant staan uitdrukkingen die iets beschrijven wat al af is. Typische uitdrukkingen van een eenmalige handeling, afgeslotenheid of resultaat van een handeling zijn „in een uur“, „eindelijk“, „al“ enz. Dit is natuurlijk ook in het Nederlands zeer gewoon. Het verschil is dat er alleen een vorm is van elk werkwoord terwijl het Tsjechisch meestal twee of zelfs drie ter beschikking heeft – „schrijven“ kan „napsat“ of „psát“ zijn, „lopen“ is „bežet“ of „běhat“, „sterven“ of „umřít“ of „umírat“, aanhangend van welk aspect men nodig heeft.

2.2.3. Aktionsart

Aktionsart, soms wel lexicaal aspect genoemd, is een categorie die semantische trekken in de betekenis van een werkwoord betreft. Het gaat om manier van handeling, wanneer zelf de lexicale inhoud van een werkwoord in overweging genomen wordt. Naar aanleiding ervan kunnen werkwoorden in semantische groepen ingedeeld worden. Bij

⁴⁸ G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker. *Grammatik der deutschen Sprache. Schriften des Instituts für deutsche Sprache. Band 3.* de Gruyter, Berlin/New York 1997, p. 1861.

sommige taalkundigen kunnen we een andere benaming voor deze categorie vinden – Smith gebruikt de term „situation type“, Vendler and Dowty noemen het fenomeen „aspectual classes“. Ondanks deze terminologische ongelijkheid (samen met verschillende soorten en groepen Aktionsarten) gaat het echter meer of minder om hetzelfde. Ook al wordt Aktionsart in verband met Slavische talen niet vaak vermeld en in bijv. Tsjechische grammatica’s krijgt hij heel weinig aandacht, hij is ook bij werkwoorden deze groep talen aanwezig. In Westerse opvatting wordt deze conceptie wel van belang gevonden. Behalve de korte historische citatie van Brugman („*Art und Weise wie die Handlung vor sich geht*“) kunnen we een groot aantal andere en meer precieze classificaties vinden. Één van zulke biedt Helbig en Buscha⁴⁹:

Unter der Aktionsart eines Verbs versteht man die Verlaufsweise und Abstufung des Geschehens, das vom Verb bezeichnet wird. Die Differenzierung des Geschehens erfolgt nach dem zeitlichen Verlauf (Ablauf, Vollendung; Anfang, Übergang, Ende) und nach dem inhaltlichen Verlauf (Veranlassung, Intensität, Wiederholung, Verkleinerung). Der zeitliche und inhaltliche Verlauf greifen oft ineinander.

In vele definities ontbreekt namelijk een vermelding over het feit dat Aktionsart niet alleen het tijdelijke kenmerk (verloop) maar ook het inhoudelijke (intensiteit) van werkwoordelijke handeling betreft.

Aktionsart wordt, net zoals aspect, met behulp van affixen gevormd (přepsat – overschrijven). Ook syntaxis en context kunnen de handeling modifieren vanuit perspectief van Aktionsart. Laten we volgende zinnen van vergelijken

Yesterday Alex phoned Sally on his way home.

Once a week Alex phoned Sally on his way home.

Beide werkwoorden zijn dezelfde, treden in hetzelfde tempus op, maar met betrekking tot context van de zin is hun Aktionsart toch anders. Hij kan gespecificeerd worden door bijv. bijwoorden, perifrasis (het Engelse „keep smiling“, „start thinking“) enz. Aktionsart is daarom volgens Bache geen rigiede categorie.

ESČ⁵⁰ beschrijft twee aspectologische benaderingen tot Aktionsart in de huidige taalwetenschap. Vanuit het eerste perspectief wordt Aktionsart als *een derivatieve categorie*

⁴⁹ G. Helbig, J. Buscha. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt – Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1999, p. 62.

⁵⁰ *Encyklopedický slovník češtiny*. Lidové noviny, Praha 2002, p. 568

beschouwd. Het gaat om werkwoorden die afgeleid van andere werkwoorden zijn en hun oorspronkelijke lexicale aspect daarmee gemodificeerd was. Volgens deze opvatting zijn werkwoorden „*psát*“ en „*napsat*“ (geen lexicale modificatie, alleen grammatische modificatie) geen vorm van Aktionsart. *Přepsat* of *dopsat* zijn, integendeel, wel vormen van Aktionsart want prefixen van beide werkwoorden modifieren de lexicale betekenis en daarmee ontstaat een nieuw verbum. Prefixen met een bepaald semantisch kenmerk van een prefix vormen dan betekenisgroepen – bijv. werkwoorden *dopsat*, *dojíst*, *dodělat* met betekenis „iets tot einde brengen“, *připojit*, *přimyslet*, *přimontovat* met betekenis „iets tot iets toevoegen“.⁵¹

De tweede benadering, soms wel *aktionaliteit* benoemd, begrijpt Aktionsart niet als een derivatieve categorie. Het gaat om een semantische classificatie van alle werkwoorden, aangezien daarvan of ze afgeleid zijn of niet. Alle werkwoorden kunnen in groepen gecategoriseerd worden op basis van parallellen in hun lexicale semantiek, maar hoeven geen gemeenschappelijk formant of formanten te hebben.

Een heel bekende en verspreide⁵² classificatie wordt in de jaren 50 door Zeno Vendler geïntroduceerd. Hij deelde alle Engelse werkwoorden in groepen in op basis van hun interne temporele eigenschappen. Zijn filosofische theorie betreft grammatica van natuurlijke taal. Werkwoorden zijn of processen als ze progressieve vormen kunnen scheppen en daarmee duratieve handelingen uiten, of niet-processen als het onmogelijk is om progressief te gebruiken (*I'm knowing you.). Er bestaan volgende subgroepen – activiteiten en accomplishments onder processen en states en achievements onder non-processen. Hiermee nog voorbeelden:

1. „states“: houden van, weten, bezitten, heersen
2. „activities“: lopen, rennen, zwemmen, duwen, eten, schrijven
3. „accomplishments“: (een kilometer) hardlopen, (een cirkel) tekenen, ontdekken, (een boterham) eten.
4. „achievements“: herkennen, bereiken, winnen

Tot activiteiten, voltooiingen en successen kunnen dynamische werkwoorden gerekend worden. Activiteiten bevatten geen inherente informatie over begin- of eindpunt. Bij

⁵¹ Er zijn ook betekenisgroepen gevormd door meer dan één formant

⁵² werd ook gecritiseerd, zie bijv. artikel van Hana Filip: <http://user.phil-fak.uni-duesseldorf.de/~filip/Filip.Handbook.Maienborn.Ed.2012.pdf>

voltooiingen, integendeel, zit deze informatie wel opgesloten in de betekenis van het werkwoord. Succesen geven een informatie over het eindpunt van de activiteit weer.

Vendler bepaalde ook een ander criterium voor zijn classificatie, mogelijkheid om met tijdelijke frasen verbonden te zijn. States en activities kan men met een duratief modifier „for an hour“ gebruiken

I loved her for three years.

He was pushing it for an hour.

Accomplishments kan men met een terminatief modifier „in an hour“ verbinden of met een constructie „...take ... to“

He drew the circle in twenty seconds.

It took him twenty seconds to draw the circle.

Ze beschrijven die handelingen die voor een bepaalde tijd duratief zijn, duren een tijdje.

„Achievements“ treden in verband met bepaalde tijdelijke gegevens op, die een momentele handeling aangeven – of het begin of de voltooiing ervan:

At this moment he has won the race.

„Activities“ zeggen niets daarover of een handeling zal culmineren of voltooid zal worden en ze zijn homogeen in van wat tijd betreft.⁵³

If it is true that someone has been running for half an hour, then it must be true that he has been running for every period within that half hour. But even if it is true that a runner has run a mile in four minutes, it cannot be true that he has run a mile in any period which is a real part of that time.

Werkwoorden van de groep „states“, zeggen niets over dynamiek, uiten geen dynamiek. Vendleriaanse theorie is door veel linguïsten gekritiseerd, bijv. door Verkuyl, en/of

⁵³ Z. Vendler. „Verbs and Times.“ Linguistics in Philosophy. Cornell University Press, p. 101.

gemodificeerd.⁵⁴ Niet alle werkwoorden kunnen op basis van Vendler's classificatie ingedeeld worden, bijv. cognitieve werkwoorden. Belangrijk is het element van begrensdheid, dat door vele taalwetenschappers in acht genomen wordt. States en activities bevatten geen kenmerken van begrensdheid, terwijl accomplishments en achievements wel. Lexicaal aspect en de bepaling van een categorie is afhankelijk ook van andere elementen dan alleen werkwoorden. Bijv. „run“ is een activiteit, terwijl „run a mile“ is een voltooiing, „build that house“ is een succes en „build houses“ kan als activiteit beschouwd worden. Het zijn ook eigenschappen van andere complementen, aldus bijv. Verkuyl, Mourelatos, Dowty.

Op basis van bovengenoemde wil ik geen overzicht maken van verschillende theorieën over Aktionsart, maar wil erop wijzen dat hij meestal in opposities optreedt, waarvan de volgende meest aandacht krijgen⁵⁵: *punctuele versus duratieve, dynamische versus statische, telische versus atelische, ingresieve versus terminatieve, semefactieve versus iteratieve, habituele versus non-habituele*.

Gaan we terug tot Helbig en Buscha, kunnen we zien dat ze tussen duratief (imperfectief) en perfectief Aktionsart onderscheiden. Duratieve Aktionsarten „*bezeichnen den reinen Ablauf oder Verlauf des Geschehens, ohne dass etwas über Begrenzung und Abstufung, über Anfang und Ende des Geschehens ausgesagt ist.*“⁵⁶ Ze worden in drie subgroepen verdeeld:

1. iteratieve (frekventatieve) werkwoorden zoals bijv. *klappen, strelen, plonzen* drukt de herhaling uit
2. intensieve werkwoorden waar de handeling op een of andere manier versterkt is, voorbeelden zijn *schreeuwen, zuipen*
3. diminutieve werkwoorden zoals *glimlachen, husten* drukken de handeling met zwakke intensiteit uit

⁵⁴ Smith, bijvoorbeeld, voegt een groep van semelfactives toe en vormt daarmee een vijfledig model. Dowty geeft ook voorkeur aan indeling in vier groepen, noemt ze net zo Vendler en gebruikt de zogenaamde lexicale decomponering.

⁵⁵ C. Bache. *Verbal Aspect. A General Theory and its Application to Present-Day English*. Odense University press 1985, p. 13-14, op basis van theorie van Comrie and Lyons.

⁵⁶ G. Helbig, J. Buscha. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt – Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1999, p. 62.

Perfectieve werkwoorden „grenzen den Verlauf des Geschehens zeitlich ein oder drücken den Übergang von einem Geschehen zu einem anderen Geschehen aus.“⁵⁷ Er zijn vier ondergroepen:

1. ingressieve werkwoorden die begin van handeling betekenen
2. egressieve werkwoorden, integendeel, zeggen iets over de eindfase
3. mutatieve werkwoorden vertellen over verandering van de ene toestand naar een andere.
4. kausatieve werkwoorden kunnen gekarakteriseerd worden als „*ein Bewirken bzw. Veranlassen, Versetzen in einen neuen Zustand*“.⁵⁸

Beide auteurs voegen toe dat de classificatie op basis van semantische trekken wordt uitgevoerd en daarom zijn grenzen soms niet scherp zijn, vooral omdat Aktionsarten niet grammaticaliseerd worden en vormen dus geen systeem. Ze geven ook aan welke taalmiddelen dienen om verschillende Aktionsarten uit te drukken. Behalve het werkwoord zelf zijn er nog drie – woordvormende, lexicale en syntactische middelen.

De theorie van Henk Verkuyl is al in het vorige hoofdstuk heel kort geschetst. Laten we nu op zijn benadering van aspect/Aktionsart meer gedetailleerd kijken. Verkuyl kritiseert de opvatting van Vendler's States, Activities, Accomplishments en Achievements. Hij beoordeelt criteria die Vendler vaststelde om deze classificatie te vormen en zijn conclusie is dat karakter van Accomplishments en Achievements in principe identiek is en daarmee ook overbodig. Hij voegt deze twee categorieën samen en noemt ze „Events“. Verkuyl's CAT theorie (Compositional Aspectual Theory) is gebaseerd op aspectuele compositie, gaat het om zogenaamd *plus principe*, compositionele behandeling van aspect. Voor Verkuyl zijn het werkwoord en zijn argumenten belangrijk. Hij beoordeelt werkwoordelijke situaties op basis van semantiek en onderscheidt twee groepen. Tot de eerste groep behoren alle situaties wier realisatie in de zin terminatief aspect heeft, tot de tweede groep telt hij alle met het duratieve aspect. Verkuyl beschrijft beide typen met behulp van twee semantische kenmerken of parameters – [SQA] „Specified Quantity of A“ en [ADD TO] die toegewezen worden tot aspectueel belangrijke elementen van elke zin. Ze kunnen of + of – teken krijgen, volgens hun semantische interpretatie. [ADD TO] staat voor predicaat, met + teken voor werkwoorden onveranderlijke situaties (bijvoorbeeld *hate, believe* enz.) en met – teken voor situaties die een

⁵⁷ *ibid.*

⁵⁸ *ibid.*, p. 63.

verandering impliceren (*play, walk, lift, hit*). [SQA] is voor semantische kenmerken van nominale constituent, met + of minus volgens het feit of hij gekwantificeerd kan worden. Terminatief is die zin waar alle parameters + hebben, dan gaat het om „Events“ (gebeurtenis). Duratieve handelingen noemt hij of „States“ (toestanden) of „Processes“, afhankelijk van proportie en verdeling + of – van [SQA] en [ADD TO] parameters onder afzonderlijke elementen. Voor beter verstaan van het hele systeem geeft Verkuyl voorbeeldzinnen aan, die zijn aspectuele algebra uitdrukken:

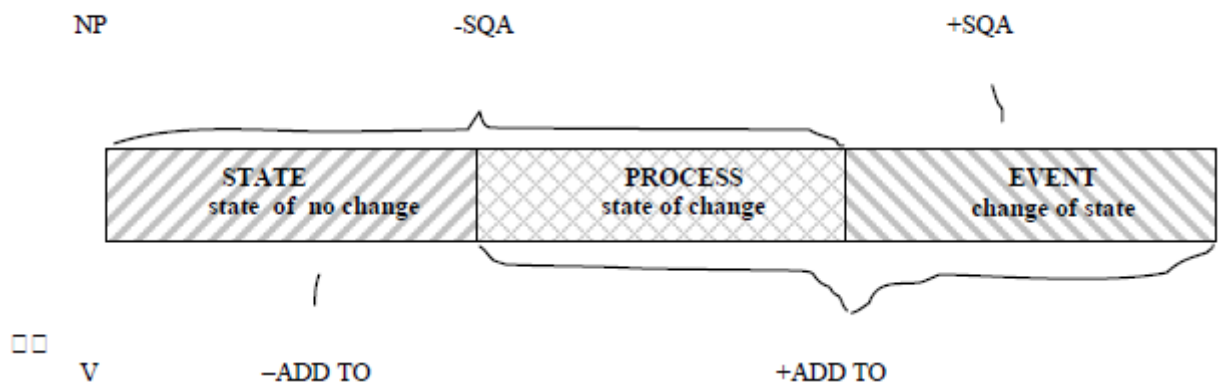
- (a) *She (+B) played (+A) that sonata (+B)* terminatief
- (b) *She (+B) played (+A) sonatas (-B)* duratief
- (c) *She (+B) hated (-A) that sonata (+B)* duratief
- (d) *She (+B) hated (-A) sonatas (-B)* duratief
- (e) *Soldiers (-B) played (+A) that sonata (+B)* duratief
- (f) *Adults (-B) hated (-A) that sonata (+B)* duratief
- (g) *Nobody (-B) hated (-A) sonatas (-B)* duratief
- (h) *She (+B) didn't play-(+A) that sonata (+B)* duratief

Hij maakt dus onderscheid tussen drie types handeling die hij met behulp van twee parameters beschrijft

- [+B] + ([+A] + [+B]): (terminative) event (a)
- [+B] + ([+A] + [-B]): process (b)
- [-B] + ([+A] + [+B]): process (e)
- [+B] + ([-A] + [+B]): state (c/h)
- [+B] + ([-A] + [-B]): state (d)
- [-B] + ([-A] + [+B]): state (f)
- [-B] + ([-A] + [-B]): state (g)

Duidelijk is het te zien in dit schema ⁵⁹

⁵⁹ H. Verkuyl: „Compositional Aspectual Composition: Surveying the Ingredients.“ [online, 30.9.2013]
 Beschikbaar op <<http://www.hum.uu.nl/medewerkers/verku105/poa/poaproc.pdf>>

Er is te zien, dat „processen“ gelijke eigenschappen hebben zoals „states“ en „events“. Heel kort samengevat – in Verkuyl’s opvatting is aspect gevormd op basis van semantische informatie die uitgedrukt wordt met behulp van het werkwoord en zijn argumenten. Terminatief aspect dient voor expressie van begrensdheid, duratief staat voor onbegrensdheid. Deze theorie is voor ons relevant en nodig want het zijn juist de telische en atelische werkwoorden die ons kunnen helpen om (im)perfectieve betekenis uit te drukken. Van deze theorie gaat ANS uit.

In verband met Aktionsart (en ook aspect) wordt vaak over objectiviteit en subjectiviteit ervan gesproken. Aktionsart wordt als een objectief categorie beschouwd want hij betreft de lexicale kwaliteit van elk werkwoord, heeft een engere verhouding tot realiteit en zijn betekenis kan niet beïnvloed of veranderd worden door spreker:⁶⁰

‘Es handelt sich bei dem Unterschied zwischen ‘perfektiv’ und ‘imperfektiv’ oder ‘durativ’ um subjektive Anschauungsformen, d. h. es wird in ihnen zum Ausdruck gebracht, wie der Sprecher den Verlauf der Handlung ansieht. Im Gegensatz dazu aber liegt den Kategorien wie Iterativ, Intensiv, Kausativ ein objektiv anderer Tatbestand zugrunde als beim Simplex.’

Waarneming van aspectuele subjectiviteit wordt dus meestal verklaard op basis van het feit dat de visie van de spreker op de door de taal presenteerde werkelijkheid niet objectief is. Hij kan besluiten of hij de situatie vanuit een perfectief of imperfectief oogpunt wil waarnemen en overbrengen. In Dahl’s opinie is deze optiek niet correct⁶¹

⁶⁰ N. van Wijk: “‘Aspect’ en ‘Aktionsart’.” [online, 30.9.2013] Beschikbaar op <http://www.dbnl.org/tekst/wijk002aspe01_01/wijk002aspe01_01_0001.php>

⁶¹ Ö. Dahl. *Tense and aspect in the languages of Europe*. Mouton de Gruyter, Berlin 2000. p. 31.

„The traditional description of actionality and aspect as „subjective“ and „objective“ is misleading. Even the choice of the actional content relies upon the encoder’s conceptualization of the event and does not reflect the real world objectively. Events can be presented in subjective ways and by actional categories as well. On the other hand the choice of viewpoint operators is not subjective in terms of expressing the encoder’s attitude or being primarily subject to stylistic aims. The optionality of aspectual choice is often misunderstood. If the viewpoint is determined by context and situation, the view cannot be totally free: there may then only be one natural choice only.“

2.2.4. Conclusie

Het is dus heel duidelijk te zien, dat het onmogelijk is om aspect en Aktionsart maar op één concrete manier te karakteriseren. Samenvattend kunnen we zeggen dat niet-slavische grammatici aspect meestal als een grammatische en Aktionsart als een semantische categorie begrijpen, terwijl in slavische publicaties over aspect ook een lexicale kant van aspect genoemd wordt en Aktionsart heel zelden besproken wordt. De precieze karakteristiek is moeilijk te vinden, vooral omdat de problematiek vanuit verschillende invalshoeken beschouwd kan worden. Voor de toepassing van deze thesis gebruik ik de twee sleuteltermen als volgt. Met de term aspect bedoel ik de vast gegrammaticaliseerde categorie werkwoorden zoals hij typisch in Slavische talen te vinden is, met Dahl’s woorden gaat het om „*Slavic-style aspect*“. Het is een werkwoordelijke categorie die semantiek van het werkwoord weerspiegelt (*koupit X kupovat* - kopen, *namalovat X malovat* - schilderen) en is gevormd door suffixen en prefixen. Om (im)perfectiviteit van een werkwoord te bepalen gebruiken we de test met *budu/záčnu*. Aspect betreft de hele zin en niet alleen het werkwoord zoals het later in het praktisch hoofdstuk te zien is.

In deze scriptie gaan we ervan uit dat er in het Nederlands geen aspect in de engere zin aanwezig is, maar dat er zekere mogelijkheden zijn om *aspectuele betekenis* uit te drukken. Hiervoor kunnen we vooral karakteristieken van Aktionsart gebruiken die in het Tsjechisch ook aanwezig is maar nauwelijks expliciet besproken. Duratieve, kursieve, iteratieve Aktionsarten tenderen meestal tot een imperfectieve lezing; ingressieve, egressieve en punctuele drukken meer een perfectieve betekenis uit. Aktionsart werkt niet alleen met de betekenis van het werkwoord maar ook met fonetische, lexikalische of syntactische middelen.

3. Aspectualiteit in het Tsjechisch

3.1. Aspect

3.1.1. Definities en karakter in het kader van Bohemistiek

Zoals er al in de vorige hoofdstukken verteld werd, begrijpen bohemisten aspect meestal in de engere zin als een tegenstelling van perfectieve en imperfectieve vorm van het verbum. Ook al wordt context wel in overweging genomen, het werkwoord staat altijd centraal met zijn semantiek, of lexicale of grammaticale, die in de morfologische structuur weerspiegelt. Mojmir Dočekal schrijft in zijn artikel:⁶²

„ ... takto pojaté chápání vidu je problematické, protože nebere v úvahu to, že morfém přidany k slovesnému kmenu se stává součástí syntaktické struktury věty jako celku a jako takový se podílí na kompozicionální syntaxi i sémantice celé věty.“

Aspect wordt vaak als een exclusieve en specifieke eigenschap van slavische werkwoorden begrepen. Er wordt vooral onderstreept dat er minst twee vormen bestaan van bijna elk werkwoord, wat onmogelijk is te overbrengen naar non-aspectuele talen. Als voorbeelden hiervoor dienen meestal vertalingen waar het onmogelijk is om beide aspectuele vormen onder te scheiden: „... *nemožnost rozlišit při překladu do cizího jazyka obě hlavní vidové formy lexikálně...*“⁶³. Dit betekent dat werkwoorden *dělat/udělat* (maken) nebo *psát/napsat* (schrijven) met alleen maar één lexeem vertaald kunnen worden – als *machen, faire, make/do* of *schreiben, écrire, write*. *Příruční mluvnice češtiny* spreekt ook over meerdere vormen van één werkwoord:⁶⁴

„Slovesným videm (aspektem) rozumíme ten fakt, že české sloveso existuje ve dvou (až třech) podobách, které mají stejný lexikální význam, ale odlišují se od sebe vztahem k završenosti (ukončenosti) děje.“

⁶² Dočekal M. „Mereologie českého aspektu a direkcionální předložky.“ in: Sborník prací Filozofické fakulty BU A 55. Masarykova univerzita, Brno 2007, s. 219.

„zo'n opvatting van de term „vid“ is problematisch want hij neemt niet in overweging dat een morfeem dat tot de werkwoordelijke stam toegevoegd wordt, een deel uitmaakt van de syntactische structuur van de zin en daardoor invloed uitoefent op compositionele syntaxis en semantiek van de hele zin.“

⁶³ F. Kopečný. *Slovesný vid v češtině*. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha 1962, p. 40.

⁶⁴ *Příruční mluvnice češtiny*. Lidové noviny, Praha 2003, 2. vydání, p. 318.

Concentratie op de privatieve oppositie perfectief – imperfectief (waar perfectiviteit het gemarkeerde lid is) staat centraal in bohemistische discussies over aspect. Aspect modificeert de handeling en de optiek waarmee dezelfde handeling gezien wordt is belangrijk. Voltooidheid speelt er vaak een rol bij, net zoals context.⁶⁵ Volgens Svoboda is juist de afgeslotenheid een aanzienlijk kenmerk:⁶⁶

Dokončenost děje je podstatnou složkou lexikálního významu sloves dokonavých vůbec. Slovesa vidu nedokonavého pojmenovávají a vypovídají děj jako probíhající, děj trvající. Přitom však mluvčí může jimi vyjadřovat děj dokončený. Neříká výslovně, že děj byl dokončen právě proto, že je to v dané situaci, resp. v daném kontextu samozřejmé. Viz ještě známé případy jako *Kdo maloval ten obraz? Komu jsi telefonoval?*

Kopečný⁶⁷ zegt daartoe: „*dokonavé tvary jsou co do vidu příznakové, to jest musí, abychom tak řekli, vyjadřovat ono ‚dokonání‘ činnosti*“⁶⁸. Aan de andere kant geeft hij ook aan dat er bij het imperfectieve aspect aan de voltooidheid niet altijd gedacht moet worden. De context speelt er een belangrijke rol bij. Imperfectieve handelingen betekenen niet dat ze nooit voltooid zullen zijn. Vooral in verband met het verleden wordt de voltooidheid automatisch verondersteld en daarom is het niet noodzakelijk om perfectieve werkwoorden te gebruiken. Imperfectiviteit in het verleden wordt soms geannuleerd: bijv. *ptal jsem se ho* en *zeptal jsem se ho*. Kopečný noemt dit feit „perfectieve evaluering van preteritum“. Handelingen die met preteritum uitgedrukt worden, kunnen als perfectieve begrepen worden, ook wanneer ze met een imperfectief werkwoord uitgedrukt worden. Handelingen in imperfectieve vormen kunnen toch wel als voltooide waargenomen worden en preteritale handelingen kunnen wel als perfectief begrepen worden ook al zijn ze met een imperfectief werkwoord uitgedrukt. Handelingen in imperfectieve werkwoorden kunnen als complete

⁶⁵ eigenschappen van aspect en definities in het vorige hoofdstuk besproken.

⁶⁶ K. Svoboda: „K pojetí dokonavosti a nedokonavosti českých sloves“. [online, 5.10.2013] Beschikbaar op <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6052#_ftn4>

„Voltooidheid van een handeling is de belangrijkste van de lexicale betekenis van perfectieve werkwoorden. [...] Imperfectieve werkwoorden karakteriseren de handeling als doorlopend, duratief. Het is echter ook mogelijk om een voltooide handeling met imperfectieve werkwoorden te beschrijven. Er wordt niet expliciet gezegd dat een handeling voltooid werd want dit is in de bepaalde situatie uit de context duidelijk.“

⁶⁷ F. Kopečný. *Slovesný vid v češtině*. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha 1962, p. 8, 9

⁶⁸ „de perfectieve vormen zijn aspectueel gemarkeerd en ze moeten de „voltooidheid“ van de handeling uitdrukken“

beschouwd worden. De conclusie hiervan klinkt als volgt – imperfectieve vormen zijn tot de kwestie van voltooidheid neutraal, maar veronderstellen hem. De taalgebruiker uit zich tot de voltooidheid van de handeling niet, deze informatie is voor hem niet relevant. Uit een imperfectieve vorm volgt de onvoltooidheid niet in die zin zoals de voltooidheid uit een perfectieve vorm volgt.⁶⁹

„z nedokonavého tvaru neplyne nedokonání v tom smyslu v jakem plyne dokonání z dokonavého“

De tegenstelling van perfectiviteit is grammaticaliseerd zo goed dat het bijna onmogelijk is om hem semantisch te definiëren.⁷⁰

„Protiklad dokonavosti je prostě gramatikalizován tak dokonale, že je obtížné jej vymezit sémanticky“

Daarom definiëert Kopečný imperfectieve werkwoorden niet semantisch maar grammatisch. Ze zijn ongemarkeerd van wat perfectiviteit betreft en in infinitief kunnen ze na fasenwerkwoorden en na hulpwerkwoord „*budu*“ staan.⁷¹ Ze kunnen dus het analytische futurum vormen, wat met perfectieve werkwoorden niet mogelijk is, vgl. volgende zinnen:

*Jan začíná psát úkol. X *Jan začíná napsat úkol.*

*Jan bude psát úkol. X *Jan bude napsat úkol.*

Behalve perfectief en imperfectief aspect onderscheidt Kopečný ook zogenaamde „*neaktuálně násobené*“ vormen van werkwoorden. Hun belangrijke kenmerken zijn herhaling en vermenigdvuldiging. Herhaling wordt met behulp van iteratieven uitgedrukt, bijv. door suffixen –a– gevormd (*jíst–jídat* eten – plegen te eten) en frekventatieven (suffixen –*áva–, –íva–*, bijv. *dělat–dělávat* maken – plegen te maken, *nosit–nosívat* dragen – plegen te dragen). Om de betekenis te versterken is het mogelijk –va– te verdubbelen, dit wordt vooral in de verleden tijden gebruikt, bijv. „*chodívávala jsem*“ (van het werkwoord „gaan“), „*pobolívávalo*“ (van het werkwoord „pijn doen“), „*dělávávali*“. In het Nederlands „napsat“,

⁶⁹ F. Kopečný. *Slovesný vid v češtině*. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha 1962, p. 10

⁷⁰ ibidem

⁷¹ Behalve de test met hulpewerkwoord „*budu*“ zijn er andere testen te vinden om de „imperfectiviteit“ te bepalen

„psát“ en „psávat“ is gewoon „schrijven“. Volgens Kopečný is deze vermenigvuldiging één van de kenmerken die ook in non-aspectuele talen mogelijk uit te drukken zijn. Willen wij de vorm „dělával“ naar het Engels vertalen, klinkt hij „used to“, in het Duits „er pflegte zu tun/machen“, in het Nederlands „iets plegen te doen“.

Vorige regels hebben laten zien dat het moeilijk, misschien zelfs onmogelijk is om te karakteriseren wat het essentiële kenmerk van gemarkeerdheid van het perfectieve aspect is. Er zijn er verschillende genoemd – de bovengenoemde (on)voltooidheid verbonden met kwestie van durativiteit, (on)begrensdheid. Daneš werkt met het concept van resultativiteit – of de handeling van een werkwoord tot een bepaald resultaat leidt of niet. Dit is echter vaak diskutabel, net zoals de complexiteit die in Příruční mluvnice češtiny aangegeven wordt.⁷² Als we naar nieuwere theorieën over aspect kijken die context veel meer in overweging nemen dan de traditionele grammatici die morfologie van grootst belang vinden, zien we dat deze huidige aanpak steeds vaker met oppositie *terminativiteit* en *durativiteit* werkt.⁷³ Deze termen zijn in ANS te vinden, toch is het belangrijk om te bemerken dat de middelen van realisatie ervan heel verschillend zijn.

Behalve werkwoorden die in privatieve opposities optreden zijn er ook zogenaamde *perfectiva tantum* (nadchnout – enthousiast maken) en *imperfectiva tantum* (alle modale werkwoorden). Dat betekent dat ze of in de perfectieve of in de imperfectieve vorm optreden zonder de aspectuele tegenstelling te hebben. Werkwoorden die zowel perfectief als imperfectief kunnen zijn, worden meestal biaspectueel genoemd.⁷⁴ Voorbeelden van deze zijn *jmenovat* (noemen), *věnovat* (schenken), *obětovat* (offeren), *zvěstovat* (aankondigen), *přenocovat* (overnachten), *stanovit* (vaststellen), *napodobit* (nabotsen). Ze kunnen in verschillende contexten zowel als perfectieve als imperfectieve beschouwd worden en het gaat vooral om werkwoorden van vreemde herkomst – *analyzovat* (analyseren), *absorbovat* (absorberen), *aktualizovat* (actualiseren), *dezinfikovat* (desinfecteren), *organizovat*

⁷² Příruční mluvnice češtiny. Lidové noviny, Praha 2003, p. 219 „...podstatu dokonavosti vystihují výrazy jako celkovost, ucelenost, celistvost, soubornost, semknutost, komplexnost děje...“ (de essentie van perfectiviteit beschrijven termen als totaliteit, complexiteit, compleetheid enz.)

⁷³ ook Kopečný noemt terminativiteit als een belangrijke karakteristiek van (im)perfectiviteit, PMČ ook: „dokonavý vid je charakterizován terminativností, směrovostí, tj. zaměřením děje k určitému bodu uzavírajícímu jeho průběh na začátku nebo na konci, uzavřeným pojetím slovesného obsahu. Nedokonavý vid tuto dějovou směrovost a uzavřenost neoznačuje, vyjadřuje průběh děje bez časové perspektivy.“ ... „Slovesa dokonavá vyjadřují, že děj buď byl nebo bude dokončen, zatímco slovesa nedokonavá se k faktu ukončení děje nevyjadřují.“ PMČ, p. 318.

⁷⁴ Svoboda spreekt over *vidová nevyhraněnost*, resp. *neurčitost*. [online, 15.10.2013] Beschikbaar op <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6052#_ftn4>

(organiseren).⁷⁵ Er is echter een tendentie tot perfectivisatie te zien – *zanalyzovat*, *vydezinfikovat* enz.⁷⁶

3.1.2. Aspectuele paren en hun morfologie

Het perfectieve aspect wordt gemaakt met behulp van prefixen, heel uitzonderlijk met suffixen (*sprchovat se* – *sprchnout se*). Voorbeelden van verandering van imperfectief tot perfectief aspect zijn bijv. *psát* – *napsat* (schrijven), *prosit* – *poprosit* (beden), *dělat* – *udělat* (maken), *platit* – *zaplatit* (betalen). Aspectueel relevant zijn volgende prefixen *do-*, *na-*, *nad-*, *nade-*, *o-*, *ob-/obe-*, *po-*, *pod-/pode-*, *pro-*, *pře-*, *před-/přede-*, *při-*, *roz-/roze-*, *s-/se-*, *u-*, *v-/ve-*, *vy-*, *vz-/vze-*, *z-*, *ze-*, *za-*.

Het imperfectieve aspect die gevormd wordt uit een perfectieve, wordt altijd door suffixen modificeerd. Belangrijke suffixen zijn *-áva-* (*přepřacovat* – *přepřacovávat* overwerken), *-íva-* (*uhořet* – *uhořívat* branden), *-va-* (*zakrýt* – *zakrývat* verbergen), *-a-* (*namluvit* – *namlouvat* inpraten), *-e-/ě-* (*dopustit* – *dopouštět* toelaten), *-ova-* (*dopsat* – *dopisovat* klaar schrijven)⁷⁷. We kunnen imperfectieven vanuit niet prefigeerde perfectieven vormen, bijv. *dát* – *dávat* geven, *koupit* – *kupovat* kopen. Het is ook mogelijk om al prefigeerde vormen te suffigieren, bijv. *přepsat* – *přepisovat* overschrijven, *vypracovat* – *vypracovávat* uitwerken, *dodělat* – *dodělávat* afmaken, *dopsat* – *dopisovat* klaar schrijven. We noemen hen secundaire imperfectieven. Het enige verschil bij deze werkwoorden is in aspect, de betekenis blijft hetzelfde.

Prefixatie, integendeel, modificeert het werkwoord ook lexicaal. Kopečný, Poldauf en ook Mluvnicka češtiny 2 spreken over „puur aspectuele prefixen“ („prostě vidové předpony“), die invloed hebben alleen op aspect maar niet op de lexicale betekenis van werkwoorden, wat echter problematisch is. Het gaat om prefixen *na-*, *o-*, *po-*, *s-*, *u-*, *vy-*, *z-*, *za-*. Ten eerste is het niet mogelijk om deze prefixen precies te noemen, er zijn geen testen om het te bepalen. Ten tweede kunnen deze prefixen tot meerdere werkwoorden toegevoegd worden en het is heel waarschijnlijk dat ze de betekenis in zekere mate altijd moeten modificeren. Er is geen puur aspectueel prefix dat alleen het aspect en in geen geval de semantiek van een werkwoord

⁷⁵ *Příruční mluvnice češtiny*. Lidové noviny, Praha 2003, 2. vydání, p. 319.

⁷⁶ *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové Noviny, Praha 2002, p. 529.

⁷⁷ *ibidem*, p. 528.

zou veranderen. Soms wordt er aangegeven dat *u-* deze rol vervult, bijv. *vařit* en *uvařit*, maar het is twijfelachtig. Woordvormende prefixen (lexicale) vormen een nieuw woord: *dělat* – *vydělat* (maken – verdienen). Willen we deze werkwoorden naar een andere taal vertalen, krijgen we meestal twee verschillende werkwoorden, bijv. *do/make x earn*, *machen/tun x verdienen*, *doen*, *maken X verdienen*. Criteria om te bepalen of een prefix lexicaal of woordvormend is, zijn onhelder. *Mluvnice češtiny 2* noemt één regel – indien het niet mogelijk is van een geprefigeerd perfectief werkwoord dat zich van de imperfectieve verschilt alleen in aspect, een andere imperfectieve vorm te maken (zogenaamde secundaire imperfectivisatie) gaat het om puur aspectueel prefix *vařit* – *uvařit* – **uvařovat*. Deze regel geldt echter niet in alle gevallen, bijv. *blížít se* – *přiblížit se* – *přiblížovat se*. Als een prefix ook de lexicale betekenis verandert, is het dan mogelijk om een imperfectieve eenheid met een heel nieuwe betekenis te vormen (*vařit* – *zavařit* – *zavařovat*). Poldauf en Kopečný werken nog met derde groep van prefixen, zogenaamde subsumptieprefixen. Deze zijn gekarakteriseerd door het feit dat hun lexicale betekenis al omvat wordt in de betekenis van het ongeprefigeerde werkwoord. Hun betekenis maakt eigenlijk een deel van zelf het werkwoord uit, onderstreept hem. Voor taalgebruikers is de betekenis van dit prefix nauwelijks merkbaar. Als voorbeeld geeft hij *přiblížit* (*benaderen*) aan – het werkwoord *blížít* betekent „de richting naar de nabijheid van iets“ („směr do blízkosti něčeho“) en *při-* versterkt deze betekenis. Een ander voorbeeld is *u-* die over „het bereiken van een nieuw resultaat, produceren van een nieuw produkt“ („dosažení nového výsledku, výrobení nového produktu“) vertelt en deze betekenis wordt bevat in de betekenis van werkwoorden zoals *vařit*, *péct*, *plést* – *uvařit*, *upéct*, *uplést* (koken, bakken, breien).

Zoals het al in het vorige hoofdstuk gezegd werd, is er een stroming (bijv. Isačenko, Komárek) die het niet eens is met de opvatting is dat prefixen geen lexicale betekenis dragen. *Napsat* (schrijven) is volgens hun verschillend van *psát* (aan het schrijven zijn) want het beschrijft een resultaat van de handeling. Deze prefixen vormen verschillende Aktionsarten en geen aspect. Echte aspectuele paren ontstaan alleen maar door imperfectivisatie.

Concluderend kunnen we het volgende zeggen: Prefixatie en suffixatie zijn twee frequente mogelijkheden om aspectuele paren te vormen. Prefixatie is het middel van perfectivisatie, suffixatie (behalve *-ne/nu/nou-*) dient voor imperfectivisatie en ook het vormen van iteratieven. Er zijn nog enkele werkwoorden wiens stam suppletief is – *brát* – *vzít* (nemen), soms kan het ook wel bij werkwoorden van beweging – *rozjet* en *rozjíždět* (*in beweging zetten*), deze mogelijkheid betreft echter een heel kleine groep van werkwoorden.

3.2. Aktionsart

Over Aktionsart kan er ook in het Tsjechisch sprake zijn, ook al wordt hij in de literatuur nauwelijks besproken. Net zo aspect, als Aktionsart zijn gevormd door prefixen of suffixen. Als we Aktionsart als een derivatieve categorie beschouwen, zijn dan werkwoorden als *napsat*, *přepsat* enz. vormen van Aktionsart. Het is belangrijk om te zeggen dat indien er een prefix toegevoegd wordt, heeft ook dit process invloed op aspect – *přepsat* kan ook in de imperfectieve vorm *přepisovat* bestaan. Als we de test met „*budu*“ (*ik zal*) aanwenden, zien we de aspectuele modificatie heel duidelijk

budu psát X * budu napsat

budu přepisovat X * budu přepsat

In het Nederlands, integendeel, kunnen we maar twee vormen vinden, *schrijven* en *overschrijven*.

Sommige linguïsten begrijpen ook bijv. vorm *napsat* als Aktionsart (het resultaat van de handeling wordt uitgedrukt) want ze beweren dat elk prefix ook een zelfstandige betekenis draagt en daarom invloed op de lexicale semantiek van het werkwoord heeft.

Tot Aktionsarten worden vaak ook fasenwerkwoorden toegerekend.

3.3. Teliciteit – semantische factoren, incrementale patient

Het begrip „teliciteit“ behoort zeker meer tot lexicaal dan grammaticaal aspect.⁷⁸ Het is echter mogelijk Tsjechische werkwoorden ook op basis van dit criterium te classificeren. Met (a)teliciteit houdt zich vooral Hana Filip bezig. Zij en Mojmír Dočekal representeren de nieuwere houding tot de problematiek van aspect die dit verschijnsel meer als kwestie van de hele zin beschouwt. In het Tsjechisch is het het werkwoord dat de kern van semantische oppositie begrensdsheid – onbegrensdsheid of voltooidheid – onvoltooidheid uitmaakt. Het zijn

⁷⁸ Ook daarom staat de paragraaf over CAT theorie onder „Aktionsart“.

echter ook andere zinsleden die syntaxis en semantiek van de zin beïnvloeden. Beide taalwetenschappers gaan vanuit de compositionele theorie over aspect.⁷⁹

Zoals gezegd, de traditionele karakteristiek van het perfectieve aspect is dat het de handeling beschrijft die beëindigd is of ooit zal zijn. Het imperfectieve aspect dient voor beschrijving van onbeëindigde handelingen of vertelt niets over einde want het is niet relevant voor de spreker. Zoals we het al vroeger op meer voorbeelden konden zien, context kan men nauwelijks negeren. De compositionele opvatting van aspect neemt ook andere leden van de zin in acht dan alleen het werkwoord, ook al ligt de semantische en syntactische kern juist aan hem.

Ook Encyklopedický slovník češtiny zegt dat (a)teliciteit een nauwe verhouding tot aspect en Aktionsart heeft:⁸⁰

„[atelicita označuje] lexikálněsémantickou vlastnost slovesa, která je v těsném vztahu k vidu a způsobu slovesného děje. Za telická slovesa se pokládají ta, jejichž lexikální sémantika označuje děj, který se rozvíjí k „vnitřní hranici“, při jejímž dosažení přirozeně končí. (...) Naproti tomu jako atelická slovesa se označují ta, jejichž lexikální sémantika obdobnou „vnitřní hranici“ neobsahuje.“

Het gaat dus niet om het grammaticale aspect zelf, maar meer daarom hoe een situatie begrepen wordt. Een situatie is telisch wanneer ze semantisch begrensd is. Semantiek van atelische frasen omvat geen begrenzing.⁸¹ Deze begrensdheid of voltooidheid van een werkwoord weerspiegelt in zijn morfologie en daardoor ook in aspect, maar coöpereert ook met objecten, sommige prepositionele verbindingen, duratieve modificatoren enz., die invloed op de karakteristiek „begrensdheid“ uitoefenen.⁸² Krifka onderscheidt cumulatieve predicaten

⁷⁹ Kortom betekent het, dat aspect ten eerste door werkwoordelijke semantiek, maar ten tweede ook door object en subject, eventueel ook prepositionele verbinding bepaald kan worden. Meer over ook op bladzijden 28 – 30.

⁸⁰ *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové Noviny, Praha 2002, p. 489.

„[ateliciteit is] lexicaal-semantische eigenschap van een werkwoord, die in nauwe verhouding tot aspect en Aktionsart staat. Telische werkwoorden zijn diegene wiens lexicale semantiek een handeling aanduidt die zich tot de „innerlijke grens“ richt en eindigt wanneer hij deze grens bereikt. (...) Atelische werkwoorden zijn diegene wiens lexicale semantiek geen zulke „innerlijke grens“ heeft.

⁸¹ Filipová maakt ook verschil tussen teliciteit en voltooidheid. Teliciteit wordt als oppositie kwantificeerd-cumulatief gekarakteriseerd. Met behulp van oppositie telisch – atelisch is het mogelijk om alle werkwoorden volgens de trek „voltooidheid“ van de handeling indelen.

⁸² In overeenstemming met Verkuyls opvatting wordt met „begrenzing“ namelijk niet alleen voltooidheid zelf of processen die daartoe leiden bedoeld maar ook de verbinding met enkele typen van objecten.

(stofnamen, verzamelnamen, onbepaald meervoud, in termen van verbaal aspect dan imperfectieven) en gekwantiseerde predicaten (stofnamen en verzamelnamen met een kwantificator, meervoud met een kwantificator, telbare substantieven en perfectieven). Telische zinnen bevatten een lid dat gekwantificeerd wordt, in atelische zinnen vinden we cumulatieve predicaten. In overeenstemming met Verkuyls opvatting wordt met „begrenzing“ namelijk niet alleen voltooidheid zelf of processen die daartoe leiden bedoeld maar ook de verbinding met enkele typen van objecten.

Een heel specifieke groep werkwoorden die met (a)teliciteit samenhangen zijn de zogenaamde *incrementele werkwoorden*. Hierop zijn de specifieke van beide taalgroepen heel goed te zien. Krifka houdt zich bezig met zogenaamde „incrementale predicaten“. Het gaat om predicaten waarbij een verhouding tussen structuur van het evenement en structuur van het object inherent bevatten. De twee voorbeeldzinnen hieronder laten zien hoe de structuur van een evenement beïnvloed wordt door de nauwe verbinding tussen het object en het werkwoord. Tevens is er te zien dat de kwantisatie van een nominale frase in argument invloed heeft op teliciteit van een predicaat.

1a *John drank wine.*

2a John pil víno.

1b *John drank a liter of wine.*

2b John vypil litr vína.

In de eerste zin is het incrementale object cumulatief en onbegrensd (het gaat om een stofnaam zonder kwantiteit). Deze zin is dus atelisch want de nominale frase is cumulatief, de interpretatie van de zin is duratief. De tweede zin bevat een nominale constituent die gekwantificeerd wordt en daarom wordt hij als telisch beschouwd. In het Tsjechisch wordt hier een perfectief werkwoord. Deze classificatie betreft echter alleen werkwoorden die een verandering impliceren, bijv. voor de zin *John bought a wine*. geldt deze theorie niet want het werkwoord bevat geen kenmerk van homomorphisme (de verhouding tussen structuur van evenement en structuur van object). Zeggen we *John bought a wine* en *John bought liter of wine.*, zijn beide zinnen atelisch (het speelt geen rol of het argument cumulatief of gekwantificeerd is) en worden terminatief geïnterpreteerd.

Er is nog een problematiek die in verband met incrementele werkwoorden vermeldenswaard is, namelijk de categorie van grammaticale leden. Deze zijn in het Tsjechisch niet gegrammaticaliseerd. Laten we nog een paar Tsjechische voorbeelden zien

Jan vypil čaj. (*Jan dronk thee op.*)

Jan vypil hrnek čaje. (*Jan dronk een kopje thee op.*)

Jan pil čaj. (*Jan dronk thee.*)

Jan pil hrnek čaje. (*Jan dronk een kopje thee.*)

De gebeurtenis in zinnen met het perfectief werkwoord „vypil“ begrijpen we als voltooid want het perfectieve werkwoord impliceert dat er een bepaalde hoeveelheid van thee was die opgedronken werd. In de zin „Jan pil čaj“ is er geen specificatie van hoeveelheid. Dit feit en natuurlijk ook de aanwezigheid van een imperfectief en atelisch werkwoord laat ons denken aan durativiteit. In het Tsjechisch kan de stofnaam „čaj“ zowel als bepaald als onbepaald begrepen worden en de hoeveelheid kan soms als begrensd en soms als onbegrensd geïnterpreteerd worden. In een vreemde taal kan dit verschil eventueel met gebruik van of bepaald of onbepaald lidwoord uitgedrukt worden. Kijken we op telbare substantieven in enkelvoud, bijv. „jablko“ (een appel), is de hoeveelheid altijd begrensd.⁸³ Volgens Krifka staan telbare substantieven in enkelvoud altijd voor begrensde hoeveelheid ongeacht lidwoord. Voor Slavische talen formuleerde Krifka een aantal regels waarvan de belangrijkste voor ons als volgt klinkt – perfectieve predicaten zijn gekwantificeerd (telisch) en imperfectieve zijn cumulatief (atelisch). Dit geldt echter niet altijd. Er zijn wel perfectieve werkwoorden die atelisch zijn en imperfectieve die telisch zijn. Soms kan het ook zijn dat een incrementeel object als gekwantificeerd beschouwd kan worden alhoewel het predicaat imperfectief is⁸⁴

Včera psal dopisy a dnes je nesl na poštu.

(Gisteren heeft hij brieven geschreven en vandaag heeft hij ze naar de post gebracht.)

In deze zin is het aantal brieven niet gespecificeerd, toch kunnen we zeggen dat het aantal begrensd is want alle brieven werden naar de post gebracht en daarmee is deze handeling

⁸³ M. Krifka. „*The Mereological Approach to Aspectual Composition.*“ [online, 25.10.2013] Beschikbaar op Beschikbaar op <<http://amor.cms.hu-berlin.de/~h2816i3x/Talks/AspectMereology.pdf>>

⁸⁴ H. Filip. *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference.* Garland New York Publications 1999, p. 240.

afgesloten. Toch is er een imperfectief verbum gebruikt. Volgens Hana Filip heeft dit te maken met het feit dat het imperfectieve aspect in het Tsjechisch ongemarkeerd lid is van de privatieve oppositie van wat begrensdeheid betreft en daarom kunnen imperfectieven gebruikt worden zowel in de situaties waar ook perfectief werkwoord zou kunnen staan. Imperfectieven in het Tsjechisch kunnen zowel onbegrensde, oneindige gebeurens als begrensde en voltooide betekenissen (gewoon met aspectueel gemarkeerd perfectief aspect) uitdrukken.

De bovengenoemde voorbeelden laten zien dat de informatie over kwantisatie van predicaat in het Engels en andere Germaanse talen door nominale constituent gedragen wordt. Nominale constituent draagt zijn eigenschappen ook op incrementeel werkwoord en aspectualiteit over. In Slavische talen, integendeel, zijn de eigenschappen van het werkwoord aan het object overgedragen, werkwoordelijk predicaat oefent invloed op nominale constituent uit en het is het werkwoord dat de informatie over het grammaticale aspect draagt, incrementele frase is niet gespecificeerd.

Om de verschillen van eigenschappen die met kwantisatie verbonden zijn beter te kunnen bepalen, kunnen we een test met tijdelijke adverbia gebruiken. In verband met cumulatieve en daarmee ook atelische predicaten gebruikt men duratieve modificatoren *for an hour*, *hodinu*, *gedurende een uur*. Gewantificeerde, telische predicaten treden met terminatieve adverbia *in an hour*, *za hodinu*, *binnen een uur* op.

Tsjechisch imperfectief werkwoord wordt in de meeste gevallen met een duratieve modifier „*hodinu*“ verbonden, terwijl het perfectieve met een terminatief modifier „*za hodinu*“⁸⁵

imp.: *Maloval obraz hodinu. X Maloval obraz za hodinu.* (in een bepaald context wel mogelijk als uitdrukking van frequentie)

(letterlijk: *Hij heeft de schilderij gedurende een uur geschildert X Hij heeft een schilderij per uur geschilderd.*)

perf.: *Namaloval obraz *hodinu. X Namaloval obraz za hodinu.*

(letterlijk: *Hij heeft het schilderij gedurende een uur afgeschilderd. X Hij heeft het schilderij binnen uur geschilderd.*)

Soms kan ook een imperfectief werkwoord met een terminatief modifier treden een perfectief met een duratief modifier op

⁸⁵ H. Filip. *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. Garland New York Publications 1999, p. 179

PERF + DUR. = DUR: Poseděl hodinu s přáteli. (*Hij bleef gedurende uur met zijn vrienden zitten*)

IMP. + TER: Maloval dva obrazy za hodinu. (*Hij heeft twee schilderijen per uur geschilderd.*)

In het Tsjechisch zijn meeste telische werkwoorden perfectief en atelische imperfectief, maar dit geldt niet altijd, bijv. in de zin

Poseděl hodinu/ ?za hodinu s přáteli v klubu.

(letterlijk: *Hij bleef gedurende uur/? binnen een uur met zijn vrienden zitten*)

is het werkwoord perfectief (kan met „budu“, „zal“ verbonden zijn) en treedt met duratieve frase „hodinu“ (gedurende een uur) op, de hele handeling is dus duratief. Kijken we op de zin

Maloval dva obrazy za hodinu.

(*Hij heeft twee schilderijen per uur geschilderd.*)

dan zien we een imperfectief werkwoord met een terminatief modifier.

Sommige perfectieve werkwoorden zijn dus atelisch, ze kunnen soms met een duratief modifier optreden. Er zijn ook imperfectieve werkwoorden die met een terminatief modifier. Sommige perfectieve werkwoorden zijn atelisch en imperfectieve telisch.⁸⁶ Het belangrijke is dat in het Tsjechisch de aspectuele oppositie van (im)perfectiviteit, gevormd door werkwoordelijke affixen, invloed heeft op de oppositie teliciteit/ateliciteit. In het Engels is het naamwoordelijk zinsdeel.

Laten we nu de bovenstaande paragrafen samenvatten. Teliciteit werkt met een concept van (on)begrenstheid van situaties. Het gaat om hoe de spreker de bepaalde situatie beschouwt. Begrenstheid kan gegeven worden door zelf de betekenis van het werkwoord, maar wordt gemodificeert door andere factoren. Er is een test met duratieve modifiers, types objecten spelen een rol (telbare substantieven enkelvoud, substantieven in meervoud, stof- en verzamelnamen met een kwantificator). Durativiteit en terminativiteit kan bepaald worden op basis van de mogelijkheid om met „za hodinu“ of „hodinu“ verbonden te zijn. Er is een specifieke groep incrementale predicaten, die in verhoudingen met incrementale patient optreden. De kwantisatie van deze aanvulling heeft invloed op (a)teliciteit van predicat. Problematisch zijn sommige punctuele werkwoorden zoals „říznout“ (snijden) en „bodnout“

⁸⁶ Volgens Vendler's classificatie zijn telische frasen accomplishments en achievements, atelisch dan states en activities. Telische frasen bevatten een begrenstheid, terwijl atelische niet.

(steken). Toestandswerkwoorden zijn altijd atelisch aangezien hun argumenten cumulatief of gekwantificeerd zijn. In het Tsjechisch is (a)teliciteit beïnvloed door aspectuele oppositie van perfectiviteit en imperfectiviteit. Het is dus juist het aspect en zijn invloed op werkwoordelijke predicaten en zijn argumenten dat een belangrijke rol speelt in verhouding tot ateliciteit van een zin. Daarom onderscheidt Hana Filip deze twee categorieën van elkaar.

3.4. Conclusie

Aspectualiteit wordt onder Tsjechische linguïsten meestal in de engere zin begrepen. Dit volgt vanuit het basisfeit, dat elk werkwoord in meerdere vormen bestaat, die vaak dezelfde lexicale betekenis hebben en alleen qua aspect verschillen. Aspect staat centraal, vooral de oppositie perfectiviteit – imperfectiviteit, waarvan de eerste als gemarkeerd beschouwd wordt. Gemarkeerdheid wordt gekenmerkt door resultativiteit, richting, complexiteit, voltooidheid. Het imperfectieve aspect kan ook gebruikt worden in die gevallen wanneer voltooidheid verondersteld wordt maar is niet relevant vanuit het standpunt van de spreker, deze informatie blijft dus verzwegen. Dit is heel goed te zien in gebruik van verleden tijden. Het is dus onmogelijk om (im)perfectiviteit semantisch te definiëren. Om deze redenen stelt Kopečný voor om perfectiviteit te bepalen op basis van (on)mogelijkheid om het werkwoord met auxiliair „budu“ of „začnu“ te verbinden. Vanuit het morfologische standpunt kunnen we zeggen dat suffixatie dient om perfectieven van imperfectieven te maken. Dit gebeurt meestal met behulp van –ne/nu/nou– (bodat, bodnout). Prefixatie is ook een van de middelen van perfectivisatie. Imperfectivisatie komt tot stand met behulp van suffix –va– (dopsat → dopisovat). Met de kwestie of er puur aspectuele prefixen bestaan, hangt ook de problematiek indeling aspect – Aktionsart samen. Tegenstanders van deze puur aspectuele prefixen pleiten voor het standpunt dat elk prefix een lexicale betekenis draagt en het werkwoord ook in andere dan aspectuele opzichten verandert. Nieuwere onderzoeken naar aspect beperken zich niet alleen op het werkwoord, maar nemen ook context van de zin in acht. Ze houden zich bezig met de zogenaamde compositionaliteit van aspect.

4. Aspectualiteit in het Nederlands

Het Nederlands heeft geen morfologische categorie die met aspect in het Tsjechisch zou corresponderen. Perfectiviteit en imperfectiviteit moeten in de meeste gevallen met andere middelen dan met affixen uitgedrukt worden. Het is zeker mogelijk om bijv. een tweetal werkwoorden vormen als bijv. „maken“ en „afmaken“, analogisch met het Tsjechische „dělat“ en „dodělat“. In het Tsjechisch zijn er echter nog andere vormen „dělát“ en „dodělát“, die de „echte“ aspectuele paren vormen van de twee genoemde werkwoorden. Om deze redenen is er in het Nederlands bij deze gevallen meer sprake van Aktionsart dan van aspect zelf. Zoals gezien, is het Tsjechische aspectuele systeem in elk geval rijker en meer systematisch opgebouwd. Het is toch mogelijk om perfectieve en imperfectieve betekenis te vinden, formele middelen zijn echter verschillend van die in Slavische talen. Het is niet de taak van deze paper om een systeem met de andere te vereenigen. Geen van deze is beter, elk fungeert autonoom, respecterend de taaltypologie. Het doel is deze systemen voor te stellen en zeggen hoe de middelen van de ene voor de andere te gebruiken.

Kijken we naar Nederlandse linguïstische bronnen, zien we dat aspect relatief weinig aandacht krijgt. Aspect is geen grammatische categorie als bijvoorbeeld tijd of modus, onder invloed van de westerse opvatting⁸⁷ wordt deze categorie meestal semantisch begrepen. Onderzoeken gaat in verschillende richtingen – theoretische grammatica wordt gerepresenteerd door bijv. Vet of Verkuyl, vaak is er discussie op het veld van verhouding tijd – aspect, praktische taalkunde houdt zich vooral bezig met comparatie van het Nederlands met het Engels en Duits, er zijn wel onderzoeken betreffende taalwerwerving. Wat in het Nederlands wel van belang is, is het zogenaamde lexicale aspect, of Aktionsart. Hierbij speelt morfologie wel een rol.⁸⁸

We gaan nu enkele opvattingen en theorieën meer gedetailleerd bespreken. Van Wijk en zijn artikel werd al vermeld. Hij reageert op de destijdse discussie over aspect en Aktionsart. Hij presenteert vooral de manier hoe deze verschijnselen in Slavische talen werken, beschrijft vooral de concrete realisaties van perfectiviteit en imperfectiviteit, en geeft ook voorbeelden van Russisch, Tsjechisch etc. Op het veld van de hedendaagse theoretische

⁸⁷ zie vorig hoofdstuk

⁸⁸ meer over het onderwerp bijv. G. Booij in zijn artikel „Samenkoppelingen en grammaticalisatie“
<<http://www.leidenuniv.nl/letteren/booijge/pdf/Samenkoppeling%20en%20grammaticalisatie.pdf>>

aspectologie is vooral Henk Verkuyl met zijn compositionele theorie bekend.⁸⁹ Zijn uitgangspunt kunnen we als volgt beschrijven: Werkwoordelijke situaties zoals we deze in de natuurlijke taal waarnemen, kunnen semantisch in twee groepen ingedeeld worden. Ten eerste is er een groep situaties die in de zin een terminatief aspect krijgt. De tweede groep heeft het duratieve aspect. Deze basisverdeling neemt ook ANS als het uitgangspunt over, er wordt vooral met de compositionele aspectualiteit gewerkt. ANS zegt heel duidelijk, dat het onderwerp heel omvattend en complex is en dat de aandacht alleen op enkele particuliere problemen geconcentreerd moet worden. ANS werkt met zogenoemde aspectuele klassen. Er worden vier genoemd - punt en eindpuntgebeurens, activiteiten en toestanden. Bij de uitdrukking aspectualiteit speelt de werkwoordelijke constituent een rol – het werkwoord, de voorwerpen, resultatieve complementen, bepalingen van frequentie, vaste verbindingen dragen tot bepaalde aspectuele distincties bij. Volgende belangrijke leden zijn het onderwerp en tijdsbepalingen.

Terminatief kan n.a.v. ANS met perfectief en duratief met imperfectief synonymisch gebruikt worden. Kijken we terug naar de opvatting van Kopečný, zien we dat hij deze gelijkheid ook vermeldt.⁹⁰ Bij deze basisindeling gaat de aandacht alleen naar de manier waarop de bepaalde situatie in de tijd begrensd is. Terminatieve zinnen zeggen iets over situaties met een inherent eindpunt. Duratieve zinnen vertonen, integendeel, geen begrensdheid in tijd. Ze zijn voortdurend. Naast de begrenzing in de tijd deelt ANS de gebeurens in ook volgens het verloop van de situatie zelf. Terminatieve situaties onderscheiden *puntgebeuren* (met geen verdere temporele geleiding) en *eindpuntgebeuren* (wel met een interne temporele geleiding) die nog verder ingedeeld kunnen worden in *inchoatieve* (ingressieve) en *resultatieve* (egressieve). Duratieve zijn ten eerste activiteiten (met een temporele geleiding) en ten tweede toestanden (zonder temporele geleiding).

Het hele schema ziet als volgt eruit:

	GELEDING	
	+	-
BEGRENZING	+ eindpuntgebeuren	puntgebeuren
	- activiteit	toestand

⁸⁹ meer daarover al in het vorige hoofdstuk

⁹⁰ zie pagina 36

In het vorige hoofdstuk was er al sprake over binnen- en buitenaspect. ANS neemt er ook een stelling tegen. ANS zegt:⁹¹

Binnenaspect betreft de aspectuele informatie die gedragen wordt door de zin minus de bepalingen van tijd die daarin kunnen voorkomen. De bijdrage van de bepalingen van tijd aan de aspectualiteit van de zin is namelijk anders van aard dan de bijdrage van de overige constituenten. Het buitenaspect betreft de aspectualiteit van de hele zin inclusief alle bepalingen.

De opvatting van ANS is anders dan die van de andere bronnen. In dit geval kan een zin zowel duratief als terminatief zijn, afhankelijk van of we slechts binnenaspect of ook buitenaspect in overweging nemen. Er wordt dit voorbeeld aangegeven: *Ton tikte urenlang tegen het raam*. Zonder de tijdsbepaling is de interpretatie terminatief, in ander geval gaat het om duratief aspect.

In ANS wordt aspect als een eigenschap van een zin genomen die door het werkwoord beïnvloed wordt. De niet-werkwoordelijke elementen die tot aspectualiteit ook bijdragen noemt ANS als Aktionsart. Naar aanleiding van de theorie van compositionaliteit worden er verschillende constituenten besproken waarmee een bijdrage geleverd wordt aan aspectualiteit, ANS concentreert zich alleen op binnenaspect.

Puntgebeurens zijn terminatief en hebben geen interne temporele geleiding en kunnen verder niet gestructureerd worden: *De bom ontplofte*. De handeling voltrekt zich ineens. Eindpuntgebeurens zijn ook terminatief, maar hebben een interne temporele geleiding, het gaat om een verloop en een inherent eindpunt: *Carla liep de marathon van Rotterdam*. ANS geeft aan dat het verschil tussen beide groepen heel klein is en maakt ervan eigenlijk slechts één groep. Andere twee groeperingen worden onderscheid, namelijk toestanden en activiteiten. Het schema ziet als volgt eruit

	toestand	activiteit	(eind) puntgebeuren
BEGRENZING	–	–	+
VERLOOP /GELEDING	–	+	+

Activiteiten hebben een interne temporele geleiding, het gaat om situaties met een verloop of ontwikkeling, maar zonder een bepaalde begrensdheid in de tijd of een inherent

⁹¹ E-ANS, hoofdstuk 30.1., beschikbaar op < <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/30/01/body.html>>

eindpunt, ze zijn dus van duratief karakter. Een voorbeeld van een activiteit is: *Caroline werkte vanmorgen in de tuin.*

Toestanden zijn duratief, hebben geen inherent eindpunt en geen interne temporele geleding. Bij deze groep vertoont de situatie geen verloop of ontwikkeling, toestanden zijn statisch en drukken meer een eigenschap uit. Een voorbeeldzin kan bijvoorbeeld zijn *Onze keukentafel is geel.*

Aspectualiteit kan tot uitdrukking komen door andere samengestelde delen van de zin dan door werkwoordstijden. Daarmee karakteriseert ANS de compositionaliteit van aspectualiteit. Het zijn ook de verschillende voorwerpen, onderwerp, bepalingen die invloed hebben op de aspectualiteit van de zin.

Bij werkwoorden is er sprake van een inherent karakter ervan, dat of dynamisch (activiteit, process – *ontploffen smelten veroveren fietsen slapen*) of statisch (toestand – *houden van zijn kennen weten*) kan zijn. Voorwerpen en sommige bepalingen kunnen de aspectualiteit ook beïnvloeden.⁹² In combinatie met een bepaalde voorwerp kan de duratieviteit naar terminativiteit veranderen, vgl. zinnen *Hij liep. X Hij liep een kilometer., Hij at. X Hij at een appel.* Bij statische werkwoorden hebben deze constituenten geen invloed op de zin.

ANS bespreekt o.a. ook resultatieve complementen, die een eindpunt kunnen markeren van een handeling en daarmee een terminatief aspect uit te drukken: *Zij loopt de tuin in.* (terminatief). Resultatieve complementen kunnen alleen aan dynamische werkwoorden toegevoegd worden. Statische werkwoorden hebben andere semantische eigenschappen die het onmogelijk maken om een resultatief complement toe te voegen. Dit is uitgesloten juist omdat er geen ontwikkeling aanwezig is, geen eindpunt waar men een resultaat van de handeling kan verwachten.

Ook bepalingen van frequentie kunnen een terminatief aspect helpen te vormen door een bepaald eindpunt te markeren, vgl. bijv. *(Lotte) trok de bolderkar.* (duratief) en *(Lotte) trok de bolderkar tweemaal.* (terminatief).

Vaste verbindingen vallen uit alle regels want ze zijn idiomatisch. Daarom hebben voorwerpen geen invloed op aspectualiteit. Figuurlijke interpretatie kan verschillen van die letterlijke, aspectualiteit kan dus zowel duratief als terminatief zijn.

Het onderwerp speelt een enorme rol bij de vorming van aspectualiteit van een zin.

⁹² vgl. met Verkuyl

De volgende voorbeelden illustreren dat ook het onderwerp invloed heeft op de aspectualiteit van de zin.

- (1a) Mijn man (kreeg dit jaar met vaderdag een bosje bloemen.) (terminatief)
- (1b) Mannen (kregen dit jaar met vaderdag een bosje bloemen.) (duratief)
- (1c) Geen man (kreeg dit jaar met vaderdag een bosje bloemen.) (duratief)

In de (a) –zin hebben we met een terminatieve zin te maken. Het onderwerp van de zin betreft één welbepaalde man en daarvan wordt gezegd dat hij deze dit jaar met vaderdag een bosje bloemen kreeg. De situatie door de zin aangeduid geeft een afgeronde gebeurtenis weer (een eindpuntgebeuren). In de (b) –zin hebben we met een duratieve zin te maken. Doordat het onderwerp van de zin hier gevormd wordt door een naamwoordelijke constituent die uit een kaal meervoud bestaat en niet gespecificeerd is ten aanzien van de kwantiteit, krijgen we een generieke lezing, dat wil zeggen een lezing waarin een algemene uitspraak, een generalisatie, een regel of iets dergelijks tot uitdrukking wordt gebracht. In de (b) –zin wordt uitgedrukt dat mannen dit jaar in de regel met vaderdag een bosje bloemen kregen. Hetzelfde geldt m.m. voor de (c) –zin. De negatie in de naamwoordelijke constituent die onderwerp is, veroorzaakt een generieke interpretatie van de werkwoordelijke constituent en de zin is derhalve duratief.

Het al dan niet gespecificeerd zijn ten aanzien van de kwantiteit en het al dan niet optreden van negatie in de naamwoordelijke constituent bepalen dus mede het aspect van de zin. Heeft de situatie door de werkwoordelijke constituent aangeduid op zichzelf een inherent eindpunt en wordt het onderwerp gevormd door een naamwoordelijke constituent die gespecificeerd is ten aanzien van de kwantiteit, dan krijgt de zin terminatief aspect (zie (1a)). Echter, wanneer de door de werkwoordelijke constituent aangeduide situatie wel een eindpunt bevat, maar het onderwerp wordt gevormd door een naamwoordelijke constituent die niet gespecificeerd is ten aanzien van de kwantiteit of één die een negatie bevat, dan is het aspect van de zin duratief (zie (1b) en (1c)). Heeft de situatie aangeduid door de werkwoordelijke constituent op zichzelf geen eindpunt, zoals in de voorbeelden (2a) en (2b), dan is de zin onafhankelijk van de aard van het onderwerp duratief.

- (2a) Jouw kind (fietst behoorlijk hard.) (duratief)
- (2b) Nederlanders (fietsen behoorlijk hard.) (duratief)

In zin (2a) wordt in de naamwoordelijke constituent die het onderwerp van de zin is, weliswaar de kwantiteit gespecificeerd (namelijk één bepaald kind), maar het aspect van de hele zin is, net als in (2b), toch duratief.

Als er sprake is van een loos onderwerp, zoals in de voorbeelden (3a) en (3b), dan wordt het aspect alleen door de werkwoordelijke constituent bepaald.

(3a) (De zon zakt. Iemand zegt:) Het (wordt koud.) (terminatief)

(3b) Het (blijft maar koud.) (duratief)

Het onbepaald voornaamwoord het in (3) is niet gespecificeerd ten aanzien van de kwantiteit, maar dat beïnvloedt het aspect van de zin niet. In (3a) heeft de door de werkwoordelijke constituent aangeduide situatie een inherent eindpunt. Zodra het koud is, is dat eindpunt bereikt. De zin is derhalve terminatief. Zin (3b) is duratief. De situatie die de werkwoordelijke constituent weergeeft, heeft geen inherent eindpunt. Er wordt in uitgedrukt dat een bepaalde toestand blijft aanhouden. Hetzelfde geldt als het onderwerp van de zin gevormd wordt door het presentatieve er. Ook dan wordt het aspect van de zin alleen door de werkwoordelijke constituent bepaald.

(4a) Er (kwam een student aan.) (terminatief)

(4b) Er (wordt gezongen.) (duratief)

Zin (4a) heeft terminatief aspect. De situatie die door de werkwoordelijke constituent wordt aangeduid, heeft een inherent eindpunt. Zodra de student is aangekomen, is dat eindpunt bereikt. De situatie die door de werkwoordelijke constituent in zin (4b) wordt aangeduid, heeft daarentegen geen inherent eindpunt. Er kan urenlang gezongen worden. De werkwoordelijke constituent geeft op zichzelf een ongelimiteerde activiteit weer en zin (4b) is derhalve duratief.

Tijdsbepalingen kunnen heel goed beïnvloeden of een zin als terminatief of duratief wordt beschouwd. Zeggen we *urenlang* of *dagenlang*, maken we een puur duratieve zin, met een terminatieve tijdsbepaling *in een uur/in een paar minuten* of *binnen drie minuten*. Meestal worden situaties met een inherent eindpunt met een terminatieve tijdsbepaling gecombineerd en omgekeerd. Voegen we een terminatieve situatie met een duratieve tijdsbepaling, krijgen we een zin met een herhalingsbetekenis en daarmee ook een duratief buitenaspect. Hebben we een situatie zonder inherent eindpunt met een terminatieve tijdsbepaling, dan is het

buitenaspect terminatied en de hele interpretatie inchoatief, bijv. *Doornroosje sliep in een paar minuten.* (terminatief).

Rijpma en Schuringa stellen aspect als een fenomeen voor, dat de betekenis op zinsniveau beïnvloed, maar wordt toch vooral met het werkwoord van de zin verbonden. In Nederlandse spraakkunst worden zowel aspect als aktionsart voorgesteld, beide gebaseerd op semantische trekken: *het verschijnt als zich voltrekkende, aan de gang zijnde of zich, plotseling voordoende, of als voltooid en beëindigd, terwijl slechts het resultaat ervan nablijft.*⁹³ Er worden volgende groepen genoemd:

1. het momentane aspect– het is mogelijk om gebeurtenissen onder te scheiden die aan begin (dan wordt hij inchoatief genoemd) of het einde refereren
2. het duratieve aspect – het gaat niet om een bepaald moment maar om een handeling met een bepaalde duur

Er wordt vermeld dat het momentane aspect door een gewone werkwoordsvorm wordt aangegeven terwijl het duratieve met een omschreven vorm. Om het verschil beter te illustreren worden er volgende zinnen vergeleken

Terwijl ik daar zo sta te kijken (duratief), klopt (momentaan) me iemand op de schouder.

Toen we ons bewogen (momentaan), merkte (momentaan) het hert, dat eerst rustig liep te weiden (duratief), blijktbaar onraad, want het verdween (momentaan) eensklaps in het bosje.

Het is dus duidelijk te zien dat vooral omschrijvingen met liggen, zitten, staan, lopen ter uitdrukking van het duratieve aspect dienen en daarmee kunnen wij deze als een analogie tot het Engelse progressief. Deze omschreven vorm wordt in de les taalverwerving meestal vermeldt, maar het aspectuele karakter ervan wordt niet of heel weinig onderstrepen.

Naast het duratieve en momentane aspect onderscheidt De Nederlandse spraakkunst nog een derde aspect, namelijk het perfectieve. De handeling uitgedrukt door dit aspect wordt door voltooidheid gekenmerkt. Het gaat om voor studenten Nederlands als vreemde taal

⁹³ E. Rijpma en F.G. Schuringa, *Nederlandse spraakkunst* (bew. Jan van Bakel). Wolters-Noordhoff, Groningen 1972 (vierentwintigste druk), p. 289. [online, 2.2.2014] Beschikbaar op <http://www.dbnl.org/tekst/rijp001nede01_01/rijp001nede01_01.pdf>

typische voorbeelden van zinnen wiens handeling in het verleden is begonnen, is beëindigd maar gevolgen ervan tot op „heden“ te merken zijn. Er worden weer voorbeelden vermeld:

Hij was vreselijk geschrokken.

Hij had 't nou eenmaal gezegd en dus zat ie eraan vast. Heb je dat al gehoord?

Het is wel mogelijk om het aspect te veranderen, meestal door toevoeging van bijwoorden wat echter een heel gewone manier is ook in het Tsjechisch.

Rijpma en Schuringa spreken ook over Aktionsart, waarmee ze „de wijze waarop de handeling verloopt“ bedoelen. Er worden drie groepen onderscheiden:

1. de inchoatieve Aktionsart - een handeling die plotseling begint, kan uitgedrukt worden met het werkwoord zelf, met behulp van een hulpwerkwoord (beginnen) of bijwoord (plotseling)
2. de iteratieve/frequentatieve Aktionsart – dient om de herhaling uit te drukken. Het is ook mogelijk om de herhaling met behulp van andere middelen dan alleen het werkwoord zelf uit te drukken. Het zijn weer hulpwerkwoorden (*Hij pleegt elke dag te wandelen.*) en/of bijwoorden (*Je ziet hem geregeld.*) die er mee kunnen helpen.
3. de intensieve Aktionsart – de handeling is uitgedrukt met werkwoorden wiens betekenis een kenmerk van intensiteit draagt.

Ook Aktionsarten kan men veranderen met behulp bijv. van verschillende omschrijvingen, bijv.

Hij doet een greep (= grijpt); hij maakt een sprong (= springt)

5. ASPECTUALITEIT EN TIJD

Aspect en Aktionsart hangen nauw met de categorie van tijd samen. Ze zijn allebei met een temporele referentie verbonden, maar elk op een andere manier. Tempus, de fundamentele categorie van grammatica van werkwoorden, drukt concrete tijdrelaties uit. Zijn functie is een besproken evenement in een bepaalde tijd te plaatsen, ten aanzien van de verhouding ervan tot het spreekmoment.

Bij aspect gaat het om situaties en hun verloop in tijd en de manier waarop ze gepresenteerd worden door spreker. Met Comrie's woorden is aspect "*the internal temporal constituency of the one situation*"⁹⁴. Ook Encyklopedický slovník češtiny spreekt over „*atemporele tijdelijke dimensie van een handeling/situatie*“⁹⁵. Aspect en Aktionsart zijn dus onafhankelijk van de absolute temporele context van een handeling. In tegenstelling tot tijd zijn aspect en Aktionsart geen deictische categorieën, want ze kunnen niet op een tijd-as geplaatst worden. Zowel aspect als Aktionsart in alle specifieke vormen besproken in de vorige hoofdstukken dragen tot de temporaliteit van de zin bij.

We bespreken in deze paper twee typologisch verschillende talen. Tsjechisch is aspect prominente taal, het Nederlands is tijd prominente taal.⁹⁶ Slavische talen zijn gekarakteriseerd door aanwezigheid van morfologisch aspect. Germaanse talen hebben geen zulke vorm van aspect, aspectuele betekenis kan o.a. uitgedrukt worden met behulp van een bepaalde grammaticale tempus.

Laten we nu beide temporele systemen beschrijven en vergelijken. Ik probeer enkele feiten onderstrepen die tot aspectualiteit kunnen bijdragen.

Eerst moeten we nog enkele termen bespreken. In verband met semantiek van werkwoordstijden spreekt men vaak over de theorie van Reichenbach met zijn drietalige model van temporele elementen. Referentietijd R zegt er iets over wanneer het beschrevene of besprokene geregistreerd wordt, Spreekmoment S is het deictische centrum voor communicatie, „hier en nu“ van de spreker en Werking W beschrijft wanneer het beschrevene/besprokene plaatsvindt.⁹⁷ Verhouding tussen deze drie eenheden kunnen ons

⁹⁴ B. Comrie. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press 1976, p. 5.

⁹⁵ vyjadřuje netemporální časovou dimenzi děje/stavu vyjádřeného slovesným lexémem“ (EŠČ, p. 527–528).

⁹⁶ gebaseerd op TAM typologie beschreven door Bhat. Talen tenderen om voorkeur te geven aan een van de categorieën „tense“, „aspect“, „mood“, die vaker en meer systematisch in de taal verankerd zijn.

⁹⁷ de theorie van H. Reichenbach

helpen om tijdelijke relaties te beschrijven.⁹⁸ Het referentiepunt staat altijd centraal, is verbonden met zowel S als E, terwijl deze twee elementen in geen directe verhouding staan. Het is onmogelijk om de verhouding tussen tijd E en S te beschrijven zonder deze twee elementen met betrekking tot R te definiëren. Voor de spreker is het natuurlijk belangrijk waar S plaatsvindt. Relaties tussen S en R corresponderen met temporele categorie „verleden“ geschetst door R–S, presens R, S en futurum S–R. Relatie R en E corresponderen met categorieën „anterior“ (E–R), „posterior“ R–E en „simple“ E,R. Deze relaties zijn vooral belangrijk om de zogenaamde relatieve tempora te beschrijven. Het gaat om temporele eigenschappen van werkwoordstijden, maar deze kunnen niet apart staan van aspectuele eigenschappen.

Absolute werkwoordstijden vertellen iets over de verhouding tussen een situatie en het spreekmoment, of ze in het verleden, heden of de toekomst verplaatst worden – het gaat om zogenaamde deictische dimensie van tempora. Relatieve tijden zijn te vinden in zinnen met verschillende tempora, de informatie over de temporele relaties tussen de zinnen is aanwezig.

5.1. Het temporele systeem van het Tsjechisch

In het Tsjechisch is aspect een secundaire categorie van het werkwoord. Volgens Kopečný kruist aspect met tempus en juist dit feit bewijst zijn grammaticaliteit.⁹⁹ Perfectieve werkwoorden drukken een beperkte duur van een handeling uit. Perfectief presens kan geen actuele tegenwoordigheid uiten, want hij kan niet gebruikt worden als antwoord op de vraag „*Wat doe je hier en nu?*“. Volgens Kopečný¹⁰⁰ wordt dit door zelf het karakter van perfectieve werkwoorden veroorzaakt, het gebeurt dus vanwege zijn „*neprůběhovosti dokonavých sloves*“ (onmogelijkheid om perfectief te zijn). In de bedrijvende vorm vormen perfectieve werkwoorden dus een onvolledige temporele paradigma zonder een mogelijkheid om het gebeuren in het praesens te bespreken en het futurum formeel te vormen.¹⁰¹ Toekomstige handelingen (onvoltooide, imperfectieve) worden met tegenwoordige tijd

⁹⁸ ANS werkt met deze theorie

⁹⁹ F. Kopečný. *Slovesný vid v češtině*. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha 1962, p. 40.

¹⁰⁰ F. Kopečný. *Slovesný vid v češtině*. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha 1962, p. 35.

¹⁰¹ In het passief bestaat het presens wel – *dopis je napsán*, maar hier gaat het niet om een handeling die op het spreekmoment verloopt. Kopečný is echter niet enig met Havránek en Jedlička, die beweren dat perfectieve werkwoorden geen presens kunnen uitdrukken. Volgens hem kan de handeling wel tegelijkertijd met het spreekmoment doorlopen. Perfectieve vorm zegt bovendien meer over de voltooidheid van de handeling.

uitgedrukt (*napíšu, udělám* ik zal schrijven, ik zal maken). Voor handelingen in het verleden wordt een preteritum gebruikt (*napsal jsem, udělal jsem* ik heb geschreven, ik heb gemaakt). Niet-actuele praesens is wel uit te drukken met behulp van perfectieve werkwoorden. Deze hebben dan een algemene, karakteriserende betekenis zonder tijdelijke waarde (*Vykouří až 40 cigaret denně*. Hij rookt 40 sigaretten elke dag.) en zijn typisch in spreekwoorden (*S poctivostí nejdál dojdeš, I mistr tesař se někdy utne*) of gnome (*Země oběhne slunce jednou za rok*) te vinden. Ook al is het heel typisch voor het perfectieve presens, deze zinnen dragen geen futurele betekenis.

Imperfectieve werkwoorden drukken durende handelingen uit en zijn niet precies begrens in tijd. De kwestie van de voltooiing van het evenement blijft open. In tegenstelling tot de perfectieve werkwoorden kunnen ze een complete temporele paradigma maken.¹⁰² Het is mogelijk om alle drie temporele vormen uit te drukken – preteritum *psal jsem* - ik schreef, presens *píšu* – ik schrijf, futurum *budu psát* – ik zal schrijven. Deze imperfectieve perifrastische toekomstige tijd verschilt van perfectief presens. Hij is namelijk gemarkeerd, hij heeft geen betrekking tot het spreekmoment, is uitsluitend verbonden met de toekomst. Bij het perfectieve praesens, integendeel, kan het spreekmoment zelfs een deel van de hele activiteit zijn, vgl. *budu psát dopisy*, tj. „ještě žádné dopisy nepíšu“; *napíšu dopisy*, tj. „nevylučuji, že dopisy již píšu“). Imperfectieve preteritum vertelt over een resultaat van een handeling die echter een afstand heeft van het spreekmoment. Kijken we op „*dělal*“ (deed) en „*dělával*“ (pleegde te doen), is de tweede vorm met een ver verleden verbonden.

In het Tsjechisch is oppositie tussen perfectief en imperfectief niet afhankelijk van tijd en tempusreferentie. Hij komt tot uitdrukking in alle tijden (niet alleen in het verleden tijd zoals het is in bijv. Germaanse talen bij perfectum en imperfectum), in presens en futurum, ook infinitief, imperatief en conjunctief. (Im)perfectiviteit is ook te vinden bij verbale substantieven, bijv. *posílení – posilování* (versterking).

Systeem van werkwoordelijke tijden in het Tsjechisch verschilt in vele opzichten van het systeem in het Nederlands, vooral wat relatieve¹⁰³ tempora betreft. Taalgebruikers Tsjechisch hebben geen werkwoordstijden ter beschikking die relativiteit, dus de wederzijdse temporele relaties tussen verschillende handelingen binnen een taalkundige eenheid,

¹⁰² *Encyklopedický slovník češtiny*. Lidové noviny, Praha 2002, p. 528.

¹⁰³ soms wel secundaire genoemd. Bečka spreekt in zijn artikel over een betere term, namelijk „subjectieve“, zie meer in zijn artikel *O relativních a subjektivních časech v češtině*, zijn artikel beschikbaar op <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5854#_ftn2>

uitdrukken. Zulke tijdvormen bestaan in het Tsjechisch niet, en onze taal heeft ook geen mogelijkheid om aan te geven dat het ene gebeuren vóór het andere plaatsvond.

In het Tsjechisch worden er alleen primaire (actuele) tempora gebruikt, dus de verleden, tegenwoordige en toekomstige tijd. Presens, zoals het al vroeger besproken is, wordt alleen door imperfectieve werkwoorden uitgedrukt. Praeteritum wordt gevormd door het werkwoord „být“ in de tegenwoordige tijd en een voltooid deelwoord. De toekomstige tijd wordt gevormd door het presens van perfectieve werkwoorden en met behulp van „být“ en infinitief. Relatieve tempora die in sommige talen verhouding tussen handelingen van verschillende tijdlagen kunnen beschrijven, kunnen in het Tsjechisch uitgedrukt worden met behulp van zinsverbindingen, transgressieven en vooral aspect. Kijken we op tempora in de hoofdzin en bijzin, zien we dat in de bijzin presens voor tegenwoordigheid staat. Praeteritum drukt vervroeging en futurum volgorde van de handeling uit. De tempus van de hoofdzin speelt er geen rol bij. Een parallele handeling wordt in de bijzin meestal met behulp van presens gevormd, aangezien van de tijd in de hoofdzin:

Slyšel, že ho volají. Až uslyšíte, že vás volají, vstupte.

(let. Hij hoorde dat ze hem roepen. Als u hoort dat ze u roepen, komt u binnen)

Het Tsjechisch heeft dus alleen deze absolute tijden - referentiemoment (het moment waarvan we een event bekijken) is het presens. Het gaat om verleden, tegenwoordige en toekomstige tijden. Bij relatieve werkwoordstijden hoeft het referentiemoment niet in het presens te liggen (is niet hetzelfde als spreekmoment), en is afhankelijk van context. Relatieve werkwoordstijden werken met de relatie „tegenwoordigheid – moment van een andere handeling“ en deze bestaan, zoals gezegd, wel in het Nederlands. Kijken we bijv. op het Nederlandse perfectum, zien we dat deze relatieve tijd gebruikt wordt om een verleden handeling uit te drukken die niet precies bepaald is van wat tijd betreft, of een gevolg in de tegenwoordigheid heeft. Ten tweede dient perfectum om iets aan te duiden wat in het verleden is begonnen en tot op heden duurt. Het Tsjechisch heeft geen tijd om dit te kunnen uitdrukken. Voor zulke situaties moet het praesens en het imperfectieve werkwoord gebruikt worden.

Hebben wij in het Tsjechisch een samengestelde zin met twee of meer tegelijkertijdse handelingen, is het alleen het imperfectieve werkwoord dat in deze gevallen gebruikt moet worden:

Poslouchala rádio a vařila.

(let. Ze was de radio aan het luisteren en aan het koken.)

Učím se a dívám se na televizi.

(let. Ik ben aan het leren en tv kijken.)

Is er een handeling die opgevolgt wordt door een andere, moet in beide zinnen een perfectief werkwoord staan:

Poslechla si rádio a uvařila.

(let. Ze heeft naar de radio geluisterd en heeft gekookt.)

Naučil se a podíval se na televizi.

(let. Hij heeft geleerd en tv geken.)

Beide aspecten worden gecombineerd in die situaties wanneer een handeling onderbroken door een andere handeling is. De doorlopende gebeurtenis die onderbroken werd, bevat een imperfectief werkwoord, in de andere zin is een perfectief werkwoord.

Dívála se na televizi, když zazvonil telefon.

(let. Ze keek tv toen de telefoon ging.)

Vařila a najednou někdo zaklepal

(let. Ze was aan het koken en opeens iemand klopte.)

5.2. Het temporele systeem van het Nederlands

In het Nederlands fungeert het temporele systeem op een andere basis. Het Nederlands kent, in tegenstelling tot het Tsjechisch, zowel de absolute/actuele als de relatieve tempora en ze worden meestal op basis van semantiek beschreven. Hoeveel werkwoordstijden kent het Nederlands eigenlijk? Sommige beweren dat er maar twee echte zijn, de onvoltooid tegenwoordige tijd (*ik werk, ik lees*) en de onvoltooid verleden tijd (*ik werkte, ik las*). Deze zijn de enige morfologische vormen, andere zijn perifrastisch. ANS verschilt zes tempora,

ofschoon er meestal sprake van acht werkwoordstijden is samen met de onvoltooid en de voltooid verleden toekomstige tijd (zoals *zou vertrekken* en *zou vertrokken zijn*).¹⁰⁴ Deze discussie over aantal, categorisering en karakter van alle werkwoordstijden is van klein belang voor deze paper. Na overlegging van relevantie voor mijn onderwerp heb ik besloten om met het aantal van acht tempora verder te werken. Voor Tsjechischtalige studenten die het Nederlands als tweede taal studeren is het belangrijke feit dat werkwoordstijden in paren optreden – voltooide en onvoltooide. Deze (on)voltooidheid is echter geen analogische eigenschap met (im)perfectiviteit. Zeggen we „ik las“ en „ik heb gelezen“, kan het in het Tsjechisch zowel „čtla jsem“ als „čtla jsem si“ betekenen. Zeggen we in het Nederlands „ik loop“, is het een onvoltooide tijd, maar in het Tsjechisch kan het zowel „běžím“ als „běhám“ betekenen.

Zoals gezegd, kunnen we acht werkwoordstijden vormen, bij onovergankelijke werkwoorden is het ook mogelijk om de lijdende vorm te vormen, in totaal gaat het dus om 16 tijden.¹⁰⁵ Tot de voltooide tijden behoren het perfectum (voltooid tegenwoordige tijd), het plusquamperfectum (voltooid verleden tijd), het futurum exactum (voltooid tegenwoordig toekomstige tijd) en het futurum exactum praeteriti (voltooid verleden toekomstige tijd). Onvoltooide tijden zijn het presens (onvoltooid tegenwoordige tijd), imperfectum (onvoltooid verleden tijd), het futurum (onvoltooid tegenwoordige toekomstige tijd) en het futurum praeteriti (onvoltooid verleden toekomstige tijd). Onvoltooide tijden geven aan dat de werking nog niet voltooid is en kunnen zo bijdragen tot duratief (of imperfectief) aspect. Voltooide werkwoordstijden kunnen daarentegen aangeven dat de werking voltooid is en zo tot het terminatieve of perfectieve aspect van een zin bijdragen. Ze kunnen de werking als voltooid voorstellen, respectievelijk op, vóór of na het spreekmoment. Soms kunnen voltooide tijden een onvoltooide werking presenteren en omgekeerd, bijv. We *hebben* hier altijd *gewoond*.¹⁰⁶

Bij aspectuele interpretatie spelen veel elementen hun rol, bijv. context, Aktionsart enz.. Heel belangrijk is ook welke tijd er in een zin gebruikt wordt, ook al helpt dit niet altijd om aspect te bepalen. Bogaart schrijft dat alle „simple tenses“ aspectueel ongemarkeerd zijn, dus kunnen zowel perfectief als imperfectief geïnterpreteerd worden, presens is meestal imperfectief net zoals in het Tsjechisch waar perfectieve tegenwoordige tijd voor de toekomst staat. Verleden tijden kunnen of voltooid of onvoltooid zijn. Kijken we op Vendler’s indeling,

¹⁰⁴ naar aanleiding van Te Winkels indeling, gebaseerd op binaire opposities

¹⁰⁵ meer onder het onderwerp bijv. in het artikel van T. Janssen: Acht, zes of twee tempora?

<http://www.dbnl.org/tekst/_for004198701_01/_for004198701_01_0037.php>

¹⁰⁶ vgl. ANS

„achievements“ hebben meestal perfectieve betekenis (zijn niet duratief), „states“ zijn imperfectief, „activities“ en „accomplishments“ kunnen of perfectieve of imperfectieve betekenis dragen. Volgens Bogaart krijgen accomplishments en achievements in verleden tijd (past tense) een narratief discourse een perfectieve lezing. In non–narratieve discourses is het omgekeerd, daar schijnt meer imperfectieve interpretatie te krijgen. Met de terminologie van ANS geldt het volgende – imperfectum is duratief, plusquamperfectum terminatief. Het heden, uitgedrukt met perfectum heeft een terminatief karakter. Problematisch zijn presens en fututum die zowel duratief als terminatief kunnen worden. In deze gevallen is het de context die een bepalende rol speelt bij aspectualiteit.

Ik zal nu terugkeren tot het perfectum en preteritum, want deze tijden kunnen voor de Tsjechische spreker een belangrijke rol spelen van wat aspectualiteit betreft. Het gebruik van deze twee tempora kan vooral problematisch zijn in de situatie wanneer een spreker Nederlands als vreemde taal zijn kennis Engels zou willen gebruiken en Nederlandse tempora analogisch als de Engelse zou willen aanwenden.¹⁰⁷ Preteritum, soms wel imperfectum, is een onvoltooide en daarmee ook imperfectieve tijd, beschrijft een werking van onbeperkte duur, een gewoonte, iets wat herhaalt een verhalende beschrijving etc. Perfectum duidt aan, dat de handelingen voltooid zijn, vertelt over feiten, over iets wat af is. Het imperfectum treedt in verband met een bepaald moment waar de handeling duidelijk mee is verbonden, perfectum spreekt over een onbepaalde periode in het verleden op. Volgens Bogaart is onvoltooid verleden tijd (ik werkte), net zoals voltooid tegenwoordige tijd (ik heb gewerkt), aspectueel neutraal, dus kan zowel perfectief als imperfectief geïnterpreteerd worden, dit hangt af van de context en narratief of non–narratief context.¹⁰⁸ Van Hout, integendeel, vertelt erover in haar scriptie om, dat o.v.t. meer imperfectief karakter vertoont.¹⁰⁹ Het perfectum (voltooid tegenwoordige tijd) wordt soms met het Engelse „present perfect“ vergeleken, maar zijn gebruik is niet hetzelfde.¹¹⁰

¹⁰⁷ de invloed kan zowel bewust als onbewust zijn

¹⁰⁸ vgl. R. Bogaart. *Aspect and Temporal Ordering. A Contrastive Analysis of Dutch and English*. Holland Academic Graphics, Den Haag 1999, hoofdstuk 4. Beschikbaar online
<http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/15479/Boogaart_Aspect?sequence=2>

¹⁰⁹ vgl. Van Hout. *Acquisition of Aspectual Meanings in a Language with and a Language without Morfological Aspect*. Beschikbaar online <<http://www.bu.edu/buclld/files/2011/05/31-vanHout.BU06-supplement.pdf>>

¹¹⁰ Donaldson, Bruce. *Dutch: A Comprehensive Grammar*. Routledge Abingdon 2008 Beschikbaar online
<<http://books.google.cz/books?id=aFN9AgAAQBAJ&pg=PA186&lpg=PA186&dq=dutch+perfectum+and+imperfectum+aspect&source=bl&ots=H9IttFkyRf&sig=v2ITMT77->

It is in the use of the perfect that Dutch tenses differ most from those of English. The basic rule for the use of the perfect is as follows:

All perfects in English are rendered by perfects in Dutch (with one exception, see Present Tense, 11.2.1.3), but most imperfect in English may be rendered by either imperfects or perfects in Dutch, the perfect tense being more common, particularly in speech [...]

Deze tijd (samen met de voltooid verleden tijd) is meestal als imperfectief beschouwd. In het Engels worden deze tijden meer als perfectief beschouwd – dit feit kan verwarrend zijn voor Tsjechischtalige studenten. In het Nederlands kan het perfectum soms deels dezelfde functie als het imperfectum hebben.¹¹¹ Denken we aan parallellen tussen het Engels en Nederlands, duikt er een kwestie over „past continuous tense“. Corresponderend met deze tijd kan de „aan het constructie“ beschouwd worden. Hij wordt gebruikt voor oncomplete handelingen die doorlopen, maar kan toch gebruikt worden ook voor complete events. Deze locatieve constructie kan gebruikt worden om de imperfectieve betekenis aan te duiden. Het is niet mogelijk om hem te gebruiken met alle werkwoorden, kijken we terug op Vendler's categorieën, is het uitgesloten met „states“.

Er worden twee groepen talen onderscheiden op basis van of aspect of tijd in de taal dominant is. Op basis van de bovendaande paragrafen kunnen we zeggen dat het Tsjechisch een typisch voorbeeld is van aspect taal en het Nederlands meer tempus taal is. Aspectuele betekenissen kunnen in het Nederlands met behulp van verschillende tempora gevormd worden en de verleden tijden kunnen tot aspectueliteit het meest bijdragen.

T6UXNx9981JiQFf5YI&hl=cs&sa=X&ei=EH5JU5vAMcbRtQabiIGADA&ved=0CHAQ6AEwBw#v=onepage&q=dutch%20perfectum%20and%20imperfectum%20aspect&f=false>

¹¹¹ Bogaart analyseert toen-zinnen, waar echter een sterke voorkeur is voor het imperfectum, vgl. pagina's 160-164

II. HET PRAKTISCHE DEEL

1. Inleiding

Het is al vroeger vastgesteld dat er in het Nederlands geen categorie van aspect aanwezig is in die zin zoals hij in het Tsjechisch te vinden is. Dit beperkt natuurlijk de mogelijkheden om beide talen te vergelijken. Om deze redenen moeten we aspect als een universeel semantisch verschijnsel beschouwen dat met verschillende middelen tot uitdrukking komt. Dit is al vanaf het begin mijn uitgangspunt. Ik wil proberen onder te zoeken welke mogelijkheden het Nederlands heeft om een (im)perfectieve betekenis te kunnen uitdrukken. De kennis van onze moedertaal en de taalstructuren ervan spelen een rol bij gebruik van een andere taal. Omdat de aspectuele markerings een van de belangrijkste karaktertrekken van het Tsjechische werkwoord vormt, kunnen we soms situaties tegenkomen waarin we bepaalde aspectuele trekken graag willen gebruiken, maar weten niet precies op welke manier dit taalverschijnsel in het Nederlands fungeert. Het van het eerste onderdeel van dit hoofdstuk is dus een lijst van enkele middelen proberen op te stellen die een Tsjechische taalgebruiker Nederlands als vreemde taal aanwenden kan om een equivalent van „ons“ aspect uit te drukken. Dit kleine overzicht zou als een praktische hulp moeten dienen.

De tweede onderkapittel bestaat uit een korte analyse van een literaire tekst en de aspectuele verschijnselen ervan. Ik probeer te vergelijken hoe de vertaalster met het Tsjechische aspect omgaat, of ze bepaalde middelen gebruikt om de distincties onder te scheiden of of het alleen maar de context is die de hoofdrol speelt. Ik probeer de aspectuele betekenis te bepalen op basis van Aktionsarten en concentreer me vooral op die middelen die tot de of perfectieve of imperfectieve betekenis kunnen bijdragen. Deze analyse zou de vraag moeten helpen beantwoorden van relevantie van aspect in het Nederlands.

De vorige hoofdstukken hebben laten zien dat de problematiek van aspectualiteit heel complex is en vanuit verschillende perspectieven behandeld kan worden. Het is wel mogelijk te zeggen dat Aktionsart bepaalde trekken van de perfectieve en imperfectieve betekenis draagt. Aktionsarten zijn ook bij Tsjechische werkwoorden te vinden. Daarom kunnen deze parallellen tussen enkele aspectuele karakteristieken van Aktionsart en aspect zelf hier gebruikt worden. Het gaat vooral om lexicale, morfologische en syntactische middelen die het Nederlands kan gebruiken om Aktionsart aan te duiden en daarmee dus ook de (im)perfectieve betekenis. Bovendien kunnen we zeggen dat enkele Aktionsarten tot of

perfectieve (ingressieve, eggresieve, punctuele) of imperfectieve (duratieve, kursieve) lezing tenderen.

Vanwege de complexiteit van het hele onderwerp moeten we ons beperken tot de basisvoorbeelden. We sluiten bijv. imperatief of negatie uit. Hiermee nog enkele commentars tot de problematiek die in dit hoofdstuk besproken zal zijn. De tegenwoordigheid wordt meestal als imperfectief aangegeven, de toekomst draagt in de meeste gevallen een tijdbepaling. Om deze redenen schijnt het verleden als het meest problematisch voor studenten te zijn. Enkele werkwoorden bevatten aspectuele betekenis „impliciet“ en de student kan deze zonder problemen gebruiken – bijv. schrijven – psát. Hoe is dit op te lossen hoe we in een zin „psávat“ of „napsat“ willen uitdrukken? Het Nederlands heeft andere middelen ter beschikking die ons kunnen helpen om deze betekenis uit te drukken. Juist deze gevallen wil ik primair bespreken.

2. (Im)perfectiviteit: De mogelijkheden van het Nederlands om een (im)perfectieve betekenis uit te drukken.

Bij de beschrijving daarvan hoe er (im)perfectiviteit in het Tsjechisch begrepen wordt, stelden we de basisdefinitie als volgt vast: Imperfectieve werkwoorden zijn diegene die in verband met auxiliair „budu“ of „začnu“ kunnen optreden. Deze grammaticale definitie is een van de besten, want aspect is te perfect gegrammaticaliseerd om een precieze semantische definitie te geven. Werkwoorden treden meestal in paren op, bijv. koupit – kupovat, běžet – běhat. In het Nederlands hebben we geen analogisch concept. Wat relatief dicht daarbij staat zijn de paren waar een werkwoord gederiveerd wordt van een andere met behulp van prefix of werkwoordelijk bijwoord dat als prefix fungeert – bijv. spreken – bespreken, vullen – opvullen, schrijven – afschrijven. In tegenstelling tot het Tsjechisch is er echter geen andere mogelijkheid om deze werkwoorden verder te modificeren van wat aspect betreft. In het Tsjechisch kunnen we soms nog andere vormen maken van deze werkwoorden – plnit – vyplnit – vyplňovat, dopsat – dopisovat, probrat – probírat. In het Nederlands hebben deze gederiveerde werkwoorden wat toekomstige mening: *Ik vul het formulier in*. Het is net mogelijk om het actuele heden alleen met het werkwoord zelf uit te drukken, er moeten ook nog andere elementen of constructies bij zijn.

Laten we nu toch proberen vast te leggen welk aspect in welke situaties aan te wenden.

Perfectieve werkwoorden kunnen niet gebruikt worden voor een handeling in het actuele heden. Ze vertellen iets over concrete situaties die tot een verandering leiden, zijn vaak verbonden met een object. Perfectieve werkwoorden drukken handelingen van begrensd duur uit. Imperfectieve werkwoorden geven doorlopende en gelijktijdige handelingen aan. We kunnen deze ook gebruiken om een herhalende activiteit aan te geven. Imperfectieve werkwoorden zeggen iets over de duur van de handeling die onbegrensd is, maar vertellen niets over het resultaat of verandering van de oorspronkelijke situatie.

Bijwoorden en zekere bijwoordelijke bepalingen hebben invloed daarop welk aspect in het Tsjechisch gebruikt moet worden. Deze uitdrukkingen hebben maar een versterkende functie, spelen geen hoofdrol, het aspect blijft hetzelfde, vgl. *Běhala jsem. X Běhala jsem dlouho.* (let. Ik liep. X Ik liep lange tijd.) – *imperfectief aspect*. Bij *zaběhat si* (perf. vorm) kunnen we *dlouho* helemaal niet gebruiken.

Zoals gezegd, Aktionsart levert bijdrage tot de aspectuele betekenis. Het gaat om een semantische categorie die met volgende middelen tot uitdrukking kan komen. Er zijn er vier, vaak met elkaar gecombineerd. Aktionsart kan uitgedrukt worden met behulp van

1. de lexicale betekenis van het werkwoord: deze mogelijkheid geldt het meest voor duratieve werkwoorden, bijv. *spát (slapen), číst (lezen), jíst (eten)*; sommige werkwoorden met egressieve of punctuele Aktionsart (tonen een perfectieve betekenis aan), bijv. *přijít (komen), zemřít (sterven), potkat (treffen)*; voorbeelden van ingressieve werkwoorden zijn bijv. *začít – beginnen*.
2. woordwormende middelen (prefixen, suffixen): bijv. „ont–“ bij ingressieven (*ontbranden – vznítit se, ontwakken – probudit se*); „op–“ (*opeten – dojíst, opdrinken – dopít*), „uit–“ (*uitbloeien – odkvést, uitdoven – uhasit*) bij egressieven; „be–“ (*bekoelen – ochladit, begrenzen – ohraničit, bebossen – zalesnit*) bij kausatief Aktionsart; augmentatief Aktionsart met „over–“ (*zich overvreten – přežrat se*); „-eren“ (*flikkeren – mihotat se, verouderen – zastarávat*), „-elen“ (*wiegelen – kolébat se, wankelen – vrávorat*) bij iteratieven.
3. aanvullende lexicale middelen: bijv. herhaling van het werkwoord (*zij praatte en praatte en wilde niet stoppen*); met behulp van adverbien (*opeens, plotseling* enz. bij ingressief Aktionsart, *steeds, nog, voortdurend* enz. bij duratief Aktionsart); diminutief Aktionsart – *even hoesten (pokašlávat), een dutje doen (zdřímnout si)*.

4. syntactische middelen – speciale constructies, bijv. met behulp van hulp- en functiewerkwoorden enz. Hiermee enkele voorbeelden

- iteratief Aktionsart: plegen + te + infinitief – mít ve zvyku (*Hij pleegt vroeg op te staan. Obvykle vstává brzy.*)
- duratief Aktionsart: zitten + te + inf – sedět a (*hij zit te lezen – čte si*)
blijven + infinitief (*het blijft regenen – prší a prší*)
- ingressief Aktionsart: – beginnen + te + inf. – začít .../wel mogelijk met roz-/roze– (*hij begon te lachen – začal se smát, rozesmál se*)
– functie werkwoorden + naamwoordelijk element,
bijv. *in beweging zetten, tot uiting komen* enz.
- egressief Aktionsart: ten einde + infinitief: *Hij heeft het boek ten einde gelezen. Dočetl knihu do konce.*

Gaan we terug tot de Vendleriaanse classificatie, zijn er twee groepen werkwoorden die voor ons onderwerp het meest relevant schijnen te zijn, namelijk „states“ en „processen“. „States“ beschrijven een situatie die meestal statisch is en hun karakter in meeste gevallen met de imperfectieve betekenis analogisch is. „Processen“ zijn integendeel dynamisch. Aspectueel gezien kunnen ze zowel perfectief als imperfectief zijn en zijn daarmee meer problematisch dan de statische werkwoorden. Andere classificatie die van belang kan zijn, is de indeling telische – atelische werkwoorden. (A)teliciteit heeft te maken met (on)begrensdheid. Zoals vroeger gezegd, telische werkwoorden beschrijven een handeling die tot een bepaald eindpunt leidt, terwijl bij atelische er geen verandering of een bereiken van het eindpunt te vinden is. Deze vier groepen Aktionsarten vormen volgens mij een soort primaire indeling. Ik onderscheid ze niet in mijn analyse want een dynamisch werkwoord kan tegelijkertijd punctueel of inchoatief zijn. Ik werk vooral met volgende Aktionsarten: duratieve, punctuele, ingressieve, egressieve, iteratieve, diminutieve en augmentatieve. Op basis van de theorie al vroeger besproken kunnen we het volgende constateren. Voor de Nederlandse opvatting van de tegenstelling van terminativiteit en durativiteit kunnen we een parallele vinden met termen teliciteit en perfectiviteit aan de andere kant en ateliciteit en imperfectiviteit. Telische werkwoorden dragen een perfectief of terminatief karakter, atelische een imperfectief of duratief karakter.

2.1. Imperfectieve betekenis

Zoals gezegd, het imperfectieve aspect beschrijft situaties die aan de gang zijn. De handeling duurt een bepaalde periode, is niet begrensd en kan ook herhalend zijn. Met behulp van imperfectief aspect kan ook een voltooide handeling besproken worden. Er wordt niets over een resultaat verteld want het is voor de spreker onbelangrijk. Volgende taalmiddelen kunnen in het Nederlands gebruikt worden om tot een imperfectieve betekenis bij te dragen:

- **„imperfectiva tantum“** – het gaat om werkwoorden wier karakter en betekenis essentieel imperfectieve zijn. Tot deze groep behoren bijv.
 - *modale werkwoorden*
 - *zitten, liggen, hangen (onovergankelijk)*
 - *hebben, bezitten, leven, weten, houden van*
- **locatieve constructies** die gelijke functie als de Engelse „present/past continuous“ hebben. Ze drukken uit dat een handeling op een bepaalde moment doorloopt. De infinitief van werkwoord moet en bepaalde tijdsduur aanduiden.

AAN HET + INFINITIEF + ZIJN

Ik ben aan het lezen. Právě si čtu.

Ik was aan het lezen. Zrovna jsem si četl.

- **BLIJVEN + combinatie aan het + infinitief** drukt uit dat een werking niet opgehouden is, een voortdurende activiteit. Daarom is deze constructie twifelachtig met gezegdes die een inherent eindpunt bevatten (bijv. bespreken)

Ze bleef aan het fietsen. Dál jezdila na kole.

- **BLIJVEN + een infinitief zonder „te“** drukt uit dat iets aan de gang is en niet eindigt, het gaat om een handeling met een bepaalde tijdsduur. Soms wel semi-idiomatische uitdrukkingen in combinatie met positiewerkwoorden.
- in sommige contexten kan deze combinatie de herhaling van een activiteit uitgedrukt worden. In het Tsjechisch is het onmogelijk om verschillende fasen van de handeling zo precies onderscheiden.

Het probleem blijft bestaan. Problém pořád existuje.

Ze was vast erg moe, ze is tot elf uur blijven slapen. Byla hodně unavená, spala/vydržela spát do jedenácti.

blijven staan

blijven steken

blijven zitten enz.

- **GAAN + INFINITIEF**, waar „gaan“ de functie van „beginnen te“, „overgaan tot“ heeft. Het gaat om ingressief Aktionsart.

Ik ga meedoen aan die wedstrijd. Toho závodu se chystám zúčastnit .

Hij gaat vertrekken. Je na odchodu./Chystá se odejít.

Het gaat regenen. Začíná pršet. (in de zin van „rozpršet se“)

- **KOMEN + INFINITIEF**, waar „komen“ de betekenis van „zich verplaatsen“ („komen om te..“) aangeeft. Het gaat om een verandering van de ene stand naar de andere. De betekenis kan in sommige gevallen als perfectief geïnterpreteerd worden. Weer ingressief Aktionsart.

Hij komt bij me logeren. Přespí u mě.

Komen jullie eten! Pojd'te se najíst./Najíme se.

- **OP HET PUNT STAAN + TE + INFINITIEF** voor nabije toekomst, voor een handeling die aan het beginnen is.

Het bedrijf staat op het punt failliet te gaan. Tento podnik téměř krachuje./Stojí na pokraji krachu.

- constructie **AAN DE GANG ZIJN** wordt meestal voor gebeurtenissen of activiteiten gebruikt en drukt een tijdsverloop uit.

Het onderzoek is aan de gang. Průzkum probíhá.

- voor mensen gebruikt men **constructies met**

BEZIG ZIJN + MET/AAN + INFINITIEF

Ik ben bezig met afwassen/de afwas. Zrovna myju nádobí

BEZIG ZIJN + TE

Ik ben bezig het boek te lezen. Zrovna si čtu knížku.

- voor een doorlopende handeling zonder een beperking gebruiken we **constructies met**

ZITTEN + TE + INFINITIEF

Hij zit te schrijven. Sedí a píše.

LIGGEN + TE + INFINITIEF

Hij ligt te slapen. (Leží a) spí.

STAAN + TE + INFINITIEF

Wij stonden te praten. Stáli jsme a povídali si.

LOPEN + TE + INFINITIEF

Zij loopt te vertellen. Pořád mluví.

HANGEN (onoverganlijk) + TE + INFINITIEF

De sokken hangen te drogen. Ponožky se suší.

- **constructie met IS + INFINITIEF** (zeldzaam)

Hij is vissen. Šel na ryby. – het is niet zeker dat hij de activiteit uitvoert.

(X Hij is aan het vissen. – hij doet de activiteit)

- verschillende **werkwoordelijke uitdrukkingen** die voortgang van een gebeurtenis of een toestand weergeven

doorgaan: De strijd tegen homohaar gaat door. Boj proti homofobii pokračuje.

voortgaan: Terug in Nederland ging hij voort met het schrijven van kritieken. Když byl zpět v Nizozemsku, pokračoval s psaním kritik.

niets anders doen dan + inf.: Hij doet de hele dag niets anders dan slapen. Nedělá nic jiného než že spí.

- **habituële constructies** vertellen iets over een handeling die een regelmatig en herhalend karakter heeft. Studenten kunnen ze als een analogie met het Engelse „to be used to + –ing“ beschouwen.

PLEGEN + TE + INFINITIEF

Ik pleeg om 8 uur naar bed te gaan. V osm chodívám do postele.

- **werkwoord „zijn“** en een **substantief** of **adjectief** met functie van naamwoordelijke deel van het gezegde. „Zijn“ heeft een duratieve Aktionsart waardoor hij de imperfectieve betekenis onderstreept.

Hij is leraar. Je učitel.

Zij is sympathiek. Je sympatická.

- **zijn, komen, gaan + tegenwoordig deelwoord**

ZIJN + PARTICIPIUM

KOMEN + PARTICIPIUM

GAAN + PARTICIPIUM

Hij is stervend. Umírá.

Conferentie is gaande. Probíhá konference.

Ik kom lopend. Běžím.

Hij ging zingend. Šel a prozpěvoval si. (prozpěvuje si – transgressieven zijn zeldzaam)

- verschillende **partikels** – het Nederlands heeft een heel rijke systeem van partikels die aspectuele functies kunnen uitdrukken. Hiermee een paar voorbeelden

DOOR – continuatieve betekenis: *dooreten, doordenken, doorlezen*

NA – navolging, herhaling: *nabotsen, napraten*

ROND – „daar en heen“ impliceert herhaling: *rondgaan, rondkijken*

VOORT – „doorgaan met iets“: *voortgaan, voortleven*

- hulpwerkwoord „**HEBBEN**“ in **samengestelde werkwoordstijden** meest van de intranstieve werkwoorden, ook transitieven, gaat meestal om een bepaalde stand van de handeling, statische werkwoorden zonder een verandering. Het gaat om een duur, daarom vertonen ze een imperfectieve handeling. Bij werkwoorden van beweging waar het om geen richting gaat, verschijnt ook „hebben“.

Hij heeft veel gereisd. Hodně cestoval. (X Hij is naar Nederland gereisd. Odcestoval do Nizozemska.)

- **passief met hulpwerkwoord „worden“** geeft aan dat de situatie nog niet voltooid is.
Het huis wordt gebouwd. Dům se staví. (X Het huis is gebouwd. Dům je postaven.)
- **onvoltooide tijden** – in bepaalde contexten kunnen ze tot de imperfectieve betekenis bijdragen. Dit geldt echter niet altijd, soms kunnen ze de werking als voltooid voorstellen. Omgekeerd kan het imperfectum echter geen duratief aspect toevoegen aan een zin die een situatie weergeeft waarin het eindpunt zelf al besloten ligt.
- **Bijwoorden en bijwoordelijke bepalingen** kunnen een handeling modifieren van wat aspectuele betekenis betreft. Enkele voorbeelden zijn *vaak, dikwijls, regelmatig, steeds, nog steeds, zelden, elke dag, elke winter, van tijd tot tijd, al jaren, opnieuw, urenlang*
- **oordeelspartikels**
al, reeds, nog, nog niet, niet meer, nog maar, pas
- **voegwoorden** die bijv. de gelijktijdigheid van meerdere handelingen kunnen uitdrukken

terwijl - zatímco

zolang - dokud

als – když (X toen – handeling van één keer)

- **preposities** die een concrete periode bepalen

van, vanaf, sinds, sedert - od

tot – do

tot nu toe, tot nog toe - až dosud

van – tot – od – do

tijdens - během

- **Voorzetsels** die **voor het werkwoord** staan, zeggen iets over plaatsaanduiding – karakter van deze situaties is statisch en meestal staan bij een werkwoord wiens handeling een tijdsduur bevat. (X **voorzetsels in de positie achter substantief** drukken een beweging uit, er is een dynamiek die een verandering impliceert en daarmee meer een perfectieve betekenis).¹¹²

af, binnen, door, in, langs, om, op, over, rond, uit, voorbij

Hij sprong in het water. Skákal ve vodě. (X *Hij sprong het water in.* Skočil do vody.)

Hij rende over het veld naar de eretribune. K tribuně běžel přes pole.

(X *Hij rende het veld over naar de eretribune.* K tribuně přeběhl přes pole.)

in de kamer (v pokoji) X *de kamer in* (do pokoje)

op het dak (na střeše) X *de dak op* (na střechu)

rond de tafel (kolem stolu) X *de tafel rond* (kolem stolu)

- **herhaling van het werkwoord**

Princesse sliep en sliep. Princezna spala a spala.

Zij praat en praat. Mluví a mluví.

¹¹² vgl. voorbeelden in E-ANS, hoofdstuk 9.3.3., beschikbaar online <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/index.html>, F. Čermák, Z. Hrnčířová. *Nizozemsko-český slovník*. Leda, Brno 2005, p. 113.

- **voorwerpen**

- naar aanleiding van theorie over teliciteit kunnen we een nadere bepaling van kwantiteit gebruiken bij stofnamen om de aspectuele betekenis te modificeren

Hij dronk thee. Pil čaj. (X Hij dronk een kopje thee. Vypil hrnek čaje.)

- bij dynamische werkwoorden kunnen we het „aantal“ specificeren en daarmee de aspectuele betekenis beïnvloeden

Hij liep. Běhal. (X Hij liep drie kilometers. Uběhl tři kilometry.)

- bij sommige typen **onderwerpen** kan specificatie van hun kwantiteit de aspectuele betekenis beïnvloeden. Er zijn volgende restricties: de situaties moeten een inherent eindpunt bevatten. Is de kwantiteit van het naamwoordelijke constituent van het onderwerp gespecificeerd, is de zin terminatief en ze zou perfectief zijn. Er is sprake over de imperfectieve betekenis als de kwantiteit niet aangeduidt wordt of negatie bevat.¹¹³ Kijken we echter aan de voorbeeldzinnen dan zien we, dat er in het Tsjechisch beide vormen werkwoord kunnen staan. In het Nederlands wordt het verschillend waargenomen en als de taalgebruiker deze regels kent kunnen ze behulpzaam zijn. Toch denk ik dat de context de belangrijkste rol speelt en dat er soms alleen maar een mogelijkheid toegelaten wordt.

Mijn man (kreeg dit jaar met vaderdag een bosje bloemen. (terminatief)

Můj muž dostal letos ke Dni otců pugét.

Mannen (kregen dit jaar met vaderdag een bosje bloemen. (duratief)

Muži letos dostávali ke Dni otců pugét. – in deze zin kan het perfectieve „dostali“ ook

Geen man (kreeg dit jaar met vaderdag een bosje bloemen. (duratief)

Žádný muž letos ke Dni otců nedostal pugét.

¹¹³ vgl. E-ANS, kapitel 30.3.3., beschikbaar online op <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/index.html>

2.2. Perfectieve betekenis

Perfectieve werkwoorden kunnen geen presens uitdrukken. De handeling is meestal begrensd. Vaak beschrijven ze een verandering, een eenmalige handeling of voltooiing van een handeling. Om een perfectieve aspectuele betekenis onder te strepen kunnen we volgende taalmiddelen gebruiken:

- hulpwerkwoord „**zijn**“ in samengestelde werkwoordstijden impliceert een verandering een daarmee bijdragen kan aan aspectuele betekenis. Meestal werkwoorden van beweging en diegene die een „richting“ aangeven.

GAAN, KOMEN, VLIEGEN, VALLEN, VERTREKKEN enz.

Ik ben naar Praag gereisd. Odcestovala jsem do Prahy.

Hij is gekomen. Přišel.

Ze zijn net vertrokken. Zrovna odjeli.

Hij is naar buiten gerend. Vyběhl ven.

- **GEVEN** gecombineerd met **een deverbaal substantief** – vaak punctueel Aktionsart

een duwtje geven – dát šťouchanec, šťouchnout

een schreeuw geven – zařvat, vykřiknout

- **GAAN, RAKEN, SLAAN + AAN HET + INFINITIEF** kunnen gebruikt worden om het begin van de werking te beschrijven (inchoatief Aktionsart).

aan het discussiëren gaan – jít do diskuze

aan het vechten raken – dostat se do sporu/boje

aan de praat raken - rozmluvit

- **BRENGEN, MAKEN, KRIJGEN, ZETTEN, + een lijdend voorwerp + aan het + infinitief** (eventueel met een tussengeplaatst lijdend voorwerp) kunnen dienen om een ingressieve Aktionsart uit te drukken. Ze vervullen de functie van „iets veroorzaken“

aan het twijfelen brengen – přivést na pochyby

aan het lachen krijgen – rozesmát

aan het praten krijgen – přivést ke slovu, rozmluvit někoho

- bij **HEBBEN, HOUDEN + een lijdend voorwerp + aan het + infinitief** (eventueel met een tussengeplaatst lijdend voorwerp) gaat het meer om resultaat.

Ik *had* de motor net weer *aan het lopen*, toen de telefoon ging.

Kun jij die machine zolang *aan het draaien houden*?

- **RAKEN + TEGENWOORDIG DEELWOORD** drukt een resultaatief Aktionsart uit

verslaafd raken – propadnout závislosti

gewend raken – zvyknout si

- **constructies OPHOUDEN TE/MET + INFINITIEF, STOPPEN MET + INFINITIEF**
– egressief Aktionsart
- verschillende **omschrijvingen** – meestal een punctuele of ingressieve Aktionsart

in lachen uitbarsten – propuknout v smích (X *lachen* – smát se)

in slaap vallen – usnout (X *slapen* – spát)

in beweging zetten – dát se do pohybu

een dutje doen – schrupnout si

een greep doen – chňapnout (grijpen – chňapat)

een sprong maken – skočit (springen – skákat)

een trap geven – kopnout (trappen – kopat)

een vonnis vellen – vynést rozsudek

tot stand brengen – uskutečnit se

tot stand komen – provést

ten einde lezen – dočíst

- bepaalde **werkwoorden met prefixen** die een lexicale betekenis van „standverandering“ associëren. Ze drukken een bepaalde dynamiek uit, er is een zichtbaar resultaat (ze zijn telisch) en daarmee kunnen ze als perfectief beschouwd worden.

Vorige week maakte/reed ik mijn auto stuk. Roztřískal jsem auto (na kusy).

Ze heeft het boek stukgelezen. Čtením roztrhala knihu na cucky. (letterlijk)

Het kind schreeuwde zijn papa wakker. Dítě probudilo tátu svým řevem. (letterlijk)

- **voorzetsels in de positie achter substantief** drukken een beweging uit, er is een dynamiek die een verandering impliceert. (X **Voorzetsels** die **voor het werkwoord** staan, zeggen iets over plaatsaanduiding – karakter van deze situaties is statisch en meestal staan bij een werkwoord wiens handeling een tijdsduur bevat.)

af, binnen, door, in, langs, om, op, over, rond, uit en voorbij

de kamer in (do pokoje) X in de kamer (v pokoji)

de dak op (na střechnu) X op het dak (na střeše)

de tafel rond (kolem stolu) X rond de tafel (kolem stolu)

- verschillende **partikels** – het Nederlands heeft een heel rijke systeem van partikels die aspectuele functies kunnen uitdrukken. Hiermee een paar voorbeelden:

AF-: *afeten* (dojíst), *afwerken* (dodělat), *afnemen* (o.a. vzít, odebrat) - telisch Aktionsart, transitieve werkwoorden

AAN-: *aankopen* (nakoupit)

BIJ: *bijbetalen* (připlatit), *bijverdienen* (přivydělat), *bijbouwen* (přistavět) - telisch aspect, vaak een „aanvullende“ functie.

IN-: *inslapen* (usnout), *zich indenken* (vžít se)

TOE-: *toeslaan* (přibouchnout), *toebrengen* (přivodit), *toedrinken* (připít)

OP- : *oplaaien* (vzplanout)

UIT-: *uitdoven* (vyhynout), *uitmaken* (skončit)

- **resultatieve complementen**

zich schor praten – mluvením ochraptět

zich doodmoe dansen – utančit se

zich moe lopen – uchodit se

zich krom lachen – uchechtat se

- voor een verandering van een toestand gebruiken we **worden + adjectief**

oud worden – zestárnout

rood worden – zrudnout

moe worden – unavit se

- **perfectum** kan soms terminatief aspect toevoegen aan een zin die een situatie weergeeft waarin geen eindpunt besloten ligt (niet altijd wordt de werking als voltooid voorgesteld) Futurum II en perfectum kunnen perfectiviteit en resultativiteit aangeven.

- **een concrete tijdsbepaling**

Ik ben tot 6 Augustus afwezig. Nebudu přítomen do 6. srpna.

Om een uur moet ik gaan. Za hodinu musím jít.

- **bijwoorden**

plotseling, onmiddelijk, ineens, net, zo even, pas

- **bepaling van frequentie**

twee keer

- **terminatieve bepaling van duur**

in een uur/in een paar minuten (X binnen drie minuten)

- **voegwoorden**

toen – *když* (X als)

- **onderwerp** – zie regels in het vorig hoofdstuk
- **voorwerp** – naar aanleiding van de theorie van ateliciteit kunnen we bepaalde voorwerpen met een kwatificator modificeren

een heel glas melk drinken – *vypít celou sklenici mléka* (X melk drinken – *pít mléko*)

3. Analyse

Het doel van de analyse is te laten zien op welk manier aspectualiteit in beide talen gebruikt wordt, niet alleen theoretisch, maar in praktijk. In de vorige onderkapittel probeerde ik enkele mogelijkheden te schetsen die de Tsjechische taalgebruiker Nederlands zou kunnen aanwenden om aspectuele distincties uit te drukken, vooral met behulp van Aktionsart. De hoofdkwestie van de analyse is of en in welke mate deze middelen in praktijk verschijnen. Ik heb twee literaire passages gekozen.¹¹⁴ Ten eerste gaat het om Nederlandse vertaling van het roman „Ostře sledované vlaky“ (Zwaarbewakte treinen, vertaald door K. Mercks). Deze naratieve vertelling is aspectueel heel rijk. Mij interesseert vooral of de vertaler met verschillende aspectuele betekenissen werkt, of ze in de vertaling bewaard worden. Indien wel, probeer ik na te gaan op basis waarvan we deze verschillen kunnen identificeren – context, gebruik van een bepaalde tempusvorm, andere specifieke lexicale of syntactische middelen. De tweede passage is een Tsjechische vertaling van het verhaal „De brave wreker“ van Esther Gerritsen. Ik probeerde meer of minder hetzelfde te analyseren. Wat me hier echter het meest interesseerde was, of de Tsjechische versie aspectueel rijker zou zijn of niet.

In de kapitel over Aktionsart hebben we o.a. vastgelegd dat er veel ondergroepen onderscheden kunnen worden. De meest frekvente opposities zijn *punctuele versus duratieve*, *dynamische versus statische*, *telische versus atelische*, *ingresieve versus terminateive*, *semefactieve versus iteratieve*, *habituële versus non-habituële Aktionsarten*.

Zoals het ook gezegd werd, werkt ANS vooral met oppositie duratieviteit – terminativiteit. Beide termen hebben te maken met aan- of afwezigheid van een eindpunt van de handeling, met andere woorden begrensdheid in de tijd. Met (on)begrensdheid hangt ook de term (a)teliciteit samen.¹¹⁵ Atelische werkwoorden zijn diegene die tot geen verandering leiden, het gaat om handelingen zonder een eindpunt. Bij telische werkwoorden is er geen verandering te merken, de handeling leidt tot een bepaald resultaat. De test om (a)teliciteit van een werkwoord te bepalen is gebaseerd op de mogelijkheid van dit werkwoord met een terminatief of met een duratief modifier verbonden te kunnen zijn. Zoals gezien, bij alle zes termen is er de karakteristiek van „begrensdheid“ te vinden. In bepaalde gevallen kunnen we dus zeggen dat durativiteit, ateliciteit en imperfectiviteit en terminativiteit, teliciteit en

¹¹⁴ gesproken taal is bijna onmogelijk te analyseren, vooral omdat er geen tweetalige bronnen ter beschikking zijn.

¹¹⁵ gebruikt in de brede zin van het woord

perfectiviteit analogische gemeenschappelijke karaktertrekken dragen, wat hulpvaardig bij de analyse kan zijn.

Naar aanleiding van het bovenstaande gaat onze aandacht vooral tot volgende soorten Aktionsart: *punctuele, duratieve, ingresieve, terminateive, semefactieve, iteratieve, habituele, diminutieve, intensieve*. Volgens mij staat de indeling telisch – atelisch een beetje apart, want bijv. habituele of iteratieve werkwoorden kunnen tegelijkertijd ook atelisch zijn, bijv. *běžet/běhat (joggen) – běhávat (plegen te joggen)*, ingressieve en egressieve werkwoorden tellen we tot telisch. Hetzelfde geldt ook voor de indeling dynamisch – statisch, wanneer de statische werkwoorden bijv. zowel telisch als atelisch kunnen zijn, maar ook habitueel enz., bijv. *stát (staan) en stávat (plegen te staan)*.

Een van de kenmerken die in overweging genomen wordt, is het gebruik van of voltooide of onvoltooide werkwoordstijden.

In de tabelle zijn in de meeste gevallen alleen de werkwoorden aangegeven, waar de context noodzakelijk is, staat de bepaalde verbinding tussen haakjes.

Bohumil Hrabal – Ostře sledované vlaky

...a potom poručík dal praporkem znamení a tank se rozejel, ale děda neuhnul a tank jej přejel, uskřípl mu hlavu, a už říšské armádě nic nestálo v cestě. A tatínek se potom vydal hledat dědovu hlavu. Ten první tank zůstal stát před Prahou, čekal na vyprošťovací jeřáb, dědova hlava byla vmáčknutá mezi pásy a ty pásy byly tak natočené, že tatínek si vyprosil, aby mohl tu dědovu hlavu vyprostit a potom ji pochovat i s tělem, tak jak se na křesťana sluší. Od té doby se v celém kraji lidé hádávali. Jedni křičeli, že náš děda byl blázen, druzí zase, že ne tak docela, že kdyby se všichni postavili jako náš dědek proti Němcům, se zbraní v ruce, kdoví jak by to s Němci dopadlo.

Ten čas jsme ještě bydleli za městem, až potom jsme se přestěhovali do města, a já, že jsem byl zvyklý na samotu, jak jsme do města přijížděli, celý svět se mi úžil. Od té doby, jen když jsem vyšel za město, jedině tak jsem vydechl. A zase, jak jsem se vracel, jak se přes most úžily ulice a uličky, úžil jsem se i já, pořád jsem měl a mám a budu mít dojem, že za každým oknem jsou nejmíň jedny oči, které se na mě dívají. Když mě někdo oslovil, červenal jsem se, protože jsem měl dojem, že všem lidem na mě něco vadí. Před třemi měsíci jsem si přeřízl ruce v zápěstí, a jako bych k tomu neměl důvod. Ale já jsem ten důvod měl a znal jsem jej a

jen jsem se bál, že každý, kdo se na mne dívá, ten důvod uhaduje. Proto za každým oknem ty oči. Ale copak si může člověk myslet, když mu je dvaadvacet let? Mohl jsem si myslet, že lidé v našem městečku se proto na mě dívají, že jsem si přeřízl ty žíly, abych se vyhnul práci, kterou musí oni udělat za mne, tak jako dělali za našeho pradědečka Lukáše a za dědu Viléma, který byl hypnotizér, i za mého tatínka, který jen proto jezdil na lokomotivě čtvrt století, aby potom nemusel nic dělat.

vertaling: Bohumil Hrabal – Zwaarbewakte treinen
(vertaald door Kees Mercks)

...en daarna gaf de luitenant een teken met een vlaggetje en zette de tank zich in beweging, maar grootvader ging niet opzij en de tank reed over hem heen, knelde zijn hoofd af en vanaf dat moment stond de Wehrmacht niets meer in de weg. En vader ging daarna op zoek naar opa's hoofd. Die eerste tank was vlak voor Praag blijven steken en wachtte op een takelwagen, opa's hoofd zat tussen de rupsband beklemd en die band stond juist zo dat paps toesteming vroeg om opa's hoofd te bevrijden, zodat hij dat daarna samen met het lichaam zou kunnen begraven, zoals dat een christen betaamt. Sindsdien werd er in onze streek voortdurend geruzied. Sommigen schreeuwden dat onze opa gek was geweest, omdat als alle mensen net als onze opa Duitsers verzet hadden geboden, met de wapens in de hands, wie weet hoe het de Duitsers dan vergaan zou zijn.

In die tijd woonden we nog buiten de stad, pas later zijn we naar de stad verhuisd, en omdat ik zo aan de eenzaamheid gewend was, had ik, toen we de stad binnentraden, het gevoel dat de hele wereld opeens versmaalde. Sindsdien haalde ik alleen vrij adem wanneer ik buiten de stad kwam. En zodra ik er weer terugkeerde, zodra over de brug de straten en straatjes weer smaller begonnen te worden, versmaalde ik ook, voortdurend had, heb en zal ik het gevoel hebben dat achter elk raam minstens één paar ogen naar me kijkt. Wanneer iemand me aansprak, begon ik meteen te blozen, want ik had de indruk dat alle mensen iets op me hadden te merken. Drie maanden geleden had ik de slagaders bij mijn polsen doorgesneden, en het was net geweest als of ik daar geen motief voor had. Maar dat had ik wel degelijk en ik kende het en ik was alleen maar bang dat iedereen die naar me keek, achter dat motief probeerde te komen. Vandaar die ogen achter elk raam. Maar op wat voor gedachten komt een mens als hij tweeëntwintig is? Ik beelde me in dat de mensen in de stad me nakeken omdat ze dachten dat

ik mijn slagaderen alleen maar had doorgesneden omdat ik werk schuwde waar zij nu voor opdraaiden, net zoals dat het geval was geweest in die tijd van mijn grootvader Lukáš en grootvader Vilém, die hypnotiseur was, en van mijn vader die alleen maar een kwarteeuw als machinist had gewerkt om zodoende zijn en verdere leven niets meer uit te hoeven voeren.

I – imperfectief aspect (vid nedokonavý)

P – perfectief aspect (vid dokonavý)

dal (znamení) – P	gaf (een teken) – perfectiviteit aangegeven door het voorwerp, de hele verbinding heeft een punctuele karakter, is begrensd en daarom kan als perfectief geïnterpreteerd worden
rozejel se – P	zette zich in beweging – ingressieve Aktionsart, functie werkwoord verbonden met een nominale element impliceert perfectiviteit.
neuhnul – P	ging (niet opzij) – context en vooral de bepaling „opzij“ geeft aan dat de situatie punctuele karakter vertoont en laat lezers aan perfectieve betekenis denken.
přejel – P	reed (over hem heen) – context en de bepaling „over hem heen“ geven de perfectieve betekenis aan.
uskřípl – P	knelde af – punctueel Aktionsart, „af“ geef de betekenis van de eenmalige handeling aan. Perfectieve betekenis.
nestálo (v cestě) – I	stond (niets meer in de weg) – geen specifieke middel om imperfectiviteit uit te drukken, maar de imperfectieve betekenis is uit de context duidelijk.
se vydal (hledat) – P (I)	ging (op zoek) – de verbinding impliceert de eenmalige handeling en daarmee ook de perfectieve betekenis.
zůstal (stát) – P (I)	was blijven steken – nadruk schijnt aan duur te zijn, dus meer imperfectieve betekenis, maar het verandert de mening van het origineel niet.
čekal – I	wachtte – duratief Aktionsart, onderstrepen door „op een takelwagen“. Dat betekent, dat de handeling eerst op het moment af zal zijn wanneer de takelwagen ter plekke is.
byla vmáčknutá – P	zat beklemd – functie werkwoord + bijv. naamwoord draagt een perfectieve betekenis.
byly natočené – I, maar het naamwoordelijke deel van het predicaat wordt afgeleidt van een perfectieve werkwoord.	stond (juist zo) – de vertaling is een beetje vrij, de (im)perfectiviteit is niet goed onderscheidbaar. Het enige wat zou kunnen helpen is weer de context en dat de tempus

	onvoltooid is.
si vyprosil – P	vroeg – geen expliciete middelen gebruikt om perfectiviteit aan te duiden, bovendien is het werkwoord „vroeg“ stylistisch meer neutraal dan „vyprosil“ die een resultatieve karakter draagt.
(aby) mohl vyprostít – I (imperf. tantum) , P	om („opa’s hoofd“) te bevrijden – context en het voorwerp zelf sluit een herhaling uit, het gaat om een eenmalige gebeurtenis, perfectieve betekenis.
(aby mohl) pochovat – (I), P	zou kunnen begraven – „begraven“ in deze situatie sluit een herhaling af, egressief Aktionsart, perfectieve betekenis.
sluší se – I (imperf. tantum)	betaamt – context speelt rol, duratieve Aktionsart en daarmee ook imperfectieve interpretatie.
hádávali se – I, concreet met een iteratieve/frekventatieve of habituele karaktertrekken.	werd geruzied – iteratieve Aktionsart van het Tsjechische origineel wordt uitgedrukt door „voortdurend“. Passief van o.v.t. bijdrage levert ook zijn bijdrage aan durativiteit.
křičeli – I	schreeuwden – duratieve Aktionsart, geen expliciete middelen gebruikt om imperfectieve betekenis aan te duiden.
byl (blázen) – I	(gek) was geweest – duratieve Aktionsart, geen expliciete middelen gebruikt om imperfectieve betekenis aan te duiden.
se postavili – P	(verzet) hadden geboden – context en de verbinding met „verzet“ duidt een eenmalige handeling aan.
kdoví – woordkoppeling van het werkwoord „věděť“ – I	weet – duratieve karakter, atelische werkwoord, imperfectieve betekenis.
by dopadlo – P	vergaan zou zijn – conjunctief en context helpen de irële situatie als voltooid begrijpen. Daarom perfectieve betekenis.
bydleli jsme – I	woonden – o.v.t., het werkwoord zelf draagt de duratieve Aktionsart, imperfectieve betekenis.
přestěhovali jsme se – P	zijn (naar de stad) verhuisd – egressief Aktionsart, hulpwerkwoord „zijn“ en de richting „naar de stad“ impliceren een eenmalige gebeurtenis, perfectieve betekenis.
byl jsem zvyklý – I	was gewend – duratieve Aktionsart, atelisch werkwoord, alleen imperfectieve interpretatie mogelijk.

přijžděli jsme – I	binnentraden – de hele verbinding met „toen“ en de prefix „binnen“ laten meer aan de perfectieve betekenis denken, ik zou meer een lexicale aanvulling verwachten, bijv. „altijd“ enz.
úžil se (svět) – I	versmaalde – in verbinding met „opeens“ heeft het werkwoord de betekenis van een plotselinge verandering wat niet helemaal met het origineel correspondeert. In het Tsjechisch vertoont het werkwoord een puur duratieve Aktionsart en de twee handelingen lopen gelijktijdig wat volgens mijn in de vertaling niet duidelijk is.
vyšel jsem – P	kwam – in de verbinding met richtingsbepaling „buiten de stad“ krijgt het werkwoord punctuele Aktionsart en daardoor ook perfectieve betekenis. Deze zin coopereert met de voorwaardelijke bijzin. De karakter van beide handelingen is sterk verbonden.
vydechl jsem – P	haalde (vrij) adem – in dit geval wordt een beetje andere werkwoord gebruikt, vgl <i>vydechnout si</i> – in de zin van even laten uitblazen, zich ontspannen X <i>volně se nadechnout</i> – vrij ademen. Maar de betekenis blijft meer of minder dezelfde en heeft perfectieve betekenis. Deze volgt ook uit de context.
vracel jsem se – I	terugkeerde – dankzij „zodra“ en de contextuele samenhang met de vorige zin zou de betekenis meer als perfectief begrepen kunnen worden. Aan de andere kant speelt de durativiteit van het werkwoord, o.v.t, en de context van de hele zin ook een grote rol.
úžily se – I	smaller begonnen te worden – ingressieve Aktionsart uitgedrukt met fasenwerkwoord drukt meer een perfectieve betekenis uit. In het Tsjechisch is de Aktionsarf duratief.
úžil jsem se – I	versmaalde – de zin impliceert meer een plotselinge dan een langdurende verandering, perfectieve betekenis.
měl jsem – I	had – duratieve Aktionsart, statisch werkwoord, hier alleen perfectieve betekenis mogelijk.
mám – I	heb – duratieve Aktionsart, statisch werkwoord, hier alleen perfectieve betekenis mogelijk.
budu mít – I	zal hebben – duratieve Aktionsart, statisch werkwoord, hier alleen perfectieve betekenis mogelijk

jsou – I	X twee zinnen samengetrokken
dívají se – I	(één paar ogen naar me) kijkt – duratieve Aktionsart, imperfectieve betekenis
oslovil – P	(wanneer iemand me) aansprak – punctuele Aktionsart, bovendien sluit „iemand“ zonder een lexicale aanvulling van frekventie enz. de herhaling uit. Perfectieve betekenis.
červenal jsem se – I	begon ik meteen te blozen – ingressief Aktionsart, overgang van de ene stand naar de andere, het gaat meer om de perfectieve betekenis („hned jsem zčervenal“).
měl jsem – I	had – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.
vadí – I	(alle mensen) hadden te merken – vrije vertaling van het werkwoord, „alle mensen“ impliceert dat de handeling bepaalde duur vertoont. Imperfectieve betekenis.
přeřízl jsem si – P	had doorgesneden – concrete tijdsbepaling, v.v.t., punctuele Aktionsart, perfectieve betekenis.
X	was geweest - X
neměl bych – I	had – duratieve Aktionsart, imperfectieve betekenis.
měl – I	had – duratieve Aktionsart, imperfectieve betekenis.
znal jsem – I	kende (het motief) – duratieve Aktionsart, imperfectieve betekenis.
bál jsem se – I	was bang – duratieve Aktionsart, imperfectieve betekenis.
se dívá – I	keek – geen expliciete middelen gebruikt om aspectuele betekenis aan te geven. Context laat beide lezingen toe.
uhaduje – P	achter probeerde te komen - geen expliciete middelen gebruikt om aspectuele betekenis aan te geven. Context laat beide lezingen toe.
může si myslet – I, I	(op wat voor gedachten) komt – „gedachten“ impliceren een bepaalde duur, imperfectieve Aktionart.

je – I	is – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.
mohl jsem si myslet – I, I	ik beelde me in – vrije vertaling, de betekenis is meer perfectief, maar zonder invloed op de betekenis.
dívají se – I	nakeken – o.v.t, meervoud „mensen“ laat meer aan imperfectieve betekenis denken.
X	dachten- X
přeřízl jsem si – P	had doorgesneden – v.v.t., uit de context weten we dat er een bepaalde resultaat was van deze gebeurtenis, punctuele Aktionsart, perfectieve betekenis.
vyhnul se – P	schuwde – behalve o.v.t. geen expliciete middelen die ons zouden kunnen helpen om de aspectuele betekenis te bepalen. In de vertaling schijnt er een kleine betekenisverschuiving te zijn – in het Tsjechisch gaat het om de doelaanwijzende zin, er wordt gezegd dat hij slagaderen had doorgesneden om zijn werk schuwen.
musí udělat – I, P	opdraaiden – geen expliciete aanduiding van aspectuele betekenis, modale werkwoord moeten was weggelaten.
dělali – I	X
X	was geweest - X
byl (hypnotizér) – I	was (hypnotiseur) – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.
jezdil – I	(een kwarteeuw als machinist) had gewerkt – context speelt er een rol bij, het gaat om een bepaalde tijdstip wanneer de job doorliep, de duur is belangrijker dan de begrensdheid, duratief Aktionsart, imperfectieve interpretatie.
nemusel dělat – I	uit te hoeven voeren – geen specifieke taalmiddelen gebruikt om de aspectuele betekenis aan te geven.

Esther Gerritsen – De brave wreker

Alles wat kapot ging, is me bijgebleven. Elk beschadigt voorwerp is opgeslagen in mijn herrinering. De radio, het bed, de pick-up, de ballpoint, de legogarage. Alles wat was, en brak, is in mijn geheugen bewaard. Denkend aan mijn jeugd, zie ik die spullen voor me. Een ravage die ik achterliet, maar nooit vergat. Wat zijn gebruik doorstond, is in de vergetelheid geraakt. Maar dat wat brak, of mysterieuzer nog: verloren raakte, heeft een eeuwige plek veroverd in mijn herrinering.

Het zakmes van mijn vader ligt in een weiland in Doorneburg. De gymtas met gymspullen is ergens tussen Kapelstraat en de Olyhorststraat spoorloos verdwenen. De opblaasbare barbapapa's kan ik helaas niet in een afgesloten gebied platsen. Op een dag dacht ik aan de barbapapa's en moest ik constateren dat ze er niet meer waren. Al een hele tijd niet meer. Dat was nog verontrustender dan te weten waar en wanneer iets verloren was geraakt. Zonder dat ik het doorhad, verwijderden er zich spullen uit mijn leven. Maar al waren ze uit mijn leven verdwenen, dat nam niet weg dat ze nog ergens konden zijn. Nu nog kan ik de hoop voelen dat het zakmes ooit gevonden wordt. Dat de barbapapa's op een dag uit een kast tevoorschijn komen. Het zijn vermissingen. Zonder het bericht van opblaasbare barbapapa's die gewoon lek waren en daarom weggegooid, leeft de hoop.

Esther Gerritsenová – Poslušná mstitelka

(vertald door M. Loučková)

Pamatuji si všechno, co se rozbilo. Každý poškozený předmět je uložen v mých vzpomínkách. Rádio, postel, gramofon, propisovačka, garáž z lega. Všechno, co bylo a pokazilo se, mám uchované v paměti. Když vzpomínám na své dětství, vidím ty věci před sebou. Spoušť, kterou jsem za sebou zanechala, ale na kterou jsem nikdy nezapomněla. Co přežilo mé zacházení, upadlo v zapomnění. Ale to, co se rozbilo, nebo tajemněji – co se ztratilo, si navěky vydobylo místo v mých vzpomínkách.

Tatínkův kapesní nůž leží na louce v Doornenburgu. Sportovní taška s cvičeními pomůckami beze stopy zmizela kdesi mezi ulicemi Kapelstraat a Olyhorststraat. Nafukovací figurky Barbapapa bohužel nemohu umístit do ohraničeného prostoru. Jednoho dne jsem si na ně

vzpomněla a musela konstatovat, že tu nejsou. A už nějakou dobu. To mě zneklidňovalo ještě víc než vědomí, kde a kdy se něco ztratilo. Věci odcházely z mého života, aniž bych si to uvědomovala. Ale to, že mi zmizely ze života, neznamená, že by někde nemohly být. Ještě teď mohu doufat, že se kapesní nůž najde. Že se figurky Barbapapa jednoho dne vynoří ze skříně. Jsou to mí pohřešovaní. Beze zprávy o nafukovacích Barbapapách, které prostě ucházely, a proto je někdo vyhodil, žije naděje dál.

kapot ging – egressief/punctueel Aktionsart, „gaan“ impliceert een verandering van de ene stand naar de andere.	se rozbilo – P, context bepaalt het perfectieve aspect, in het Tsjechisch geen andere mogelijkheid in dit geval.
is bijgebleven – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	pamatuji si – I, het is weer de context die bepalend voor gebruik van imperfectiviteit is. Perfectieve aspect zou alleen in twee gevallen mogelijk zijn 1. „zapamatovala jsem si“ wat echter stylistisch niet zo passend, 2. in de verbinding „utkvělo mi v paměti“. In beide gevallen zou perf. aspect met voltooide tijd corresponderen.
is opgeslagen – egressief Aktionsart, perfectieve betekenis.	je uložen – P, passief met „zijn“ markeert voltooidheid van de handeling.
was – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	bylo – I, „být“ is een imperfectief tantum.
brak – egressief/punctueel Aktionsart, perfectieve betekenis	pokazilo se – P, de lexicale betekenis van het werkwoord en vooral context eisen perf. aspect.
is bewaard – egressief Aktionsart, perfectieve betekenis.	mám uchované – P, passief met „zijn“ markeert voltooidheid van de handeling.
denkend – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	vzpomínám – I, het zou ook mogelijk kunnen zijn om deelwoord „vzpomínaje“ te gebruiken, maar stylistisch is het een beetje twijfelachtig.
zie – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	vidím – I, twee handelingen lopen gelijktijdig, geen andere mogelijkheid dan imperf. aspect.
(een ravage, die ik) achterliet – egressief Aktionsart, perfectieve betekenis.	zanechala – P, context is bepalend, onbepaaldheid van het voorwerp in enkelvoud duidt terminativiteit aan.
(nooit) vergat – in dit geval verwijst het werkwoord ook naar „een ravage“, daarom perfectieve betekenis.	nezapomněla – P, context en karakter van het voorwerp is bepalend.
doorstond – „door“ impliceert durativiteit, maar in deze context gaat het meer om punctueel of zelfs egressief Aktionsart. Er	přežilo – P, semantisch gezien ligt in het Tsjechische werkwoord de nadruk meer op het resultaat dan op de durativiteit van het

wordt naar al die spullen die zij ooit in handen had werwezen.	doorstaan.
is (in de vergetelheid) geraakt – de verbinding geeft een verandering aan, egressief/punctueel Aktionsart, perfectieve betekenis.	upadlo (v zapomnění) – P, de situatie is al af, de handeling is beëindigd, geen andere mogelijkheid dan perfectief aspect.
brak – egressief/punctueel Aktionsart, perfectieve betekenis.	se rozbilo – P, de handeling is beëindigd, geen andere mogelijkheid dan perfectief aspect.
verloren raakte – egressief, punctueel Aktionsart, perfectievebetekenis, „raken“ onderstreept de verandering naar de stand verdwijning, perfectieve betekenis.	se ztratilo – P, de situatie is al af, de handeling is beëindigd, geen andere mogelijkheid dan perfectief aspect.
(een eeuwige plek) heeft veroverd – egressieve Aktionsart, perfectieve betekenis onderstrepen door voltooide tijd.	vydobylo si (místo) – P, de situatie is al af, de handeling is beëindigd, geen andere mogelijkheid dan perfectief aspect.
ligt – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	leží – I
is verdwenen – „zijn“ impliceert een verandering, overgang van de ene stand naar de andere. Perfectieve betekenis.	zmizela – P, voltooiing van de handeling.
kan niet plaatsen – punctueel Aktionsart.	nemohu umístit – I, P, context is belangrijk, semantiek van de zin eist de perfectieve vorm.
(op een dag) dacht – punctueel Aktionsart aangeduidt door de tijdsbepaling en context, perfectieve betekenis.	vzpomněla – P, zou eventueel ook als imperfectieve „myslet“ (<i>jednoho dne jsem na ně myslela</i>) vertaald worden, maar het punctuele werkwoord is in de context beter.
moest constateren – punctueel Aktionsart, perfectieve betekenis.	musela konstatovat – I, I. Het zou ook mogelijk zijn om de perfectieve vorm „ <i>zkonstatovat</i> “ te gebruiken.
waren – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	(ne)jsou – I, imp. tantum.
was verontrustender – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	zneklidňovalo – I
te weten – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	X než vědomí – substantief gebruikt i.p.v. het werkwoord.
verloren was geraakt – egressief, punctueel Aktionsart, perfectieve betekenis.	se ztratilo – P, de situatie is al af, de handeling is beëindigd, geen andere mogelijkheid dan perfectief aspect.
doorhad – punctueel Aktionsart, context laat zowel perfectieve als imperfectieve interpretatie toe.	si uvědomovala – I, de handeling van beide zinnen loopt gelijktijdig, de imperfectieve vorm is beter dan het letterlijke (en perfectieve) „ <i>prokouknout</i> “.

verwijderden zich (spullen) – duratief Aktionsart (met betrekking tot het onderwerp), perfectieve betekenis.	odcházely – I, niet alle spullen tegelijk, maar achtereenvolgend.
waren verdwenen – v.v.t., „zijn“ markeert een verandering in de betekenis, zijn voltooiing. Egressief Aktionsart, perfectieve betekenis.	zmizely – P, egressief/punctueel Aktionsart.
nam niet weg – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	neznamená – I
konden zijn – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	nemohly být – I, I (imp. tantum)
kan voelen – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	mohu doufat – I (imp. tantum), I
gevonden wordt – egressief Aktionsart, perfectieve betekenis.	najde – P
tevoorschijn komen – „tevoorschijn“ duidt een richting aan, dynamisch werkwoord, impliceert een verandering, perfectieve betekenis.	vynoří – P, context laat geen perfectieve Aktionsart toe.
zijn – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis	jsou – I (imp. tantum)
lek waren – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis.	ucházely – I, vrije vertaling, letterlijk „ <i>byly dřavé</i> “, een kleine betekenisverschuiving, maar heel logisch en passend in dit geval. Geen invloed op aspect.
weggegooid – „weg“ impliceert een richting, de handeling heeft het eindpunt en is af. Egressief Aktionsart, perfectieve betekenis.	vyhodil – P
leeft – duratief Aktionsart, imperfectieve betekenis	žije – I, duratief Aktionsart.

4. Conclusie

De eerste analyse heeft laten zien dat de meeste gevallen probleemloos schijnen te zijn. Context van heel weinig zinnen maakt meerdere interpretaties mogelijk en indien wel, heeft de vertaler de situatie correct opgelost. Hij moet met aspect zeker goed bekend zijn, hij weet hoe ermee omgaan moet worden, er zijn geen aspectuele discrepanties te vinden in de tekst die de betekenis van de tekst zouden hebben beïnvloeden. In de meeste gevallen is het voldoende om de betekenis van het werkwoord zelf te gebruiken, de bepaalde aspectuele betekenis volgt uit zijn Aktionsart en er zijn geen aanvullingsmiddelen nodig. Soms zijn er lexicale middelen gebruikt om de betekenis onderstrepen.

De manier waarop aspectuele betekenis in het Nederlands uitgedrukt wordt, speelt relatief kleine rol voor de vertaalster. Haar taalgevoel en vooral de taalregels van het Tsjechisch zijn in de meeste gevallen bepalend. De zinnen moeten gewoon „Tsjechisch“ klinken. Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor de eerste analyse. Meestal is het de context waarvan de (im)perfectiviteit geïnterpreteerd werd. De meeste gevallen kunnen zonder problemen geïnterpreteerd worden. Waar het onhelder is en waar de vertaling met de originele tekst niet helemaal correspondeert, blijft de betekenis bijna onveranderd. Ik heb de grotere aspectuele differenties verwacht, mijn vermoeden is niet bevestigd.

III. SLUITING

In deze eindschrijftie probeerde ik het fenomeen van aspectualiteit van twee typologisch verschillende taalgroepen te bespreken. In het theoretische deel heb ik enkele benaderingen voorgesteld die een basis voor het praktische deel vormen. In de eerste hoofdstukken wordt kort geschetst dat er binnen aspectologie een groot aantal theorieën heeft ontstaan en dat er een sterke terminologische onenigheid te merken is. Aspect is een heel complex verschijnsel dat vanuit vele invalshoeken waargenomen kan worden. In het Nederlands gaat de traditie in de richting van westerse opvatting waar semantiek en compositionaliteit centraal staan. In het algemeen krijgt aspectologie relatief weinig aandacht in Nederland. In de Tsjechische linguïstiek ligt nadruk op morfologie want aspect is in elk werkwoord geïntegreerd. Omdat de realisatie van aspect en Aktionsart in beide talen verschillend is, probeerde ik het fenomeen op basis van semantiek en pragmatiek te vergelijken. Aspect in het Tsjechisch wordt natuurlijk niet alleen morfologisch maar ook semantisch gekarakteriseerd. Er is een bepaalde analogie te zien tussen semantische trekken van aspect en Aktionsart die hoofdrol speelt in het Nederlands. Nadat ik de tendenties van beide talen vergeleken heb om tot verschillende stromingen te behoren, stelde ik me twee hoofdvragen. Hoe kan de Tsjechische student Nederlands aspectuele betekenissen in deze taal uitdrukken? Ik probeerde enkele lexicale, semantische en syntactische middelen te beschrijven die als voorbeelden kunnen dienen. Ten tweede wilde ik nagaan of de aspectuele betekenis in het Nederlands eigenlijk van belang is voor Nederlanders. Zijn de aspectuele distincties bijvoorbeeld in een literaire tekst te vinden? Ik heb een korte analyse van een Nederlandse en een Tsjechische vertaling gemaakt. Daarvan is gebleken dat de betekenissen meer of minder analogisch gebruikt worden en dat context hoofdrol speelt. De waarneming van aspect is in beide talen verschillend, in het Tsjechisch zit aspect heel sterk verankerd in ons taalgevoel. Ik wilde daarom nagaan of de Tsjechische vertaling van de Nederlandse tekst aspectueel rijker zal zijn of niet. De analyse heeft laten zien dat elke taal zijn eigen middelen voor aspectuele distincties gebruikt. Deze houding correspondeert eigenlijk ook met de translatologische theorieën die zeggen dat het juist de betekenis is die bewaard moet worden aangezien of de middelen die daartoe gebruikt moeten worden verschillend zijn of niet. Het Nederlands en het Tsjechisch begrijpen het fenomeen van aspect op hun eigen manier. Aktionsart en zijn karaktertrekken kunnen heel goed gebruikt worden om slavische aspectuele betekenissen uit te drukken. De nieuwere houdingen tot aspect hebben laten zien dat de richting die het verschijnsel in de context van de hele zin begrijpt heel goed is. Onder moedertaalsprekers Tsjechisch is het niet moeilijk om mensen te

vinden die niet kunnen zeggen wat elk aspect uitdrukt. Ze kunnen de morfologische trekken noemen maar weten niet wat voor betekenis de aspectuele vorm heeft, ook al ze hen natuurlijk automatisch kunnen aanwenden. Een meer pragmatische houding tot de problematiek is heel positief te waarderen en in de toekomst zou zeker grotere aandacht krijgen.

IV. BIBLIOGRAFIE

primaire bronnen

Hrabal, B.: *Ostře sledované vlaky*. In: Hrabal, B.: Tři novely. Praha: Svoboda 1989.

Hrabal, B.: *Zwaarbewakte treinen*. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus, 2002.

Gerritsenová, E.: *Poslušná mstitelka*./Gerritsen, E.: *De brave wreker*. In: Holandská čítanka. Praha: Gutenberg 2011.

secundaire bronnen

Bache, C.:. *Verbal Aspect. A General Theory and its Application to Present-Day English*. Odense: University press, 1985.

Bečka, J.V.: O relativních a subjektivních časech v češtině. *Naše řeč, ročník 58 (1975), číslo 4* [online] beschikbaar op
<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5854#_ftn2>

Bogaart, R.:. *Aspect and Temporal Ordering. A Contrastive Analysis of Dutch and English*. Den Haag: Holland Academic Graphics, 1999. [online] beschikbaar op
<http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/15479/Boogaart_Aspect?sequence=2>

Booij, G.: „Samenkoppelingen en grammaticalisatie“. [online] beschikbaar op
<<http://www.leidenuniv.nl/letteren/booijge/pdf/Samenkoppeling%20en%20grammaticalisatie.pdf>>

Booij, G.: „De aan-het infinitief constructie in het Nederlands“ [online] beschikbaar op
<http://www.hum2.leidenuniv.nl/booijge/pdf/De_aan_het_constructie.pdf>

Čermák, F., Hrnčířová,Z.: Nizozemsko český slovník. Brno: Leda 2005.

Donaldson, B: *Dutch: A Comprehensive Grammar*. Routledge Abingdon 2008 [online] beschikbaar op

<<http://books.google.cz/books?id=aFN9AgAAQBAJ&pg=PA186&lpg=PA186&dq=dutch+perfectum+and+imperfectum+aspect&source=bl&ots=H9IttFkyRf&sig=v2ITMT77-T6UXNx9981JiQFf5YI&hl=cs&sa=X&ei=EH5JU5vAMcbRtQabiIGADA&ved=0CHAQ6AEwBw#v=onepage&q=dutch%20perfectum%20and%20imperfectum%20aspect&f=false>>

Borik, O.: *Aspect and Reference time*. Oxford University press, 2006.

Comrie, B.: *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press, 1976.

Dahl, Ö.: *Tense and aspect systems*. Blackwell:1985.

Dahl, Ö.: *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000.

Dočekal M.: „Mereologie českého aspektu a direkcionální předložky.“ in: Sborník prací Filozofické fakulty BU A 55. Masarykova univerzita, Brno 2007.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Lidové noviny, 2002.

E-ANS [online] beschikbaar op <<http://ans.ruhosting.nl/>>

Filip, H.: *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. Garland New York Publications, 1999.

Filip, H.: “Aspectual class and Aktionsart.” *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*, edited by Maienborn, Claudia, von Heusinger Klaus and Paul Portner. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1186–1217.

Helbig, G., Buscha, J.. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Langenscheidt – Verlag Enzyklopädie, 1999.

Janssen, T.: Acht, zes of twee tempora? *Forum der Letteren. Jaargang 1987*. Smits drukkers-uitgevers, Den Haag 1987 [online] beschikbaar op <http://www.dbnl.org/tekst/_for004198701_01/_for004198701_01_0037.php>

Katny, A.: *Aspektualität in germanischen und slawischen Sprachen*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2001.

Kopečný, F.: *Slovesný vid v češtině*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd, 1962.

Kraf, R.: „Verbal Aspect.“ [online] beschikbaar op
Beschikbaar op <<http://anaproy.homeip.net/rogier/bestanden/VerbalAspect.pdf>>

Krifka, M.: „*The Mereological Approach to Aspectual Composition*.“ [online] beschikbaar op
<<http://amor.cms.hu-berlin.de/~h2816i3x/Talks/AspectMereology.pdf>>

Krifka, M. 1992. Thematic relations as links between nominal reference and temporal constitution. [online] beschikbaar op
<<http://semantics.uchicago.edu/scalarchange/krifka92.pdf>>

Krifka: The mereological approach to aspectual composition.
<<http://amor.cms.hu-berlin.de/~h2816i3x/Talks/AspectMereology.pdf>>

Leclercq, R.: Functies van tempusvormen in het Nederlands en het Duits. *Neerlandistiek in contrast. Handelingen Zestiende Colloquium Neerlandicum*. Rozenberg Publishers, Amsterdam 2007 [online] beschikbaar op
<http://www.dbnl.org/tekst/_han001200701_01/_han001200701_01_0017.php>

Máčelová- Van Den Broecke, E., Spěváková, D.: *Česko-nizozemský slovník*. Brno: Leda, 2005.

Mluvnice češtiny 2. Praha: Academia, 1986.

Młynarczyk, A.: *Aspectual Pairing in Polish*. Proefschrift Universiteit Utrecht 2004 [online] beschikbaar op <<http://igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2004-0309-140804/c2.pdf>>

Poldauf, I.: Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. *Slovo a slovesnost 15/1954*, str. 49-65 [online] beschikbaar op <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=746>>.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: Lidové noviny, 2003, 2. vydání.

Rijpma, E., Schuringa F.G.: *Nederlandse spraakkunst* (bew. Jan van Bakel). Groningen: Wolters-Noordhoff, 1972 (vierentwintigste druk), [online] beschikbaar op <http://www.dbnl.org/tekst/rijp001nede01_01/rijp001nede01_01.pdf> ..

Sigurd, A.: *Aspectänderung und Actionsbildung beim polnischen Zeitworte*. Acta Universitatis Lundensis, Nova Ser. IV, 1908.

Sokolová, M.: „Sémantika slovesa a aspektové formy.“ [online] beschikbaar op <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Ivanova1/subor/2.pdf>>

Schwall, U.: *Aspektualität: Eine semantisch-funktionelle Kategorie*. Tübingen 1991, [online] beschikbaar op <http://books.google.cz/books?id=UDhI52fNw7wC&printsec=frontcover&dq=schwall&hl=c&sa=X&ei=ZjqqUYzXO8_otQbc_YHIBQ&ved=0CDkQ6AEwAQ#v=onepage&q=schwall&f=false>

Svoboda, K.: „K pojetí dokonavosti a nedokonavosti českých sloves“. *Naše řeč, ročník 61* (1978), číslo 3 [online] beschikbaar op <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6052#_ftn4>

Tonne, I.: *Progressives in Norwegian and the theory of aspectuality*. University of Oslo 2001.

van Hout, A.: Acquisition of Aspectual Meanings in a Language with and a Language without Morphological Aspect. [online] beschikbaar op <<http://www.bu.edu/buclid/files/2011/05/31-vanHout.BU06-supplement.pdf>>

van Wijk, N.: “Aspect” en “Aktionsart”. *De Nieuwe Taalgids 22* (1928) [online] beschikbaar op <http://www.dbnl.org/tekst/wijk002aspe01_01/wijk002aspe01_01_0001.php>

Vendler Z.: „Verbs and Times.“ Linguistics in Philosophy. Cornell University Press.

Verkuyl H., de Swart N., van Hout A.: Perspectives on Aspect. Kluwer Academic Publishers 2004, [online] beschikbaar op <http://igitur-archive.library.uu.nl/let/2007-1211-203250/swart_05_perspectivesonaspect_introduction.pdf>

Verkuyl, H.: *Theory of Aspectuality*. Cambridge University press, 1993.

Verkuyl, H.: „Compositional Aspectual Composition: Surveying the Ingredients.“ [online] beschikbaar op
<<http://www.hum.uu.nl/medewerkers/verku105/poa/poaproc.pdf>>

Zifonun G., Hoffmann, L., Strecker, B.: *Grammatik der deutschen Sprache. Schriften des Instituts für deutsche Sprache. Band 3* Berlin/New York: de Gruyter, 1997.